

**LA FABRICACIÓ DE LA FÀBRICA:
TREBALL I POLÍTICA
A LA CATALUNYA COTONERA
(1784-1884)**

Tesi presentada per Albert Garcia Balaña
per a l'obtenció del títol de Doctor en Història
Sota la direcció del Dr. Josep M. Fradera Barceló

Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives
Universitat Pompeu Fabra (Barcelona)
Setembre de 2001

Capítol 5

Economia política de la filatura barcelonina (1828-1854)

5.1. Abans del vapor: “fabricants” i filadores

5.1.1. Ben entrada la dècada dels 1820s, la filatura cotonera de Barcelona s'assemblava força, organitzativament i laboralment, a la ciutat filadora d'abans de la Guerra del Francès, al paisatge farcit de tallers més o menys domèstics i de tecnologia treball-intensiva de feia una generació. Òbviament, les *jennies* d'entresegles havien estat desplaçades per les seves parentes berguedanes i per les *mule-jennies* de primera hora, màquines de fusta i ferro mogudes habitualment per cavalleries. Però, fora d'això, i de la dada gens menor que els fabricants de fil s'havien multiplicat durant les dues primeres dècades del segle XIX, la filatura capitalina continuava tallada per un patró conegut i recurrent. En poques paraules: una immensa majoria de fabricants força modestos, sovint subordinats -directament o indirecta- a un capital extern al negoci filador, la sort empresarial dels quals depenia més de la seva capacitat de treballar i fer treballar a peu de màquina que no pas d'una més aviat insòlita musculatura financera pròpia. Ben pocs fabricants titulars de filatures semblaven procedir aleshores de les elits manufactureres i comercials de la ciutat. Al contrari, molts d'aquests titulars fundaven la seva condició de “fabricant” en l'acumulació combinada de *know-how* cotoner, treball fàcilment mobilitzable i barat (sovint familiar i majoritàriament femení), i connexions i prestigi guanyats en el mercat local de subministrament de fil, tres actius que per si mateixos permetien captar el finançament indispensable. En més d'un sentit, tal i com ha subratllat James Thomson, aleshores les grans

empreses eren l'excepció en la filatura barcelonina, i dels tres rams del cotó ciutadà (filatura, tissatge i estampat) era el filador aquell en què "el predomini de les empreses petites i molt petites [era] més notable".¹

Les informacions recollides per Alexandre Sánchez i per James Thomson a partir del buidatge de la Contribució Extraordinària de Guerra de l'any 1823 mostren amb certa claredat la lògica de la jerarquia cotonera a la Barcelona d'aleshores, i l'esglaó arran de terra que hi ocupaven la majoria d'empreses que es definien com a filadores. Dels 56 fabricants contribuents que es qualificaren de filadors, 51 (el 91%) contribuïren fiscalment per un valor inferior a 50 lliures, i 38 d'aquests (el 68% del total) per un valor inferior a 17 lliures; només 1 fabricant de filats superà les 100 lliures de contribució. Entre els més nombrosos fabricants de teixits, subsector on "la petita unitat de producció "domèstica" [també] predominava d'una manera aclaparadora", els contribuents que no assoliren les 50 lliures foren 121 (el 78% del total), però repartits a parts iguals per sobre i per sota de les 17 lliures; alhora, 11 d'aquests fabricants de teixits (el 7%) pagaren més de 100 lliures. Els estampadors, hereus del patriciat indianaire, eren, com a col·lectiu, a l'altre extrem de l'escala: *només* 39 d'un total de 64 (el 61%) pagaren menys de 50 lliures, per 12 (el 19%) que en pagaren més de 100, i 5 d'aquests més de 250. Dels 15 majors contribuents cotoners que es censaren a Barcelona el 1823, cap es declarà fabricant de filats, contra una majoria d'estampadors i una minoria de teixidors.²

Aquesta marginalitat fiscal del contingent filador expressava alguna cosa més que el diferencial en termes de valor afegit que aleshores separava la filatura de les altres fases de transformació cotonera o tèxtil. Expressava, per exemple, unes dimensions físiques de moltes empreses filadores, uns volums de maquinària i de treball, que eren poca cosa més que la reproducció -tecnològicament actualitzada- de les filatures paradomèstiques i parafamiliars dels anys d'entresigles. Vegi's sinó la localització física de les tals empreses. De les 56 filatures censades el 1823, 34 (el 61%) declararen operar estrictament en "pisos" o "entresols", com les filatures de *jennies* de feia dues dècades, mentre que les altres 22 (el 39%) ho feien en "botigues" o "cases senceres". Unes proporcions gairebé inverses a les que presentaven estampadors i teixidors: el 55% de les fàbriques d'estampats ocupaven "botigues" o "cases senceres", un percentatge que entre els fabricants de teixits es reduïa al 52%.³ Aquesta mena de marc físic majoritari entre les filatures s'avé amb la cronologia d'inversió de capitals que ha proposat Alexandre Sánchez a partir del buidatge de fonts notariales. De les 63 empreses

¹ James THOMSON (1994): *Els orígens de la industrialització...*, ps. 346-349 [la citació literal és a la p. 348].

² Les dades segons grups de contribuents: James THOMSON (1994): *Els orígens de la industrialització...*, p. 348 [reelaboració pròpia a partir de les dades de la Taula 8.7.], d'on també trec la citació literal. Els 15 majors contribuents cotoners: Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "La era de la manufactura...", p. 113 [Quadre 20].

³ Totes les dades procedeixen de James THOMSON (1994): *Els orígens de la industrialització...*, p. 349 [reelaboració pròpia de les dades de la Taula 8.8.].

cotoneres de les quals Sánchez ha localitzat la formalització d'un contracte notarial a la Barcelona de 1815-1839, només 17 s'escripturaren durant el període 1815-1829. I el que crida més l'atenció: mentre que la inversió mitjana per empresa o fàbrica escripturada entre 1830 i 1839 depassa les 18.000 lliures catalanes (o les 44.000 si hi comptem la Bonaplata, Vilaregut, Rull i Companyia), la inversió mitjana de les primeres 17 (1815-1829) es restringeix a 7.406 lliures catalanes. Això, és clar, estrictament les companyies notarialitzades, que acostumaven a coincidir amb les empreses més potents i les fàbriques amb més capacitat productiva. Sembla fora de dubte, doncs, que només una porció força marginal de les més de 440.000 lliures que s'invertiren en fàbriques de filats a Barcelona entre 1815 i 1839 foren protocolitzades abans de 1830, i que aquesta porció correspongué a filatures gens típiques del que aleshores podia ser la fàbrica mitjana del subsector.⁴

La imatge més detallada del conjunt de la filatura barcelonina a finals de la dècada dels 1820s, i del que podia ser una hipotètica filatura-tipus ciutadana, ens la proporciona el Padró de Fabricants cotoners que la Comissió de Fàbriques elaborà l'estiu del 1829. El Padró fou concebut com un instrument recaptatori al servei de la Comissió de Fàbriques, raó per la qual inclogué tots els fabricants cotoners amb activitat pública, una relació dels seus equipaments tecnològics, i la imposició que gravava aquests últims, sancionada per la legislació corporativa (més d'un fabricant fou portat al Tribunal de Comerç per la direcció de la Comissió pel fet de negar-se a pagar).⁵ El Padró censà 90 fabricants de filats a la ciutat, dels quals només 15 posseïen també algun teler (o eren, alguns, preferentment fabricants de teixits de cotó). En l'Apèndix 5.1. he ordenat i reproduït totes les informacions del Padró de 1829 relacionades amb la filatura del cotó, des del nom del fabricant a la quota que li assignà la Comissió de Fàbriques, passant pel desglossament de la maquinària gravada i l'adreça de la fàbrica o taller de filats.

[Vegeu al final l'Apèndix 5.1.]

⁴ Totes les dades: Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "La era de la manufactura...", ps. 105-107 [particularment Quadres 14 i 15]. Encara que Sánchez Suárez no hi desglossa el total d'inversió "filadora" per subperíodes (1815-1819, 1820-1824...), com sí que fa amb el global d'inversió "cotonera" [Quadre 14], sembla raonable dubtar de la representativitat de les filatures escripturades entre 1815 i 1829 respecte del perfil de la filatura-mitjana de finals dels anys 1820s: de les 17 cotoneries escripturades entre 1815 i 1829 només una part devien ser filatures, contra les 90 filatures censades a la ciutat per la Comissió de Fàbriques el mateix 1829.

⁵ AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes, Vol. I (1829-1834): "*Padrón General de los SS. Fabricantes de Hilados, Tejidos y Pintados de Algodón de esta Ciudad, que han satisfecho el Reparto acordado en la convocatoria general celebrada en 20 de Agosto de 1829 en la Real Casa Lonja...*" (1829) [copiat en el sentit contrari a la transcripció de les actes; reproduït, amb alguns errors, per Guillermo GRAELL [1911]: *Historia del Fomento...*, ps. 421-430]. Sobre la formació del Padró: AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes, Vol. I (1829-1834): actes de les sessions de 24-08-1829 [fol. 20], 01-09-1829 [fol. 20], 20-10-1829 [fol. 24], 10-11-1829 [fol. 25] i 24-11-1829 [fol. 26]; fabricants portats al Tribunal de Comerç per negar-se a pagar: acta de la sessió de 15-12-1829 [fol. 27].

El primer que crida l'atenció de la part *filadora* del Padró és la coexistència d'una filatura "manual" -basada sobretot en l'ús de *jennies* millorades o berguedanes- i d'una filatura "mecànica", si entenem per tal la filatura de *mule-jennies* de primera hora o màquines "franceses" (com les qualificà el mateix Padró). A la Barcelona del 1829 la suma de *jennies* (33), berguedanes (257) i "maixerines" (33) (com també s'anomenaven aleshores les berguedanes ampliades fins els 120 fusos)⁶ ja havia estat superada pel contingent de *mule-jennies* o màquines "franceses" (410). Ara bé, aquesta consolidació de tecnologia filadora parcialment moguda per força no humana no havia alterat molts dels paràmetres de la vella filatura "manual". Per exemple, dels 90 fabricants de filats només 1 posseïa alhora màquines manuals (3 berguedanes) i màquines mecàniques (3 *mule-jennies*). 40 fabricants treballaven exclusivament amb berguedanes o semblants (*jennies* i maixerines), mentre que els altres 49 ho feien exclusivament amb *mule-jennies*. Una fracció abundant de filadors manuals, hereus immediats de la filatura d'entresegles, continuava doncs del tot operativa, sense incorporar ni *mules* "ab carro de puas" ni cavalleries per fer-les córrer. D'altra banda, però, el diferencial de preu i prestacions entre les berguedanes més grans (les maixerines que voltaven els 120 fusos) i la majoria de *mule-jennies*, encara amb armadura de fusta, era perceptible però gens espectacular. Segons el catàleg de preus del constructor barceloní de maquinària Lluís Perrenod, el 1834 la "*máquina de hilar de 120 agujas a la catalana*" (és a dir, la berguedana millorada o maixerina) sortia per uns 3.600 rals, mentre que la "*máquina de hilar de 120 agujas a la francesa* [...], *en armazón de madera, acabada y pronta a funcionar*" es venia per 4.400 rals, vogi i matxo a part. Aquestes últimes eren les *mule-jennies* més habituals a la Barcelona d'aleshores, i les informacions contemporànies suggereixen que la seva productivitat per fus, a mateix número de fil, no havia arribat a doblar la de la berguedana. A igualtat de nombre de fusos (120), *mule-jennies* i berguedanes -és a dir, les maixerines del Padró- no eren màquines tan distants, ni en termes de productivitat ni pel que feia a les exigències de treball (significativament, la Comissió de Fàbriques gravà cada màquina "francesa" o *mule-jenny* amb 12,5 rals, i amb 9 rals cada maixerina, mentre el gruix de berguedanes -d'entre 40 i 80 fusos- pagaven només 2 rals la unitat).⁷ Resumint: l'avenç de la filatura mecànica o

⁶ La "maixerina" com a berguedana ampliada fins els 120 fusos aproximadament: Ramon N. SOLER y VILABELLA (1911): *Ensaig sobre la màquina catalana de filar cotó...*, p. 13. L'ús indiscriminat de "berguedana" i "maixerina" -i d'altres termes- per a les *jennies* millorades i ampliades a Catalunya: Àngels SOLÀ PARERA (1997): "Màquines tèxtils i lexicografia..."

⁷ Sobre preus de mercat i productivitat de berguedanes i *mule-jennies* de fusta i ferro, vegeu les informacions i les fonts que presento en la Taula III.2.. Les citacions literals les trec del catàleg de preus de Perrenod: BC, Fons Junta de Comerç, Impresos, 200/29: "*Precios corrientes de varias piezas para máquinas de hilar, tejer y pintar. Construidas en los talleres de Luís Perrenod...*" (Barcelona, 1834); també Manuel María GUTIÉRREZ (1834): *Comercio libre o funesta teoría...*, ps. 132-133. *Mule-jennies* preferentment de fusta i ferro a la Barcelona dels anys 1820s: Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "La era de la

mecanitzada a la Barcelona del 1829 no era sinònim, encara, de fallida de la filatura manual, ni la mecanització equivalia a una ruptura indiscutible amb els pressupòsits de finançament, productivitat i treball de moltes filatures que continuaven equipant-se amb versions força millorades i ampliades de la *jenny* de Samuel Hargreaves.

Si fem cas de les mateixes dades del Padró de Fabricants del 1829, moltes filatures devien ser la imatge viva dels tallers paradomèstics i parafamiliars dels primers anys del segle. Entre els fabricants de filats que disposaven de berguedanes o maixerines això semblava indisputable: només 10 d'aquests fabricants (que sumaven 40) posseïen 10 màquines de filar o més; dels altres 30, 11 no assolien les 5 màquines per cap, i els altres 19 es movien entre 5 i 9 màquines. Tenint en compte que la immensa majoria d'aquestes màquines eren berguedanes de dimensions modestes o mitjanes, lluny dels 120 fusos de les aleshores anomenades maixerines, els requisits d'espai físic, de treball, i fins i tot de volum de la preparació, no podien ser gaire diferents dels que havien perfilat la primera expansió urbana de la filatura amb màquines manuals. D'altra banda, aquesta filatura manual a penes convivia amb el tissatge, i si integrava algun teler ho feia en termes igualment modestos.⁸ Pel que fa als fabricants que disposaven de *mule-jennies*, les coses eren un pèl diferents, però només un pèl. Aplegaven els 50 fabricants restants, dels quals 16 posseïen almenys 10 màquines; d'aquests 16, 6 tenien 15 màquines o més (i 4 un nombre considerable de telers), franja alta que entre els filadors manuals es reduïa a 3 fabricants. Observada amb detall, però, la filatura mecànica també era una filatura de tallers i fàbriques petites. 11 dels 50 fabricants tenien entre 3 i 4 màquines per cap (i només 2 d'aquests també tenien telers), mentre que les fàbriques que oscil.laven entre les 5 i les 9 màquines eren 23 (de les quals 10 tenien o bé 5 o bé 6 *mule-jennies*).⁹ En conseqüència, a la Barcelona del 1829, 64 dels 90 fabricants de filats (el 71% del total) posseïen menys de 10 màquines de filar per cap (fossin berguedanes i associades o *mule-jennies*), i 36 fabricants (el 40% del total) posseïen entre 1 i 6 màquines, un equipament filador que aleshores es podia cobrir perfectament amb la capacitat de treball d'una família més o menys extensa entrenada en les feines cotoneres.

El pes específic que conservaven les filatures directament emparentades amb el patró domèstic del canvi de segle ens diu alguna cosa sobre la probable condició de molts dels fabricants filadors de l'any 1829. Alguna cosa, per exemple, sobre l'esforç financer que hi

manufacturada...”, p. 109. El valor impositiu de les distintes màquines de filar segons la Comissió de Fàbriques: AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes, Vol. I (1829-1834): “*Padrón General de los SS. Fabricantes de Hilados, Tejidos y Pintados de Algodón de esta Ciudad...*” (1829).

⁸ Només 7 d'aquests 40 fabricants declararen algun teler: 5 fabricants en declararen 4 cadascun, 1 fabricant en declarà 3, i un altre en declarà 20 (vegeu l'Apèndix 5.1.).

⁹ 8 d'aquests 50 fabricants mecànics també disposaven de telers: amb l'excepció de 2 fabricants, tots els altres 6 disposaven de 8 màquines de filar o més (fins a un màxim de 16) i, també amb l'excepció d'un dels dos primers, d'un volum notable de telers (30, 32, 47, 52, 57, 62 i 100), de tal manera que es tractava de les úniques cotoneries realment integrades -o de cicle complet filatura-tissatge- que corrien a la Barcelona d'aleshores (vegeu l'Apèndix 5.1.).

podia haver al darrere de moltes d'aquestes filatures. Si prenem com a referència la franja de fabricants propietària de no més de 6 màquines, i l'hi apliquem una valoració del capital fix filador a partir dels preus de venda fixats pel maquinista Perrenod el 1834 (estimació que tendeix a la sobrevaloració, tant per raons cronològiques com pel fet de valorar totes les berguedanes com si fossin màquines de 120 fusos noves de trinca, el que òbviament no era així el 1829), observem que la possible inversió mitjana d'aquestes filatures tenia ben poc a veure amb les inversions de les grans companyies filadores, moltes detectades per Alexandre Sánchez en els protocols notarials de la ciutat. Sánchez ha localitzat 12 companyies cotoneres en les escriptures barcelonines del període 1820-1829, amb una inversió mitjana per fàbrica que frega les 7.000 lliures catalanes; malgrat que no les desglossa per subsectors cotoners, sembla clar que les companyies filadores d'aleshores es trobarien a una gran distància inversora de la mitjana *filadora* del període més ampli 1820-1839, 20.033 lliures catalanes computades a partir del capital de 22 companyies de filats (la gran majoria escripturades durant la dècada dels 1830s).¹⁰ Que fins les filatures més potents de les bastides durant els anys 1820s tenien poc a veure amb les exigències financeres immediatament a venir (lligades sobretot a la irrupció de la tecnologia filadora a vapor), ho testimonien altres evidències. Per exemple, la filatura d'Isidre Cruells i Companyia, aixecada al carrer dels Tallers entre 1827 i 1828, era l'any 1829 una de les importants de la ciutat: disposava de 12 màquines “de filar cotó ditas de carro [vulgo francesas] de 120 fusos”, amb el seu “bogit posat a puesto” i “un matcho de quatra anys”, i una preparació d'allò més completa (màquines de cardar “francesas”, metxeres...). Segons el Padró de Fabricants (1829), només 6 de les 50 filatures que ja treballaven amb *mule-jennies* disposaven d'un nombre major de màquines de filar, i només 11 del total de 90 filatures contribuïen amb una quota superior a la de Cruells i Companyia al fons de la Comissió de Fàbriques (5 de les 11 tenien menys capacitat filadora però en canvi posseïen telers). Un inventari notarial fet el 31 de maig de 1828, a l'any escàs d'engegar la filatura, atribuïa a les “12 màquines y demás enseres a ellas corresponents” (tota la maquinària i béns mobles, més existències de cotó indeterminades) un valor de 12.246 lliures catalanes, 500 lliures gairebé rodones cada màquina de filar. En resum: les 12 *mule-jennies* tot just estrenades valien plegades unes 6.000 lliures, més 2.000 lliures llargues de les màquines preparatòries i del vogi i matxo.¹¹ Si aquest era el capital d'una filatura de primera línia el 1829, ¿quin havia de ser el

¹⁰ Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): “La era de la manufactura...”, ps. 105-106 [Quadres 14 i 15].

¹¹ Totes les informacions sobre Isidre Cruells i Companyia les trec d'ACA, Fons Tribunal de Comerç, Núm. 2.816: Isidre Cruells contra Joan Traveria, Pere Pau Costa i Joan Bovera (1830); particularment els inventaris de 20-12-1826 [fols. 237-238] i 31-05-1828 [fols. 239 i 240], així com l'escriptura de constitució de la companyia (17-11-1826). Les tres primeres màquines de filar que s'adquiriren (1826) es valoraren, plegades, en 1.545 lliures catalanes; les últimes sis (1828), en 3.000 lliures rodones (unes i altres tenien 120 fusos). El valor de les altres màquines: tres màquines de cardar (se'n comprarien cinc més), 700 lliures;

de les desenes de filatures equipades amb berguedanes o amb menys de mitja dotzena de *mule-jennies*? Cal pensar que un capital molt inferior al de Cruells i Companyia, sobretot perquè moltes de les berguedanes actives eren antigues i més petites que les del catàleg de Lluís Perrenod (3.600 rals -o 337,5 lliures catalanes- el preu de la unitat de 120 fusos)¹², i també perquè les seccions de preparació solien ser proporcionalment més esquifides i tecnològicament menys actualitzades en les filatures més modestes.

Algunes informacions disperses i parcials permeten confirmar la petitesa financera d'aquestes últimes filatures, i en d'altres casos la dependència directa de molts fabricants respecte d'un capital sense antecedents cotoners que, atesa la relació entre (modesta) inversió i expectatives de guany en la filatura, cercava mans *cotoneres* que el fessin treballar. Segons féu saber el fabricant de filats Josep Rogent al Govern Militar de Barcelona l'octubre de 1828, un dels dos homes que aleshores treballaven intermitentment en la seva filatura del carrer Comte de l'Assalt (10 màquines *mule-jennies* el 1829) era el "*peón*" Pelegrí Candaló, de 30 anys d'edat; es fa difícil pensar que aquest Pelegrí Candaló no fos el mateix Pelegrí Candaló que la Comissió de Fàbriques censà com a "fabricant de filats" el 1829, titular d'una minúscula filatura equipada amb 2 màquines berguedanes al carrer de les Carretes. També el 1828, Joan Esplugas, fabricant de filats i teixits de cotó al carrer de Trentaclus, donava feina de "*dependiente*" a un tal Magí Esplugas, probable parent; en el Padró del 1829 retrobem el nom de Magí Esplugas, ara titular de 8 berguedanes i 4 telers al carrer Comte de l'Assalt, i integrat de ple en el pilot dels petits fabricants de fil de la ciutat. Francesc Sala i Amorós també era un fabricant modest, encara que menys: el 1829 pagava, per la propietat de 6 *mule-jennies*, una quota corporativa lleugerament inferior a la mitjana del sector. La trajectòria recent i el marge de maniobra social de Sala i Amorós, però, no devien ser gran cosa, sobretot si fem cas de les ocupacions que Sala atribuï als seus fills a finals del 1828 (i les creuem amb les dimensions de la seva filatura): els dos fills més grans, Joan i Ignasi (de 29 i 26 anys respectivament), feien de "*texedores de algodón en una fábrica*", i el quart (Antoni, de 17 anys) era un "*mancebo agremiado en texedores de velos*"; només el fill tercer (Francesc, de 19 anys) tenia un lloc a la petita fàbrica paterna, on hi feia de "*mosso de ylados*". Un altre exemple d'antecedents socials modestos i recursos escassos el suggereix la declaració del fabricant Antoni Bordas: el 1829 declarà la propietat de 9 màquines de filar "manuals" (3 berguedanes i 6 maixerines) instal·lades en un taller del carrer Sant Pau, i l'any anterior havia informat l'autoritat militar de

dues metxeres de 20 fusos cadascuna (se'n comprarien dos més), 360 lliures; el vogi i el matxo, 203 lliures... [inventari de 20-12-1826]. El *rànk*ing de Cruells i Companyia en el conjunt de la filatura barcelonina del 1829, a partir de la font i les dades de l'Apèndix 5.1..

¹² BC, Fons Junta de Comerç, Impresos, 200/29: "*Precios corrientes de varias piezas para máquinas de hilar, tejer y pintar. Construidas en los talleres de Luís Perrenod...*" (Barcelona, 1834) [vegeu la Taula III.2.].

la seva condició d'“*agremiado en los maestros carpinteros*” sense més propietat manufacturera però que la filatura del Raval.¹³

De la mateixa manera que l'experiència “jornalera” (o els vincles amb el treball assalariat) d'aquests “fabricants” convida a pensar en una posició empresarial més que fràgil, molt dependent del capital comercial o d'altres fabricants alhora que d'una certa capacitat d'autoexplotació txaianoviana, l'origen d'altres capitals filadors més rellevants reforça la imatge de la subordinació fabricant a inversors externs al món de les primeres filatures, imatge sovint expressada en la funció essencialment gerencial (i particularment organitzadora del treball) de no pocs “fabricants”. El 1828 Francesc d'Assís Careta, mataroní de 60 anys, exercia de majordom a la fàbrica de filats que el també mataroní Manuel Torné posseïa al carrer del Rec Comtal. Segons el Padró de Fabricants del 1829, però, el titular d'una filatura equipada amb 10 *mule-jennies* que aleshores funcionava al Rec Comtal número 2 era un tal Francesc Careta, mentre que la raó Torné, Capdevila i Companyia tot just havia inaugurat una de les cotoneries més potents de Barcelona, 12 *mule-jennies* i 100 telers plantats a l'altra banda de la Rambla, al nou barri industrial de la ciutat.¹⁴ La hipòtesi cau pel seu propi pes: ¿de quina altra manera havia pogut ascendir Careta a la condició de titular de la notable filatura del Rec Comtal, propietat d'un primer amo que semblava anar a més, sinó mitjançant un pacte en què els coneixements filadors i l'autoritat i prestigi fabrils del primer fossin acceptats com a garanties pel segon? Certament, no sabem si Torné conservà participació en la filatura traspasada (ni fins a quin punt el traspàs fou tal), ni tenim cap idea del capital que Careta pogués desemborsar efectivament, si es que en desemborsà (encara que sembla improbable que un estricte assalariat cotoner, per més ben retribuït, disposés de recursos propis per comprar una filatura com la del Rec Comtal). El que sí sabem, però, és que altres fabricants de fil dels censats el 1829 eren, sobretot, gestors de capitals aliens, i que la seva titularitat podia restringir-se a participacions molt minoritàries i fins a l'estricta administració amb incentius sobre els guanys (o crèdit per amortitzar les pèrdues). Aquest era el cas, per exemple, d'un altre Francesc Sala, censat per la Comissió de Fàbriques com a titular d'una filatura localitzada al carrer dels Tallers i equipada amb 6 *mule-jennies*. Quan arribà l'hora d'abonar la quota corporativa a la Comissió, l'hivern

¹³ Totes les informacions que fan referència a l'any 1828 les trec de BC, Fons Junta de Comerç, Lligall XVI, Capsa 24, Núm. 19: “*Notas relativas al comercio y fábricas para el servicio del cordón sanitario...*” (1828): Josep Rogent i Pelegrí Candaló [doc. 42], Joan Esplugas i Magí Esplugas [doc. 501], Francesc Sala i Amorós [doc. 63], Antoni Bordas [doc. 180]. Els respectius arsenals filadors l'any 1829: font i dades de l'Apèndix 5.1..

¹⁴ La filatura de Rec Comtal l'any 1828: BC, Fons Junta de Comerç, Lligall XVI, Capsa 24, Núm. 19: “*Notas relativas al comercio y fábricas para el servicio del cordón sanitario...*” (1828) [doc. 497]. Les filatures de Careta i Torné l'any 1829: vegeu dades i font en l'Apèndix 5.1. (la filatura de Torné, Capdevila i Companyia -no referenciada en la font del 1828- es localitzava al carrer Riereta, 34, i era el 1829 la cotoneria *filadora* (filatura + tissatge) que contribuïa amb una quota més elevada al fons de la Comissió de Fàbriques (350 rals)).

de 1829-1830, Sala s'excusà davant els comissionats "*diciendo ser un mero mayordomo de la fábrica*", i els va remetre a "*D. Jayme Ricart, dueño de la fábrica que [él] administra*". La mateixa Comissió acredità aquesta condició d'"administrador" quan aconseguí que el Tribunal de Comerç dictaminés, el febrer de 1830, que corresponia al mateix Sala el pagament del deute "*sin que le sirva de pretesto la circunstancia que alegó de ser un mero encargado, pues aún en este concepto sería responsable atendida la cantidad y naturaleza de la deuda*". És a dir: les obligacions contributives eren una altra de les partides a administrar.¹⁵ Un cas que es devia assemblar força al de la relació entre Sala i Ricart l'ha documentat Alexandre Sánchez pel bienni 1833-1834: aleshores Nicolau Tous i Soler supervisava periòdicament els llibres de fàbrica dels fabricants de filats Domingo Llorà (6 *mule-jennies* el 1829) i Joan Padró, supervisió escripturada notarialment en el mateix acte pel qual Tous havia "cedit" maquinària de la seva propietat a Llorà i a Padró, cal pensar que com a participació de pes en aquelles filatures i en els seus hipotètics beneficis.¹⁶ Reveladorament, Jaume Ricart i Nicolau Tous i Soler (cap dels quals apareix com a titular de filatura en el Padró de Fabricants del 1829), emergirien al primer pla filador durant la dècada dels 1830s: el 1838 cap filatura barcelonina pagava per contribució industrial més del que pagaven les filatures declarades per Jaume Ricart i per Nicolau Tous i Companyia.¹⁷

Els mecanismes pels quals el capital comercial-industrial tutelà una franja significativa de la fabricació cotonera durant aquests anys no ens són desconeguts. També sabem prou coses de la formació d'una estructura jerarquitzada que tendia a subordinar -via diversos procediments- els fabricants més modestos als fabricants més potents de la ciutat. Jordi Maluquer de Motes i Alexandre Sánchez han escrit pàgines aclaridores sobre això últim.¹⁸ Alhora, les notificacions esmentades de l'any 28 proporcionen bastants exemples de capitals filadors de procedència comercial i gremial-artesana, particularment entre les filatures més modernes i ben equipades, sovint confiades a familiars o homes de confiança del "principal" (qui no sempre figurava en la raó social): una filatura equipada amb 9 *mule-jennies* finançada per un mestre xocolater

¹⁵ AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes, Vol. I (1829-1834): sessions de 18-01-1830 [fols. 30-31], 26-01-1830 [fols. 31-32], 30-01-1830 [fols. 32-33], 09-02-1830 [fol. 33], 16-02-1830 [fols. 33-34] i 26-02-1830 [fol. 35]. La filatura del carrer Tallers (Francesc Sala) el 1829: vegeu l'Apèndix 5.1..

¹⁶ Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "La era de la manufactura...", p. 108 (nota 186).

¹⁷ Segons la Contribució Extraordinària de Guerra de maig de 1838, Jaume Ricart i Nicolau Tous i Companyia abonaren, cadascú, 1.080 rals pel valor de les seves filatures barcelonines, quantitat que només assoliren dos altres fabricants de filats dels 90 matriculats (Macià Muntadas i Fill i Pau Muntadas) [AHCB, Cadastre IX-12: "INDUSTRIA. Industria y Comercio. Déficit de Guerra de un diez por ciento..." (1838)].

¹⁸ Jordi MALUQUER DE MOTES (1976): "La estructura del sector algodonero..."; Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1987): *Los fabricantes de algodón de Barcelona...*, vol. III, ps. 1.011-1.076; Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "La era de la manufactura...", ps. 107-108.

agremiat, “*de la que cuydan [sus] dos hijos*” (Josep Bonafont); la filatura que el 1829 disponia de més màquines *mule-jennies* a la ciutat (20), propietat d’un matriculat del “*gremio de Mareantes*” o “*ramo de Marina*” i administrada per un seu germà menor (la de Joan Cortès); tres filatures integrades en fàbriques teixidores d’envergadura, totes tres establertes per mestres del gremi dels teixidors de lli que havien fet el salt al menys reglamentat i més atractiu sector cotoner, en algun cas assumint personalment la direcció del tissatge i delegant la de la filatura en “filad[ors]” amb experiència (Jaume Busqueta, Salvi Casas, Francesc Lloveras).¹⁹ També en aquests casos s’endevina una divisió de funcions de l’estil de la que suggerien les filatures de Francesc Careta, Francesc Sala o Domingo Llorà, una divisió entre el “principal” propietari de la majoria del capital (generalment absent del dia a dia de la fabricació) i l’administrador designat per aquell, a vegades soci minoritari (i no obstant titular o “fabricant”) i sempre el responsable de la bona marxa de la filatura i de l’organització del treball a peu de fàbrica. M’interessa subratllar les atribucions bàsicament organitzadores -de la fabricació i del treball, dels proveïments i de la comercialització- de fabricants com Careta, Sala o Llorà (i d’encarregats com els germans Bonafont, Francesc Cortès o potser Pau Brutau), l’evidència que el seu capital tenia més a veure amb el coneixement de la feina filadora i del mercat del fil, amb la capacitat de fer córrer una filatura (aportant-hi, doncs, el propi treball), que no pas amb credencials estrictament capitalistes. O dit amb altres paraules: a la Barcelona dels anys 1820s no eren exclusivament els nombrosos petits fabricants domèstics i manuals (els Candaló, Esplugas, Sala i Amorós, Bordas...) els que treballaven arran de màquina, supervisant la fabricació i fins contribuint-hi personalment; també en filatures de més volada, ja mecanitzades, el titular de la fàbrica o l’administrador eren, en primer terme, proveïdors i organitzadors de treball, de treball extern però també familiar i fins propi. Les informacions a propòsit de la important filatura d’Isidre Cruells i Companyia il.lustren amb molt detall aquest argument.

5.1.2. El 17 de novembre de 1826, Isidre Cruells, “fabricant de filats de cotó”, signà un pacte de constitució d’una fàbrica “per filar cotó” amb els socis Pere Bovera (“del Comerç”), Pere Pau Costa (“mitjé”) i Joan Traveria (“galoner” o fabricant de sedes). La companyia era un clar exemple d’associació entre capital i treball de procedència cotonera i capital comercial i gremial. A 31 de maig de 1828, quan s’afegiren 6 *mule-jennies* noves a les 6 inicials (un total de 12), cada soci participava per un valor de poc més de 3.061 lliures catalanes, és a dir una

¹⁹ BC, Fons Junta de Comerç, Lligall XVI, Capsa 24, Núm. 19: “*Notas relativas al comercio y fábricas para el servicio del cordón sanitario...*” (1828): Josep Bonafont [doc. 167]; Joan Cortès [doc. 247] (Francesc Cortès, germà menor de Joan i administrador de la seva filatura del carrer Sant Pau/Riera, 36: AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d’Actes. Vol. I (1829-1834): sessió de 18-01-1830 [fols. 30-31]); Jaume Busqueta [doc. 482] (Pau Brutau, “filad[or]” de 46 anys i probable encarregat de la secció de filats); Salvi Casas [doc. 396]; Francesc Lloveras [doc. 359]. Sobre la notable capacitat productiva de totes aquestes filatures (o cotoneries), vegeu les informacions resumides en l’Apèndix 5.1..

quarta part de les 12.000 lliures llargues en què es valorava la filatura. Cruells, qui en el moment de la constitució havia participat amb el 50% però que no havia pogut o volgut acudir a l'ampliació de capital, tenia assignat a més un salari mensual de 30 duros (més de 56 lliures o 600 rals) en concepte d'administrador de la fàbrica, alhora que el lloguer de la vivenda que habitava a tocar d'aquella, una i altra arrendades per la companyia a Francesc de Magarola.²⁰ Alguns indicis suggereixen que les connexions de Cruells amb la filatura del cotó venien de lluny, com a mínim dels anys de la consolidació de la filatura barcelonina de *jennies* i berguedanes, just després de la Guerra del Francès: segons declarà el mateix Cruells davant el Tribunal de Comerç de Barcelona, el 1816-1817 el seu pare (també Isidre Cruells i "fabricante") s'abastia de cotó en floca a través del comerciant Cristòfol Roig i Vidal, i ell exercia de "dependiente" en el negoci patern; en una altra declaració judicial al.legà (cal dir que a conveniència) que "no conocía otro oficio" que la filatura del cotó.²¹ Tot fa pensar, doncs, que l'experiència filadora i cotonera l'aportava Isidre Cruells (i potser part de la maquinària inicial computada com a capital), i que aquesta aportació es traduí en la seva direcció de les feines de fabricació. També es traduí en el seu control dels comptes de la fàbrica, en el qual es mostrà ben poc transparent a parer dels seus socis capitalistes, socis que forçaren la dissolució de la companyia abans dels quatre anys de termini de la contracta (tot i els beneficis ininterromputs). La tardor del 1830, vista la negativa de Cruells a "mostrar las cuentas", els socis es negaren al repartiment d'efectes que preveia l'escriptura societària i sol.licitaren la liquidació judicial dels béns de la companyia. Això suposà la paralització per mandat judicial del conjunt de la casa-fàbrica del carrer dels Tallers, incloses algunes màquines que Cruells feia córrer per compte propi i que havien despertat la lògica malfiança dels socis.²² Encetat el procés de liquidació, Cruells contraatacà: reclamà judicialment a la companyia un deute de 3.250 lliures "por trabajos suyos extraordinarios y de su muger".

²⁰ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 2.816: Isidre Cruells contra Joan Traveria, Pere Pau Costa i Joan Bovera (1830): escriptures de 17-11-1826 i 16-04-1828 i "Demostració de la igualtat de interès en la fàbrica dels quatre socis..." (31-05-1828) [240]. La filatura d'Isidre Cruells i Companyia l'any 1829: vegeu l'Apèndix 5.1..

²¹ La declaració a propòsit del seu pare: ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 1.038: Els síndics de la fallida de Cristòfol Roig i Vidal contra Isidre Cruells (1838); sobre Cristòfol Roig i Vidal, importador de cotó en floca i d'altres colonials a la Barcelona del primer terç del segle XIX, vegeu Josep M. FRADERA (1987): *Indústria i mercat...*, ps. 31 i ss.. Sobre l'"ofici" d'Isidre Cruells fill: Expedient 2.816: Isidre Cruells contra Joan Traveria... (1830): memorial de R. Lafont, apoderat de Cruells (octubre de 1830).

²² ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 2.816: Isidre Cruells contra Joan Traveria... (1830): carta de Traveria, Costa i Bovera a Nicolau Tous, encarregat dels comptes de Cruells (24-08-1830); balanços de la companyia corresponents als exercicis 19-04-1828/30-12-1828 (3.367 lliures de beneficis) i 01-01-1829/30-07-1830 (5.119 lliures de beneficis); sol.licitud de liquidació judicial de la companyia signada per Traveria, Costa i Bovera (11-10-1830).

Els “treballs extraordinaris” que Cruells i l'àrbitre de la seva part pretenien no inclosos en el salari d'administrador eren, pel que fa al mateix Cruells, el fer “*de carpintero, de cerrajero, de cardero y de tornero, [...] hacer corrones de cuero cuyo consumo es indispensable y de consideración* [per a la fàbrica], [i] *plegar, empaquetar y enumerar los paquetes de hilo de algodón*”. Alhora, Cruells esgrimia que el fer-se càrrec sistemàticament d'aquestes feines productives i de manteniment de la maquinària, així com del que ell entenia per “*cargo de administrador*”, l'impedia “*estar continuamente en la fábrica vigilando los trabajadores*”, i “*necesitándose una persona zelosa que esté a la mira*”, havia decidit “*valerse de la persona más a propósito [...], su consorte*”. L'esposa de Cruells, “*en compañía de su numerosa familia, que toda se ocupaba en la fábrica*”, havia treballat des del primer dia en la filatura de la companyia, sembla que assumint la supervisió de les filadores i de les altres treballadores (que no treballadors, com mostraré).²³ Així doncs, Isidre Cruells, que no era un estricte arrendatari de maquinària ni un estricte administrador a sou, es feia càrrec personalment de cardar el cotó (probablement de la primera carda o “emborrat”), de conservar i reparar la maquinària, i de la decisiva presentació dels paquets de fil a vendre; simultàniament, i via la interposició de l'esposa, dirigia i controlava el contingent laboral, contingent que devia incloure tots els actius de la família. És a dir, si fa no fa tal com havien organitzat els seus tallers els “filadors” de la Barcelona d'entresegles, o com havien fet els Santacreu amb la fàbrica de filats que el comerciant Rovira havia plantat a L'Espluga de Francolí durant la dècada dels 1790s. De fet, el Tribunal de Comerç desestimà el gruix de la reclamació de Cruells sobre el caràcter “extraordinari” -i per tant retribuïble al marge dels salaris pactats- de totes aquelles feines productives i organitzadores, indiscutiblement arrelades en l'estructura paradomèstica de la filatura manual del canvi de segle.²⁴ La resolució judicial, i també la condició empresarial de Cruells (soci “per quarta part” d'una filatura de primera fila), fan pensar que la gran majoria dels fabricants de filats feien i treballaven, a la Barcelona del 1829, exactament com Cruells.

Que molts titulars de filatura -i/o familiars directes d'aquests- treballaven a peu de fàbrica, assumint les feines més estratègiques de la fabricació i organitzant i supervisant una força de treball aclaparadorament femenina, ho confirmen les dades que presento en la Taula 5.1.. Aquestes dades són el resultat de creuar el Padró de Fabricants barceloní del 1829 amb el mig miler de notes datades la tardor del 1828 que es conserven en el Fons Junta de Comerç de la Biblioteca de Catalunya, notes que fabricants barcelonins de tota condició feren arribar a l'autoritat militar de la ciutat a través de la mateixa Junta. L'origen de les esmentades notes és

²³ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 2.816: Isidre Cruells contra Joan Traveria... (1830): informe i dictamen de Francesc d'Assís Solà (07-11-1831) [260-262], àrbitre nomenat per Isidre Cruells, i reclamació prèvia de Cruells; memorial de R. Lafont... (octubre de 1830).

²⁴ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 2.816: Isidre Cruells contra Joan Traveria... (1830): sentència de liquidació judicial d'Ignasi Cruells i Companyia (03-04-1832).

ben particular: l'octubre de 1828 el governador militar de Barcelona ordenà una mena de lleva miliciana amb mires a la formació d'un "cordó sanitari" que previngués l'entrada a la ciutat de portadors de la febre groga que s'havia declarat a Gibraltar, epidèmia que ja corria per altres punts de la península. Amb aquest propòsit l'autoritat militar reclamà dels gremis de la ciutat un registre, taller per taller, de tots els homes majors de 12 anys subjectes al control de les corporacions, i el mateix reclamà de la Junta de Comerç respecte del gran comerç i de la fabricació cotonera.²⁵ Així, 44 fabricants que es qualificaren "de filats de cotó" elaboraren llistats dels homes majors de 12 anys que s'ocupaven en les seves fàbriques o tallers, tal i com ho feren desenes de fabricants de teixits, d'estampadors i pintadors, de comerciants de cotó. És a dir, la meitat del nombre de fabricants de filats de cotó empadronats el 1829 informà amb detall, l'any abans, dels contingents laborals masculins de les respectives filatures. D'aquests 44 fabricants, 37 coincideixen -nom i cognom- amb fabricants de filats empadronats el 1829; dedueixo, doncs, que es tracta de les mateixes persones, i que les informacions *laborals* del 1828 es corresponen amb els paisatges *tecnològics* del 1829 (suposició més agosarada que la primera però força raonable en termes generals). Com es pot observar en la Taula 5.1., les filatures més potents el 1829 tendiren a capitalitzar la nòmina de notes filadores de l'any anterior: els 25 fabricants identificats el 1828 que el 1829 posseïen màquines *mule-jennies* (és a dir, el 50% dels 50 fabricants que aleshores en posseïen) sumaven entre tots 234 màquines (o el 58% de totes les *mule-jennies* empadronades el 1829); els 9 fabricants de filats trobats el 1828 que segons el Padró del 29 posseïen telers, sumaven el 60% de totes les filatures associades a tissatges (9 de 15) però el 72% de tots els telers vinculats a filatures; finalment, mentre tots els fabricants que disposaven de màquines maixerines el 1829 (5) enviaren notes el 1828, només 6 dels 35 fabricants que filaven exclusivament amb les més senzilles berguedanes feren el mateix. Per raons òbvies, les filatures més modestes pogueren escapar amb més facilitat al control de l'autoritat militar. En conseqüència, les dades de la Taula 5.1. il·lustren sobretot el volum i la condició del treball masculí d'aquelles filatures que, per qualitat i quantitat de maquinària, es situaven en les franjes mitja i alta del sector.

[Vegeu a continuació la Taula 5.1.]

Segons les notes signades pels mateixos fabricants, la majoria de filatures estrictes comptaven el 1828 amb una força de treball masculina que es limitava al mateix titular i, sovint, algun familiar directe. De les 31 filatures estrictes que s'identificaren com a tals el 1828, 19 censaren com a treballadors habituals homes majors de 12 anys que o bé eren el mateix titular o bé en compartien el cognom (i n'eren, amb tota probabilitat, fills, germans o parents de primer grau). Això era majoritàriament així en les filatures equipades amb berguedanes o amb un

²⁵ BC, Fons Junta de Comerç, Lligall XVI, Capsa 24, Núm. 19: "*Notas relativas al comercio y fábricas para el servicio del cordón sanitario con motivo de la epidemia de Gibraltar*" (1828) [dec el coneixement d'aquesta font a l'amabilitat d'Alexandre Sánchez].

TAULA 5.1.:
EL TREBALL ADULT MASCULÍ* A LA FILATURA COTONERA DE BARCELONA (1828):
IMPLANTACIÓ SEGONS TIPUS DE FILATURA I CONDICIÓ RESPECTE DEL TITULAR D'AQUESTA

	Filatures refer. el 1828 i màquines que decl. el 1829			Filatures ab treball adult masculí *...		Total de treballadors segons condició...	
	nombre de Filatures	tipus i nombre màquines	% màq. 1829	...només titulars i familiars	...també assalaria. no famil.	titulars i familiars	assalaria. no familiars
Només Filatura el 1828	31			19	12	44	24
Filatures amb només <i>mule-jennies</i> el 1829 (amb 10 <i>mule-jennies</i> o més) (amb menys de 10 <i>mule-jennies</i>)	16 (6) (10)	141 <i>m-j.</i> (74 <i>m-j.</i>) (67 <i>m-j.</i>)	34,4	10 (3) (7)	6 (3) (3)	27 (9) (18)	8 (5) (3)
Filatures amb només berguedanes o maixerines el 1829 (filatures amb berguedanes) (filatures amb maixerines)	8 (5) (3)	47 berg. 19 maix.	18,3 57,6	4 (3) (1)	4 (2) (2)	8 (6) (2)	13 (3) (10)
Filatures no localitzades en el Padró de Fabricants del 1829	7	-		5	2	9	3
Filatura i Tissatge el 1828	13			1	12	12	291
amb 10 telers o més el 1829	7 (6) (1)	54 <i>m-j.</i> 4 maix. 300 tel.	13,2 12,1 69,9	1	6	6	210
amb menys de 10 telers el 1829	2 (1) (1)	4 <i>m-j.</i> 8 berg. 10 tel.	1,0 3,1 2,3	0	2	2	11
sense telers el 1829	4 (3) (1)	39 <i>m-j.</i> 10 maix.	9,5 30,3	0	4	4	70

* "Treball adult masculí" equival, aquí, a homes majors de 12 anys, és a dir, inclou els nois adolescents.

m-j.: màquines *mule-jennies*

berg.: màquines berguedanes

maix.: màquines maixerines

tel.: telers

FONTES:

Elaboració pròpia a partir del buidatge de BC, Fons Junta de Comerç, Lligall XVI, Capsa 24, Núm. 19: "Notas relativas al comercio y fábricas para el servicio del cordón sanitario con motivo de la epidemia de Gibraltar" (1828); i d'AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes, Vol. I (1829-1834): "Padrón General de los SS. Fabricantes de Hilados, Tejidos y Pintados de Algodón de esta Ciudad..." (1829).

nombre escàs de *mule-jennies*, però també en algunes filatures d'envergadura, de l'estil de la d'Isidre Cruells i Companyia. A la filatura de Llorenç Camprubí (12 *mule-jennies* el 1829) l'únic home adult que s'hi ocupava regularment era el mateix Camprubí; a la de Josep Bonafont (9 *mule-jennies*), els seus fills Francesc i Esteve, 32 i 28 anys respectivament; a la de Miquel Fajal (8 *mule-jennies*), el mateix Fajal i un fill de 19 anys; a la de Procopi Llubia (7 *mule-jennies*), el tal Llubia i un fill de 15 anys (a més d'un altre de 9).²⁶ També Isidre Cruells féu arribar la seva nota a mans de la Junta: s'esmentà ell mateix i dos fills de 13 i 12 anys respectivament. Una nota, doncs, que desmenteix que els "*trabajadores*" que vigilava l'esposa de Cruells fossin homes, confirmant el que suggereix un dels inventaris elaborats quan la liquidació de la companyia, en el que, tot detallant el mobiliari de la quadra de les màquines "novas" de filar, s'anotà "*un prestaje de madera para poner la ropa de las trabajadoras*". (A aquestes evidències cal afegir-hi l'argument de Lazonick i els antecedents descrits en el Capítol 4, un i altres a propòsit de la mínima probabilitat que una dona governés a peu de fàbrica filadora el treball d'homes adults).²⁷ D'altra banda, aquelles filatures estrictes que presentaren nòmnes laborals que incloïen noms d'homes sense connexions aparents amb el nom del titular (i dels quals he suposat que eren assalariats no familiars), ho feren en unes proporcions molt modestes, gairebé marginals. Josep Rogent (10 *mule-jennies* el 1829) s'estava a peu de fàbrica amb els seus tres fills adolescents i amb dos probables assalariats, un "*mancebo carpintero*" de 56 anys i un "*peón*" de 30 (el ja esmentat Pelegrí Candaló). Antoni Oliver (10 *mule-jennies*) invertia el seu treball i retribuïa només el del "peó" de 23 anys Ramon Sagarra. Les filatures de la família Muntadas -el primer pas d'una carrera que els portaria al capdamunt del cotó català- devien funcionar si fa no fa: Macià Muntadas (8 *mule-jennies* al carrer de les Tàpies l'any 29) compartia casa-fàbrica amb quatre dels seus set fills i amb un tal Marià Riu, "*dependiente*" molt jove; Pau Muntadas, el primer dels fills de Macià que havia arribat a Barcelona des d'Igualada, s'estava establert pel seu compte al carrer de la Patacada (6 *mule-jennies*) i semblava bastar-se amb el treball de dos únics homes amb experiència, ell mateix i el també "*dependiente*" de 55 anys Bartomeu Puig.²⁸ Amb la significativa excepció

²⁶ BC, Fons Junta de Comerç, Lligall XVI, Capsa 24, Núm. 19: "*Notas relativas al comercio y fábricas para el servicio del cordón sanitario...*" (1828): Llorenç Camprubí [doc. 14]; Josep Bonafont [doc. 167]; Miquel Fajal [doc. 72]; Procopi Llubia [doc. 7]. L'equipament tecnològic d'aquestes filatures: vegeu l'Apèndix 5.1..

²⁷ BC, Fons Junta de Comerç, Lligall XVI, Capsa 24, Núm. 19: "*Notas relativas al comercio y fábricas para el servicio del cordón sanitario...*" (1828): Isidre Cruells [doc. 249]. ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 2.816: Isidre Cruells contra Joan Traveria... (1830): inventari i peritatge judicial de 09-03-1832.

²⁸ BC, Fons Junta de Comerç, Lligall XVI, Capsa 24, Núm. 19: "*Notas relativas al comercio y fábricas para el servicio del cordón sanitario...*" (1828): Josep Rogent [doc. 42]; Antoni Oliver [doc. 105]; Macià Muntadas [doc. 218]; Pau Muntadas [doc. 217]. També: Apèndix 5.1.. Sobre els Muntadas i sobre l'arribada de Pau, segon fill de Macià, a Barcelona,

de les poques filatures equipades amb màquines maixerines -en què les particularitats tècniques d'aquestes màquines a mà més grans podien propiciar l'ús de treball masculí per a la seva conducció-²⁹, les filatures estrictes que informaren l'any 1828 barrejaven el treball organitzador del titular o d'algun parent de confiança, la feina de suport de fills i potser germans, la utilització selectiva i escassa de treball masculí extern al cercle familiar, i, en conseqüència, la massiva continuïtat de filadores, metxeres, aspiadores i altres figures cotoneres encara genuïnament femenines. Dels 68 homes majors de 12 anys que aleshores llistaren les 31 filatures estrictes, 44 eren, amb tota certesa, o bé els mateixos titulars o bé familiars ben directes (sobretot fills), mentre que només 24 -i això tirant llarg- aparentaven ser homes assalariats sense vincles de parentiu amb qui donava nom a la filatura.

La Taula 5.1. aporta una segona evidència sobre la dimensió parafamiliar i la divisió de gènere en el treball de les filatures barcelonines de la dècada dels 1820s. Concretament reforça la imatge d'un treball adult masculí essencialment organitzador i supervisor de treball femení i adolescent, un treball adult masculí més lligat a la gestió gerencial del conjunt de la fabricació de fil que al salari preufetaire per tenir cura d'una o altra màquina. De les 13 filatures que el 1828 declararen estar integrades en cotoneries que també teixien el fil, només una (i encara dubtosa) anotà una nòmina d'homes majors de 12 anys sense presència aparent de "no familiars", és a dir de probables assalariats. En tots els altres casos aquesta presència de probables assalariats era proporcionalment molt abundant, i fa la impressió que estretament correlacionada amb el nombre de telers: si aquestes cotoneries sumaven 310 telers segons el Padró de Fabricants (1829), mesos abans relacionaven 291 potencials "assalariats no familiars". Francesc Lloveras (5 *mule-jennies* i 57 telers el 1829) en declarà 47 d'aquesta mena de treballadors; Joan Vallès (11 *mule-jennies* i 32 telers) en declarà 34, a més d'incloure's ell mateix i un seu fill de 16 anys; Salvi Casas (4 *mule-jennies* i 30 telers) en declarà 31; Ramon i Joan Vila (10 *mule-jennies* i 62 telers), 50; el més modest Gaietà Casamitjana (4 *mule-jennies* i 6 telers) s'esmentà a si mateix i 6 homes -tants com telers- d'entre 30 i 46 anys, cap dels quals es deia Casamitjana. Expressat d'una altra manera: només aquelles filatures que compartien sostre amb

vegeu les informacions que presenta Maria Lluïsa GUTIÉRREZ MEDINA (1997): *La España Industrial 1847-1853. Un model...*, ps. 71-73 (i nota 2).

²⁹ Ramon Farguell (9 maixerines el 1829) es registrà a si mateix (31 anys) i 7 treballadors d'entre 29 i 40 anys, cap dels quals es deia Farguell [doc. 333]. Antoni Bordas (6 maixerines i 3 berguedanes el 1829) anotà 3 "*hombres trabajadores*" d'entre 19 i 38 anys, també sense parentiu aparent amb el tal Bordas [doc. 180]. Josep Farguell (10 maixerines el 1829), qui es presentà com a fabricant de filats i teixits, declarà 20 treballadors, entre els quals ell mateix (55 anys), un fill seu (26 anys), i només alguns "*texedor[es]*" [doc. 215].

L'existència d'alguns homes filadors en la filatura manual també la testimonià la petita fàbrica de Pelegrí Tort (5 berguedanes el 1829), qui registrà un "*trabajador de máquina*" (¿de filar?) de 44 anys i un "*trabajador 3 días la semana*" de 36 anys [doc. 312]. Totes les referències: BC, Fons Junta de Comerç, Lligall XVI, Capsa 24, Núm. 19: "*Notas relativas al comercio y fábricas...*" (1828).

quadres de tissatge presentaren, el 1828, nòmines d'homes treballadors realment significatives, tant pel nombre de treballadors com per la indiscutible majoria d'aquells que no semblaven tenir vincles amb el cercle de confiança del titular. Senyal que el treball adult masculí estava associat amb la feina als telers, com corroboren les desenes de notes que ompliren els fabricants que ho eren estrictament de teixits.³⁰ I senyal, també, que el treball masculí de les filatures (fos quina fos la seva condició respecte el titular del negoci) tendia a un *status* diferencial, indestriable de la seva singularitat quantitativa i qualitativa, que devia resultar estrany a ulls dels nombrosíssims teixidors de cotó. Un *status* que tenia menys a veure amb el factor retribució i més amb fets com ara que un "filadó" fos quelcom més que un treballador lligat a una màquina. Un dels fabricants que respongué l'ordre militar d'octubre de 1828 fou Jaume Busqueta. El Padró de Fabricants de l'any següent el confirmaria com un dels principals fabricants de fil de Barcelona, titular d'una filatura amb 16 *mule-jennies* oberta al carrer dels Tallers, 40, exactament la mateixa adreça que féu constar en la seva nota de la tardor del 28. Sembla, però, que aleshores Busqueta encara compaginava filatura i un tissatge més aviat marginal, ja que es declarà fabricant de filats i teixits i anotà els noms de 5 "tejedores" de força edat. Al costat d'aquests hi afegí el seu propi nom, el del seu fill Jaume i el d'un "filadó" de 46 anys (Pau Brutau) qui, a jutjar pel nombre de màquines de filar, devia ser l'únic home entre una dotzena llarga de dones filadores. Si això era així, és probable que l'excepcionalitat masculina i l'edat li proporcionessin un ascendent afegit en tant que intermediari (per home i per filador) entre Busqueta i les dones, amb tota la càrrega d'autoritat i prestigi fabrils que això comportava. O, no menys versemblant, que això no fos ben bé així, i que a peu de fàbrica el "filadó" exercís d'encarregat directe de totes les màquines i del treball de totes les dones que hi filaven.³¹

5.2. Noves filatures i nous fabricants?

Una aproximació a l'impacte *empresarial* del canvi tecnològic

L'ordre laboral que acabo de descriure començà a modificar-se d'una manera significativa durant els últims anys 1830s, i no cessà de perdre terreny a la Barcelona filadora dels anys

³⁰ BC, Fons Junta de Comerç, Lligall XVI, Capsa 24, Núm. 19: "Notas relativas al comercio y fábricas para el servicio del cordón sanitario..." (1828): el cas dubtós, Sebastià Fernández (8 *mule-jennies* i 52 telers el 1829, i només 4 treballadors "familiars" el 1828) [doc. 355]; Francesc Lloveras [doc. 359]; Joan Vallès [doc. 404]; Salvi Casas [doc. 396]; Ramon i Joan Vila [doc. 379]; Gaietà Casamitjana [doc. 240]. La mateixa font inclou innombrables exemples de fàbriques de teixits de cotó amb extenses nòmines d'homes teixidors.

³¹ BC, Fons Junta de Comerç, Lligall XVI, Capsa 24, Núm. 19: "Notas relativas al comercio y fábricas para el servicio del cordón sanitario..." (1828): Jaume Busqueta [doc. 482]; Busqueta també inclogué en la llista de treballadors un peó i, més desconcertant, un espartenyer i un semoler. Sobre la seva filatura el 1829, vegeu l'Apèndix 5.1..

1840s. La transformació més visible, com ja he apuntat, residí en la massiva masculinització de la feina de governar una màquina de filar, el que reduí a minoria el nombre de dones que conservaren una funció fabril que el 1828 s'endevinava exclusivament femenina o gairebé. També he avançat altres transformacions que coincidiren amb aquella i fins s'hi superposaren: la revalorització salarial de la mateixa feina de tenir cura de la màquina de filar (sobretot en termes relatius respecte de la gran majoria de feines cotoneres), o l'expansió i consolidació d'equips de treball masculins reclutats i governats pels nous filadors.³² És entre mitjan dels anys 1830s i 1850, aproximadament, que cal situar la formació, en la filatura barcelonina, d'un col·lectiu rellevant d'homes assalariats; un col·lectiu que simbolitzà la fi d'algunes de les principals jerarquies laborals i de gènere que havien presidit la filatura dels anys 1820s, la qual, al seu torn, havia estat la prolongació, també en l'ordre laboral, de la filatura paradomèstica i parafamiliar de les dècades d'entresegles.

Cronològicament i argumentalment parlant, aquestes transformacions laborals resulten indestriables d'una transformació tecnològica d'envergadura, que hi corria paral·lela: l'associació de les màquines filadores als nous motors a vapor, el que suposà la introducció de *mules* més grans i productives i la simultània liquidació del que quedava de la filatura manual i, més progressivament, de la filatura de *mules* mogudes per cavalleries. Ara bé, la relació entre el canvi tècnic i el canvi laboral no pot ser llegida en termes unívocs i unidireccionals, com una estricta relació de causa-efecte. Ho demostren aquelles filatures en què aquest mateix canvi tècnic no desembocà en aquella mateixa reordenació laboral (a Catalunya, almenys les noves filatures de la regió de Reus, les de la ciutat de Manresa, i també algunes filatures barcelonines). Certament, les noves màquines mogudes per vapor podien afavorir, per raons d'aprofitament del seu potencial, un treball filador físicament més capaç que el tradicional treball femení, o també un treball filador acostumat a organitzar i dirigir la feina d'altres treballadors; això no obstant, altres factors podien empènyer -i de fet ho feien, més o menys segons el lloc- a favor de la continuïtat del treball filador femení i de sistemes organitzatius que diferien de la "subcontractació interna" masculina, de manera que les exigències *tècniques* de les noves filatures es resolguessin al marge del treball adult masculí i de les seves potencials dots tutelars a peu de màquina. Per dir-ho d'una altra manera: el canvi tècnic s'endevinava propiciatori del canvi laboral però no suficient, ni tan sols decisiu, per tal que aquest es produís. En el cas de la filatura de la ciutat de Barcelona, la masculinització, reorganització i revalorització del treball filador em semblen inexplicables si, alhora que la transformació tecnològica, no considerem la transformació del mapa empresarial filador. És a dir, el fet que entre 1830 i 1850 la nòmina barcelonina de fabricants de filats patí abundants i profundes sacsejades, que si bé no retallaren dràsticament el nombre absolut de fabricants sí que n'alteraren la composició i, en

³² Els detalls i les evidències d'aquestes transformacions: vegeu la Introducció a la Part III.

conseqüència, la identitat de molts d'ells. Diverses evidències suggereixen que nombrosos fabricants de filats vinculats a l'última filatura manual o a la primera mecànica ho deixaren de ser en la dècada llarga que transcorregué entre mitjan dels anys 1830s i finals dels 1840s (sobretot, és clar, els més modestos), una garbellada empresarial que no fou exclusiva de la filatura capitalina.³³ Òbviament, aquesta selecció i renovació dels titulars de filatures tingué molt a veure amb les majors exigències, de capital però també d'altra mena, que plantejà la mecanització a vapor, amb l'afegit que les crisis generals de 1835-1839 i 1846-1849 afebliren més si cal la fràgil disposició dels fabricants amb menys recursos cara a l'actualització tecnològica i productiva. Aleshores la distància entre els fabricants que essencialment aportaven capital i els que essencialment aportaven *know-how* i treball cotoner resultà més visible que mai, i sovint insalvable. I no només això. D'entre aquests últims fabricants, foren nombrosos els que perderen tal condició -arrossegant les respectives famílies extenses *filadores*- just quan una nova generació de fabricants i fàbriques de filats demandava treball amb experiència cotonera, treball que es pogués fer càrrec d'una nova màquina de cardar cotó o d'una nova de filar-lo, però treball, també, que incorporés posició i reputació per reclutar més treball i autoritat per governar-lo.

5.2.1. La història de la primera expansió de la tecnologia a vapor a Catalunya -història que començà a la ciutat de Barcelona- és ben coneguda. La data emblemàtica és la tardor del 1833, quan la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Companyia engegà el primer vapor cotoner que funcionà amb èxit a Barcelona, una ambiciosa fàbrica de filats i teixits de cotó instal·lada al carrer dels Tallers. Més enllà de la càrrega simbòlica que des de molt aviat s'adjudicà al Vapor Bonaplata, fins el punt de fer-ne "la fita de partença del renaixement de la indústria catalana", cal subratllar tres aspectes particulars de la seva curta vida.³⁴ Primer, que fou pioner a Catalunya a l'hora d'incorporar les *mule-jennies* fetes exclusivament de ferro i mogudes amb la força del vapor, opció que d'altra banda féu més atractiva la integració vertical de filatura i tissatge (també mecànic). Segon, que a més de la cotoneria integrada, la companyia bastí i engegà una foneria i taller de construcció de maquinària, "*dirigidos desde luego por ingleses y por el sistema inglés*", amb la finalitat de proveïr de les *mule-jennies* més complexes i cares -i

³³ Àngels Solà i Alexandre Sánchez han avançat un argument d'aquest estil, encara que no l'han documentat: Àngels SOLÀ PARERA (1977): *L'elit barcelonina a mitjan segle XIX...*, vol. I, ps. 160 i ss.; Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "La era de la manufactura...", p. 106.

³⁴ Sobre els orígens i la constitució de la Bonaplata, Vilaregut, Rull i Companyia cal continuar consultant Jordi NADAL OLLER (1983): "Los Bonaplata. Tres generaciones..." i Jordi NADAL OLLER (1985): "Bonaplata, pretext i símbol". La citació literal és de Jaume VICENS VIVES [1958]/(1980): *Industrials i Polítics...*, p. 45. Un exemple contemporani d'atribució simbòlica: Manuel María GUTIÉRREZ (1834): *Comercio libre o funesta teoría...*, p. 130.

també de telers mecànics- la indústria local. I tercer, que ambdós aspectes (i potser més el segon que el primer) contribueixen a explicar el perquè de la curta vida del Vapor, del seu trist final: la nit del 5 al 6 d'agost de 1835 la fàbrica fou destruïda per un incendi provocat, un episodi que es covava des de feia mesos al caliu de les reticències i angoixes que el vapor i la tecnologia cotonera que se li associava desvetllaven entre l'eixam ciutadà de petits fabricants de cotó, malestar que esclatà en la conjuntura propícia de revolució política i paràlisi econòmica de l'estiu de l'any 35.³⁵ La crema del Vapor Bonaplata inaugurarà un breu període d'incertesa cotonera, alimentada pel mateix episodi, la guerra civil i la indefinició aranzelària del nou liberalisme governant, que es perllongà fins el 1839. Però el camí a seguir ja era obert. Entre 1833 i 1838 s'instal·laren a Barcelona 3 màquines de vapor que sumaven 74 cavalls de força. Durant el trienni 1839-1841 els nous vapors instal·lats foren 14, i 249 els nous cavalls de força. El gran salt es produí al llarg del quadrienni següent (1842-1845): 48 vapors nous i 862 cavalls de força a la "*ciudad de Barcelona [y] alrededores*". Segons la mateixa estadística, compilada per Laureà Figuerola, pels volts del 1850 corrien a Barcelona i el seu pla 1.724 cavalls de força de vapor (més del 70% dels que corrien a Catalunya), 1.402 dels quals "*sirven a la industria del algodón*" i 117 a altres indústries tèxtils.³⁶

D'aquest desplegament de motors a vapor convé subratllar que anà de la mà, sobretot, de la transformació tecnològica de la filatura del cotó. Segons l'esborrany estadístic que elaborà l'ajuntament de Barcelona l'any 1841, aleshores els 134 cavalls de vapor instal·lats en les cotoneries de dins les muralles corrien en filatures estrictes i en unes poques cotoneries integrades (només es censaren 52 telers mecànics); les dades de Sairó sobre el cotó del partit judicial de Barcelona (1841) confirmen aquesta correlació. No sorprèn, doncs, que a principis dels anys 1840s, directoris urbans força influents com ho eren les *Guías de Forasteros en Barcelona* ja incloguessin un capítol de "*Fábricas que trabajan con vapor*" reservat a algunes

³⁵ Sobre les activitats fabrils de Bonaplata i Companyia: Jordi NADAL OLLER (1985): "Bonaplata, pretext i símbol" [particularment ps. 23-24, d'on trec la citació literal]; vegeu també Jordi NADAL OLLER (1991): "La indústria cotonera", ps. 25-27. El diferencial de preu entre les *mule-jennies* de fusta mogudes per cavalleria i les *mule-jennies* de ferro mogudes per vapor (les que començà a construir Bonaplata i Companyia): vegeu el catàleg quasi coetani de Lluís Perrenod [Taula III.2.]. La descripció més completa del que succeí a Barcelona la nit del 5 al 6 d'agost de 1835: Jordi MALUQUER DE MOTES (1975): *La crisis del modelo liberal...*, vol. I, ps. 309-321; també cal veure Anna M. GARCIA ROVIRA (1989): *La revolució liberal a Espanya...*, ps. 354-359.

³⁶ Totes les dades procedeixen del buidatge de Laureà FIGUEROLA [1849]/(1993): *Estadística de Barcelona...*, ps. 288 i 292. Les dades de Figuerola coincideixen plenament amb les que la Comissió de Fàbriques comunicà al Cap Polític provincial el gener de 1849: 37 vapors instal·lats estrictament a la ciutat de Barcelona entre 1833 i 1844 (36 vapors segons Figuerola), i 25 vapors més entre 1845 i 1848 (28 segons Figuerola) [vegeu Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial de Catalunya...*, p. 87]. També sobre la validesa de l'*Estadística* de Figuerola: Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "La era de la manufactura...", ps. 109-110.

“fábricas de hilados de algodón e hilo”. O que el mateix 1841 acudissin a l’ajuntament uns anomenats “comisionados de los operarios de hilados en las fábricas de Vapor”, un complement de nom que no feien servir ni els teixidors ni els treballadors del ram de l’aigua.³⁷ L’any 1850 les fàbriques i seccions de filats de la ciutat continuaven capitalitzant els motors a vapor cotoners: aleshores la Junta de Fàbriques atribuí 1.323 cavalls de força a 103 de les 107 cotoneries filadores censades (a Barcelona, Badalona, Sant Andreu de Palomar i Sants), de les quals només 20 també teixien i només 12 d’aquestes posseïen telers mecànics. Ara bé, les últimes 12 sumaven 1.470 dels 1.750 telers mecànics aleshores instal·lats a Barcelona i voltants, de manera que el nombre de cavalls de vapor cotoners que corrien al marge de les moltes filatures estrictes i de la dotzena de cotoneries que integraven filatura i tissatge mecànic no devia passar de testimonial.³⁸ Els vincles entre l’expansió dels motors alimentats amb carbó i la renovació del parc de màquines de filar també s’endevinen en evidències menys explícites. S’endevinen, per exemple, en el *boom* de tallers de construcció i reparació de maquinària filadora que es produí a la Barcelona dels primers anys 1840s, *boom* que ha documentat Jordi Nadal i que visqué el seu moment culminant quan la reconversió de les cendres del Vapor Bonaplata en una gran foneria de maquinària capitanejada pel també cotoner Valentí Esparó. El negoci *maquinista* començà a xuclar capitals d’envergadura just quan la tecnologia filadora, ara associada al vapor, començà a depassar les habilitats i capacitats dels fusters i serrallers que fins aleshores n’havien tingut cura.³⁹

L’impacte ciutadà que provocà la barreja de vapor i cotó fou d’ampli espectre, fins el punt que des de molt aviat proliferaren tota mena de lectures sobre les suposades bondats i misèries del canvi tècnic, amb particular èmfasi en el món filador. L’higienisme com a doctrina mèdica i

³⁷ AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 1.232: “Sobre Estadística. Noticias pedidas por la Junta de Comercio...” [1841]; Pascual MADDOZ (1845-1850): *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico...*, vol. III, ps. 462-463, 466-467 i 470-473 [vegeu també l’Apèndix III.1., apartat “Tipus i nombre de motors...”]. *Guía de Forasteros en Barcelona...* (1842), p. 64; un exercici de localització urbana de les primeres filatures a vapor a partir d’aquesta mateixa font (l’edició del 1841): Albert GARCIA ESPUCHE i Manuel GUÀRDIA BASSOLS (1986): *Espai i societat...*, p. 159 (figura 84). AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 1.234: “Comisión para atender al definitivo arreglo entre jornaleros u operarios y fabricantes. Sección de SS. Síndicos” (1841).

³⁸ Elaboració pròpia a partir del buidatge d’AFTN, Junta de Fàbriques, Estadística de 1850; observi’s la coincidència amb les dades sobre cavalls de força cotoners publicades per Figuerola [vegeu, més amunt, la nota 36]. La utilització d’aquesta mateixa font amb un propòsit semblant: Jordi NADAL OLLER (1991): “La indústria cotonera”, p. 28 [Quadre 4].

³⁹ Vegeu la completíssima nòmina de tallers de construcció i reparació de maquinària cotonera (1840) que ha publicat Jordi NADAL OLLER (1991): “La metal·lúrgia”, ps. 164-165; Nadal proporciona diversos exemples de capitals -sovint cotoners- que invertiren en el negoci “maquinista” (ps. 161-163): Sobre la foneria d’Esparó (l’antic Vapor Bonaplata): ASEBAP, C. 19/1F: “Sobre el estado del establecimiento industrial de Bonaplata” (1841); també, Jordi NADAL OLLER (1991): “La indústria cotonera”, p. 27. El mateix sector a finals dels anys 1840s: Laureà FIGUEROLA [1849]/(1993): *Estadística de Barcelona...*, ps. 298-302.

social es féu notar de seguida: les diferents exigències de les màquines de filar mogudes per força humana o cavalleries i de les mogudes per vapor podien convidar a l'optimisme, sobretot quan les previsions sobre la gestió laboral de les segones es feien des del tecnologisme més càndid. La primavera del 1839, Ignasi Pusalgas i Guerris, metge establert al Raval barceloní i futur docent a la facultat de medicina, lliurà a l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona una "*Memoria sobre las ventajas que adquiere la salud de los operarios en el uso de las máquinas de hilar y tejer cuando son movidas por potencias inanimadas, mayormente por el vapor*". Pusalgas havia vist les primeres *mule-jennies* a vapor i les imaginava un alleugeriment per a les dones acostumades a arrossegar el carro dels fusos de les *mules* menys sofisticades, algunes de les quals encara depenien, només, de la força motriu humana: "*Las máquinas de hilar movidas por las mujeres que se dedican a ese trabajo son otros tantos escollos para la salud de las operarias. La mujer que mueve la rueda debe necesariamente emplear mucha fuerza, tener su cuerpo en continuo movimiento, inclinándolo y levantándolo, y agota sus fuerzas. Esas mujeres, no pudiendo continuar, abandonan su oficio, o son víctimas de su constancia. Todos estos inconvenientes puedense desvanecer cambiando la potencia animada con la del vapor, como lo vemos ya en la Fábrica de Ricar[t].*"⁴⁰ D'altra banda, l'higienisme de Pusalgas era càndid però menys, i, mínimament perceptiu, captava les potencials implicacions laborals i disciplinàries de la tecnologia lligada al vapor, implicacions que jutjava amb satisfacció lúcidament higienista: "*Todos sabemos que la gente menos arreglada se halla entre los tejedores de algodón: a todas horas se levantan del telar y se entregan a la disipación y al desorden. Esto fácilmente se evita ocupándolos en telares movidos por el vapor, que no les es fácil dejar mientras la potencia motora continúe, como sucede con los telares comunes. Así se evita a que se entreguen a la borrachera y comilonas, que tan sólo puede formarse una idea los que han tratado con ellos o presenciado sus asambleas y vacanales.*"⁴¹

⁴⁰ AHCB, Manuscrits, Sèrie B, Núm. 107: Ignasi Pusalgas i Guerri: "*Memoria sobre las ventajas que adquiere la salud de los operarios en el uso de las máquinas de hilar y tejer cuando son movidas por potencias inanimadas, mayormente por el vapor. Por el Dr. D. ...*" (1839); a la mateixa carpeta: dades biogràfiques de Pusalgas i Guerri.

⁴¹ I a peu de plana manuscrita, Pusalgas afegí: "*El desarreglo que se observa en muchos tejedores que trabajan en los telares comunes se podría hasta cierto punto privarse no permitiéndoles abandonar los telares a todas horas como lo hacen en muchas fábricas; ni menos se les satisficiese el semanal antes de finir la tarde del sábado, para que no les sobrase tiempo a sus desarreglos.*" [AHCB, Manuscrits, Sèrie B, Núm. 107: Ignasi Pusalgas i Guerris: "*Memoria sobre las ventajas que adquiere la salud de los operarios...*" (1839)]. He documentat altres propostes contemporànies en aquest mateix sentit a Albert GARCIA BALANÀ (1996): "Ordre industrial i transformació cultural...", ps. 106-107; específicament sobre el tissatge barceloní, vegeu Genís BARNOSELL (1999): *Orígens del sindicalisme...*, ps. 125 i ss..

El més interessant, però, és que en a penes mitja dècada, i coincidint amb els anys d'or de la implantació dels vapors filadors (1840-1845), la mirada higienista esdevingué menys optimista. El gener de 1845, a instància d'un ajuntament que començava a discutir "*sobre la concesión de permisos para establecer en Barcelona máquinas de vapor*", la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País elaborà un dictamen sobre el particular que, escrupolosament respectuós amb la llibertat d'empresa, emfasitzava el que considerava conseqüències més negatives del salt tecnològic i industrial: "*Sabido es que al impulso de este incremento fabril, que puede considerarse como la 2a. época de la acumulación de las fábricas de Barcelona, han desaparecido muchas de las excelentes cualidades que hacían de esta Ciudad una mansión pacífica y deliciosa. Sus calles se han sofocado por efecto de la mayor elevación dada a los edificios, a fin de que pudieran contener mayor número de hogares; las emanaciones saludables de la vegetación de sus jardines que en muchas partes embalsamaban el ambiente, se han convertido en fétidos gases y en densas nubes de vapor incómodas e insalubres... . La comodidad y la seguridad pública se han hecho por todas estas causas y por la desproporción entre las clases acomodadas y pacíficas y la infeliz de los proletarios mucho más contingentes y peligrosas.*"⁴² És a dir: implantació de la fàbrica a vapor (essencialment filadora) i proletarització socialment anguniosa (almenys a criteri dels patricis de l'Econòmica d'Amics del País) eren les dues cares de la mateixa moneda.

El renovat impuls a la proletarització fabril del treball cotoner (i particularment del masculí), a la "fabricació" "*del mísero operario que nada sabe por completo, que entre el hilar, el torcer, el teñir o el tejer pasa la vida sin conocer tal vez por entero una sola de estas operaciones, [...] que nunca podrá ser jefe de un taller a causa de los inmensos caudales que para ello se necesitan*", era el principal argument que esgrimien els homes de l'Econòmica per desaconsellar l'augment del nombre de vapors cotoners dins la Barcelona emmurallada. Un impuls que, deien, comptava amb ben pocs precedents, sobretot en la mesura que "*los inmensos caudales*" que exigia la combinació de nova tecnologia filadora i accés a la força del vapor pressuposaven unes noves regles del joc entre empresa, capital i treball. Escrivia la comissió de l'Econòmica: "*Contra este raciocinio [és a dir, el dels riscos de la dinàmica proletaritzadora] se pueden oponer ejemplos de los cuales quiere hacerse cargo*

⁴² ASEBAP, C. 22/2B: "*Sobre concesión de permisos para establecer en Barcelona máquinas de vapor y fábricas de productos químicos*" (1845); una presentació d'aquesta mateixa font: Albert GARCIA BALAÑÀ (1996): "Ordre industrial i transformació cultural...", ps. 105-106 (notes 4 i 6). L'origen de la iniciativa municipal sobre el control de la instal·lació de nous vapors: *Diario de Barcelona*, 06-12-1844 [1844/341], p. 4.959; la resposta obertament antireglamentista de la Junta de Comerç: BC, Fons Junta de Comerç, Lligall LVIII, Capsa 82, Núm. 30: esborrany del dictamen elaborat per la Junta de Comerç (23-01-1845) [docs. 52-53]. Un primer reglament municipal: *Reglamento para el establecimiento de las máquinas de vapor en la ciudad de Barcelona y su territorio, formado por el Excelentísimo Ayuntamiento y aprobado por el Sr. Gobernador Civil* (1835) [Barcelona, J. y J. Gaspar].

esta Sociedad para rebatirlos de antemano"; exemples com ara *"un buen operario es fácil que halle capitalistas que le coloquen al frente de un establecimiento"*; o bé, *"en esta Ciudad han pasado muchos operarios a ser no sólo dueños de un taller sinó capitalistas"*. I responia, també retòricament, la comissió: *"Todos los ejemplos [d'això] que se han visto en esta Ciudad son anteriores a la reunión de la industria en grandes manufacturas"*.⁴³ Als ulls del baixpatriciat il·lustrat barceloní, doncs, allò que més havia canviat entre 1833 i 1845 eren les exigències i expectatives empresarials de moltes cotoneries locals, sobretot les filadores, fins el punt que la condició *empresarial* que es fundava en escàs capital fix, treball familiar intensiu i crèdit comercial, majoritària a la filatura dels anys 1820s, semblava estrictament una cosa del passat.

Però, en veritat, ¿què havia canviat en el mapa empresarial de la filatura barcelonina entre 1829 i els últims anys 1840s? Fins a quin punt el vapor i les noves *mule-jennies* havien trasbalsat el paisatge filador del 1829, encara un món de tallers i petites fàbriques, de fabricants que treballaven i feien treballar a peu de màquina?

5.2.2. Certament, algunes coses havien canviat molt. L'Apèndix 5.2. presenta, entre d'altres informacions, una part d'aquella que sobre la filatura cotonera de Barcelona recollí l'Estadística elaborada per la Junta de Fàbriques de Catalunya l'any 1850: nom del fabricant o raó social de la filatura, nombre de fusos de filar i tòrcer cotó segons el tipus de màquina, nombre total de treballadors i treballadores ocupats en cada filatura, i probable integració, o no, de filatura i tissatge en una mateixa fàbrica (si una mateixa raó empresarial declarava filatura i tissatge, ambdós domiciliats a Barcelona). (Ahora he copiat les dades *filadores* de Badalona, Sant Andreu de Palomar i Sants, perquè ja aleshores aquestes indústries eren, indiscutiblement, un apèndix indestriable de la cotoneria estrictament barcelonina). Si fem cas de les dades de l'Estadística, l'any 1850 el perfil tecnològic de la filatura capitalina tenia ben poc a veure amb el perfil de vint anys enrere: les màquines de filar manuals (*jennies*, berguedanes i maixerines) havien desaparegut completament de la ciutat, i les màquines *mule-jennies*, gairebé totes associades al vapor, sumaven un percentatge aclaparador de tots els fusos de filar (238.540 fusos d'un total de 292.720 fusos de filar a Barcelona i el seu pla, o el 81,5%). La resta de fusos que filaven cotó es repartien entre les escasses màquines contínues (14.144 fusos) i les anomenades selfactines (40.036 fusos), aquestes les *mules* més sofisticades i capital-intensives, màquines que recentment havien arribat a Catalunya procedents d'Anglaterra i que reveladorament es concentraven en les dues grans cotoneries integrades que havien obert les

⁴³ Totes les citacions literals procedeixen del dictamen manuscrit (amb data 27-01-1845) inclòs a ASEBAP, C. 22/2B: *"Sobre concesión de permisos para establecer en Barcelona máquinas de vapor..."* (1845). El dictamen fou elaborat per una comissió de l'Econòmica formada per *"los Sres. Soler, [Jeroni] Merelo, y Muns"*, amb la col·laboració del també soci Melcior Prat. Sobre alguns d'aquests homes, vegeu el subcapítol 5.4..

portes al poble de Sants ben avançada la dècada dels 1840s. Sense cap mena de dubte, filatura del cotó i tecnologia moguda per la força del vapor eren sinònims a la Barcelona del 1850: dels 107 fabricants que aleshores filaven i/o torçaven cotó a la ciutat i el seu pla, només 4 no disposaven de força de vapor, i es tractava de fabricants modestíssims, dels que Laureà Figuerola titllà de supervivents més morts que vius de la filatura de *mule-jennies* de fusta i motors animals.⁴⁴

[Vegeu al final l'Apèndix 5.2.]

A remolc del canvi tècnic, dues altres novetats distingien l'empresa filadora de l'any 50 de la de l'any 29 (i també, encara que menys, de la del 41). D'una banda, l'hegemonia de la *mule-jenny* a vapor havia fet possible una millora substancial de la qualitat mitjana del fil barceloní, estimulants l'ampliació del catàleg filador cap a números de fil més alts (per exemple, 30s i 40s), una varietat relativa que Figuerola considerava ineludible per a la bona sort de la cotoneria autòctona. La Junta de Fàbriques no s'havia estat de proclamar-ho als quatre vents.⁴⁵ D'altra banda, la productivitat del factor treball havia fet un salt espectacular, una tendència també indissociable de la desaparició "*del imperfecto modo de dar movimiento [a les màquines] por fuerzas vivas*" en benefici "*de los mecanismos nuevos que ahorran trabajadores*". Si el 1841 poc més de 7.000 treballadors i treballadores de totes les edats havien participat en la fabricació anual d'uns 7,5 milions de lliures de fil, el 1849-1850 bastaven uns 6.000 treballadors i treballadores per filar anualment més de 17 milions de lliures de fil (d'una qualitat mitjana força superior a la de l'any 41). Que aquest contingent laboral s'hagués transformat

⁴⁴ Laureà Figuerola, comentant precisament l'Estadística de la Junta de Fàbriques (1850), especulà amb la probabilitat que un nombre important dels fusos de filar censats ja haguessin deixat de funcionar, fusos majoritàriament de berguedana però també "*de las mull-jennys paradas [que] son de las más antiguas, construidas en gran parte de mader, inútiles ya para la producción*" [Laureà FIGUEROLA [1849]/(1993): *Estadística de Barcelona...*, ps. 316 i 313-317]. Els 4 fabricants que no treballaven amb vapor el 1850 eren Jeroni Colom (1.140 fusos exclusivament de tòrcer cotó), Pau Fornells (720 fusos de *mule-jenny* i 1.080 de tòrcer), Josep Matas (360 fusos de *mule-jenny* i 360 de tòrcer) i Magí Matas (740 fusos de *mule-jenny* i 360 de tòrcer), els dos últims de Sant Andreu de Palomar [AFTN, Junta de Fàbriques, Estadística de 1850; vegeu també l'Apèndix 5.2.].

⁴⁵ Segons les dades publicades per Figuerola, dels 7,5 milions de lliures de fil declarats per la filatura barcelonina el 1841, el 64% correspongueren a lliures de números inferiors al 21, el 29% a números entre el 21 i el 30, i el 7% a números entre el 31 i el 60; l'any 1849 (17 milions de lliures de fil), aquests percentatges foren: 40% números inferiors al 21, 39% números entre el 21 i el 30, i 21% números entre el 31 i el 80 [Laureà FIGUEROLA [1849]/(1993): *Estadística de Barcelona...*, p. 318]. Els percentatges de l'any 41 coincideixen amb molta precisió amb els de l'estadística municipal filadora d'aquell any: AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 1.232: "*Sobre Estadística. Noticias pedidas por la Junta de Comercio...*" [1841]. La Junta de Fàbriques (1839) decideix "sufragar" amb fons corporatius l'elaboració de fils "*de los números 30, 40, 50, 60, 70 y 80*", a càrrec d'aquells fabricants "*que ya están en disposición por razón de su maquinaria*" (Nicolau Tous, Jaume Ricart, Narcís Pla i Carreras i Emeteri Camps) [AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes, Vol. II (1835-1840): sessió de 08-04-1839 [fol. 224]].

també qualitativament durant la dècada dels 1840s (i no diguem entre 1829 i 1850), sobretot pel que feia a la seva estructura de gènere, no desmenteix que la filatura capitalina s'hagués desplaçat, i força, des de la manufactura treball-intensiva vers la indústria capital-intensiva.⁴⁶

La nova maquinària, el nou catàleg de productes i el nou perfil laboral poden induir, però, a una certa confusió. No pas tots els angles empresarials de la filatura barcelonina s'alteraren de la mateixa manera i amb la mateixa intensitat entre 1829 i 1850. Per exemple, el nombre de fabricants formalment autònoms que filaven cotó a penes varià, malgrat l'esforç financer que exigia la nova tecnologia. Si la Comissió de Fàbriques censà 90 fabricants de filats de cotó a la Barcelona del 1829, la seva hereva Junta de Fàbriques de Catalunya n'identificà 99 a la ciutat el 1850, a més de 8 filatures repartides entre Badalona, Sant Andreu de Palomar i Sants. Aquesta trajectòria del nombre de titulars d'empreses filadores obliga a algun matís: els 90 fabricants de l'any 29 sembla que augmentaren significativament durant la dècada següent. Per bé que la Contribució Extraordinària de Guerra reclamada l'any 1838 a partir del cadastre industrial ciutadà anotà també 90 contribuents sota l'epígraf "*Fabricantes de Hilados de Algodón*", una relació d'ús intern elaborada per la Comissió de Fàbriques a finals de 1839 elevà el nombre de fabricants que filaven cotó a Barcelona fins els 134. És més que probable que alguns fabricants que ho eren de filats i teixits de cotó fossin registrats fiscalment dins d'aquesta última categoria (talment com altres filadors-teixidors ho foren per la de "*Hilados de Algodón*"), de la mateixa manera que la relació corporativa de l'any 1839 qualificà de "*Fábricas de Hilados*" un bon nombre que també ho eren "*de Tejidos*", el que convida a pensar que algunes d'aquestes devien tenir la filatura com a activitat marginal. En qualsevol cas, no sembla forassenyat suposar que el nombre de fabricants genuïnament filadors a la Barcelona de finals dels anys 1830s superava a bastament el centenar, com encara ho acreditaria la *Guía de Forasteros en Barcelona* publicada el 1842 (que en comptà 156, inclosos però els de Gràcia i els que ho eren només de torçats de fil ja elaborat).⁴⁷

⁴⁶ La citació literal i les dades sobre volum de fil elaborat (parcialment qüestionades per Figuerola) i nombre de treballadors/es les trec de Laureà FIGUEROLA [1849]/(1993): *Estadística de Barcelona...*, ps. 320 i 318. Mentre que els 7.152 treballadors i treballadores que Figuerola atribuï al 1841 gairebé coincideixen amb els 7.217 de l'estadística de Sairó [vegeu la Taula III.1.], els 5.311 que assignà al 1849-1850 són més lluny dels 6.141 que la Junta de Fàbriques censà el 1850 només a la filatura de la ciutat de Barcelona [Apèndix 5.2.]; amb tota probabilitat, la xifra real el 1850 es devia situar lleugerament per sota d'aquesta última dada, perquè la Junta, immersa en el combat aranzelari, no s'estigué de censar aquelles filatures que la crisi general de finals dels 1840s havia paralytitzat i fins contribuït a liquidar.

⁴⁷ El nombre de fabricants de filats de cotó establerts a Barcelona el 1850: vegeu l'Apèndix 5.2.. El 1838: AHCB, Cadastre IX-12: "*INDUSTRIA. Industria y Comercio. Déficit de Guerra de un diez por ciento sobre la anualidad.*" (1838). El 1839: AFTN, Biblioteca, CII/9 4º: "*Relación de los Fabricantes de hilados, tejidos y estampados de algodón de Barcelona empadronados en últimos de 1839*" (1839). El 1842: *Guía de Forasteros en Barcelona...* (1842), ps. 33-35 ("*Fabricantes de hilados y torcidos de*

Algunes evidències parcials permeten elaborar un cert esbós de les tendències més generals que presidiren la renovació de les empreses filadores barcelonines durant les dècades dels 1830s i 1840s. Les fonts contributives (les corporatives i les fiscals), malgrat els indiscutibles buits ja anotats, apunten totes en una mateixa direcció, d'altra banda força congruent amb el que sabem per altres vies. La Taula 5.2. proposa una lectura jeràrquica dels fabricants de filats de cotó capitalins a partir de les quotes contributives que els assignà la Comissió de Fàbriques el 1829 i, per a un altre propòsit, la hisenda municipal el 1838 i el 1844. En tots tres casos he dividit la nòmina de contribuents filadors en tres terços, agrupant-los de major a menor contribució, per tal de comparar els repartiments contributius com a potencials indicis de les correlacions de força entre fabricants i, per extensió, de tendències vers la concentració empresarial. Amb el mateix propòsit, i per fer possible una lectura més matisada dels esmentats quantils, he calculat els percentatges dels totals contributius que acumularen el 10% de fabricants que pagaren més, el 20% de fabricants que pagaren més, el 50% que pagaren menys i el 20% que també pagaren menys. Les dades ordenades en la Taula 5.2. suggereixen, sobretot, dues tendències força generals i en molts sentits poc precises, però alhora conseqüentment complementàries i que encaixen bé en les coordenades empresarials de la transició cotonera d'aleshores proposades per altres investigacions.⁴⁸

[Vegeu a continuació la Taula 5.2.]

La primera tendència general és la del reforçament del pes dins del sector d'aquells fabricants amb més recursos productius (i per això més gravats en termes absoluts), una tendència òbviament indèstriable de l'emergència de noves tecnologies cotoneres i dels nous incentius per la integració vertical de filatura i tissatge. Les trajectòries dels percentatges contributius que acumularen el 10% de fabricants més potents (el 32% de tota la contribució corporativa el 1829, el 36% de la fiscal el 1838, i gairebé el 40% també de la fiscal el 1844), i el 20% dels mateixos -inclosos doncs els primers- (del 51% de la contribució del 1829 al 56% de la del 1844), no es presten a una altra lectura. (I això, a banda del tracte de favor que els repartiments fiscals acostumaven a dispensar als majors fabricants -de fet, els que controlaven el repartiment-, sobretot en períodes d'hegemonia Moderada). Una tendència que s'avé amb la naturalesa dels canvis que es produïren en el sector filador barceloní durant la segona meitat dels anys 1830s i la primera dels 1840s. La segona tendència general que s'endevina té més importància per a un dels arguments d'aquest treball, i en conseqüència haurà de ser confirmada, més endavant, via altres fonts. En poques paraules: si l'elit filadora ciutadana

algodón") i 64 ("*Fábricas que trabajan con vapor. Hilados de algodón e hilo*"). Vegeu també l'Apèndix 5.3..

⁴⁸ Jordi MALUQUER DE MOTES (1976): "La estructura del sector algodoner...", particularment ps. 137 i ss.; la Contribució Extraordinària de Guerra de 1838 també ha estat utilitzada, amb finalitats similars, per Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "La era de la manufactura...", p. 113.

TAULA 5.2.:
JERARQUIA DELS FABRICANTS DE FILATS DE COTÓ DE BARCELONA
SEGONS CONTRIBUTIONS CORPORATIVES O FISCALS (1829, 1838 i 1844)

	Fabricants	Quota Màq. de Filar suma (rals)	%	Telers declarats suma (tel.)	fabric	Contribució Total suma (rals)	%
1829 / QUOTA RECLAMADA PER LA COMISSIÓ DE FÀBRIGUES							
Tots els fabricants	90	5.969,0	100,0	429	15	6.827,0	100,0
Terç de fabric./que paguen més	30	3.952,5	66,2	380	7	4.712,5	69,0
Terç de fabric./franja intermèdia	30	1.634,5	27,4	34	4	1.702,5	24,9
Terç de fabric./que paguen menys	30	382,0	6,4	15	4	412,0	6,0
10% de fabric./que paguen més	9	1.600,0	26,8	293	5	2.186,0	32,0
20% de fabric./que paguen més	18	2.800,0	46,9	350	6	3.500,0	51,2
50% de fabric./que paguen menys	45	964,5	16,1	23	6	1.010,5	14,8
20% de fabric./que paguen menys	18	170,0	2,8	7	2	184,0	2,7
1838 / CONTRIBUTIÓ EXTRAORDINÀRIA DE GUERRA							
Tots els fabricants	90					18.745,0	100,0
Terç de fabric./que paguen més	30					13.590,0	72,5
Terç de fabric./franja intermèdia	30					4.008,0	21,4
Terç de fabric./que paguen menys	30					1.147,0	6,1
10% de fabric./que paguen més	9					6.840,0	36,5
20% de fabric./que paguen més	18					10.350,0	55,2
50% de fabric./que paguen menys	45					2.605,0	13,9
20% de fabric./que paguen menys	18					576,0	3,1
1844 / CONTRIBUTIÓ PER MATRÍCULA INDUSTRIAL I DE COMERÇ							
Tots els fabricants	90					49.390,0	100,0
Terç de fabric./que paguen més	30					34.380,0	69,6
Terç de fabric./franja intermèdia	30					10.290,0	20,8
Terç de fabric./que paguen menys	30					4.720,0	9,6
10% de fabric./que paguen més	9					19.565,0	39,6
20% de fabric./que paguen més	18					27.610,0	55,9
50% de fabric./que paguen menys	45					9.090,0	18,4
20% de fabric./que paguen menys	18					2.120,0	4,3

FONTS: Elaboració pròpia a partir de:

1829: AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes, Vol. I (1829-1834): "Padrón General de los SS. Fabricantes de Hilados, Tejidos y Pintados de Algodón de esta Ciudad..." (1829).

1838: AHCB, Cadastre IX-12: "INDUSTRIA. Industria y Comercio. Déficit de Guerra..." (1838).

1844: AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 2.655 (1): "Índice General por alfabético que comprende las Corporaciones que pagan por Subsidio Industrial y de Comercio en esta Capital. Año 1844" (1844).

millorà, aparentment, la seva posició sectorial entre 1829 i 1844, la nòmina dels fabricants més modestos també millorà la seva posició relativa (almenys segons les distribucions contributives) durant el mateix període. La qual cosa, òbviament, no és sinònim que els fabricants de fil amb menys recursos el 1829 anessin a més, tots i alhora, al llarg de la dècada següent (bé podria tractar-se just del contrari). Ara i aquí caldrà acontentar-se amb la lectura més prudent: amb el pas dels anys 1830s i l'entrada als 1840s, la petita empresa filadora barcelonina, la filatura formalment independent de ressonàncies parafamiliars i treball-intensives, tendí a fer-se *menys petita*, en termes absoluts però també relatius. Si el 1829 el terç de fabricants que menys quota corporativa pagaren sumà el 6% de tota la quota filadora, el 1844 el mateix terç fregà el 10% de la suma de la fiscalitat filadora. Una trajectòria d'aquest estil, també a l'alça i un pèl més acusada, és la que seguí durant aquesta dècada i mitja el quintil de fabricants (20%) amb contribucions menors: el 1829 acumulà el 2,7% del total, el 3,1% el 1838, i el 4,3% el 1844; alhora, no cessà d'escurçar distàncies amb el 30% de fabricants que el precedien, de la mateixa manera que el terç inferior de fabricants les retallà respecte del terç intermedi.⁴⁹ Tendència certament discreta però ininterrompuda, fa la sensació que la petita empresa filadora barcelonina de la dècada dels 1840s s'assemblava poc a la de finals dels anys 1820s, i que en més d'un sentit aquesta també s'havia refet estructuralment en paral·lel a la consolidació d'una nova gran empresa filadora. Malgrat que, tendencialment, la dispersió dels valors contributius de les filatures capitalines anà a més entre 1829 i 1844, la distància entre el cap i la cua s'escurçà moderadament però perceptiblement.⁵⁰ Les filatures més modestes de l'any 29 no transitaren inalterables per la Barcelona filadora dels últims anys 1830s i primers 1840s: o bé renovaren estratègies i maquinària, creixent poc o molt, o bé desaparegueren. La comparació entre les estadístiques elaborades pel cos de fabricants cotoners el 1829 i el 1850 reforça aquesta imatge: a més de testimoniar la generalització gairebé absoluta de la tecnologia filadora moguda per vapor, la de l'any 50 presenta una nòmina de fabricants *petits* (el terç de fabricants que posseïen menys "fusos agregats" acumulava l'11,7% d'aquests fusos, i el 20% amb menys "fusos agregats", el 5,2% del total [vegeu la Taula 5.3.]) amb un potencial relatiu aparentment força superior al dels seus equivalents de l'any 29 (quan el terç inferior acumulava el 6,4% del potencial filador ciutadà -segons els criteris d'agregació de la mateixa Comissió de Fàbriques- i el quintil de fabricants més modestos només el 2,8% del mateix).

[Vegeu a continuació la Taula 5.3.]

⁴⁹ Valgui'n, a tall d'exemple, els multiplicadors (quocients) dels percentatges dels grups *inferiors* respecte dels percentatges dels grups *superiors*: 20% de fabricants que menys pagaren respecte del 50% de fabricants que menys pagaren: 5,50 el 1829, 4,50 el 1838 i 4,30 el 1844; terç de fabricants que menys pagaren respecte del terç de fabricants intermedis: 4,15 el 1829, 3,50 el 1838 i 2,15 el 1844 [a partir de les dades presentades en la Taula 5.2.].

⁵⁰ Els coeficients de variació de les sèries contributives dels anys 1829, 1838 i 1844 són els següents: 1829: 95,54; 1838: 114,35; 1844: 119,45.

TAULA 5.3.:
JERARQUIA DELS FABRICANTS DE FILATS DE COTÓ DE BARCELONA
SEGONS NOMBRE (AGREGAT) DE FUSOS* (I NOMBRE DE TELERS SEGONS TIPUS) (1850)

	Fabricants	Nombre de "Fusos"*		Nombre de Telers segons tipus			
		sumen...	%	Mec. Fabr.	** Man. Fabr.		
NOMÉS ELS FABRICANTS DE FILATS AMB FILATURA A BARCELONA-CIUTAT							
Tots els fabricants	99	253.503,8	100,0	791	10	479	10
Terç de fabric./que tenen més "Fusos"	33	153.347,8	60,5	750	9	182	2
Terç de fabric./franja intermèdia	33	67.176,0	26,5	41	1	190	4
Terç de fabric./que tenen menys "Fusos"	33	32.980,0	13,0	0	0	107	4
10% de fabric./que tenen més "Fusos"	10	69.394,4	27,4	515	5	140	1
20% de fabric./que tenen més "Fusos"	20	112.526,4	44,4	620	7	182	2
50% de fabric./que tenen menys "Fusos"	50	62.400,0	24,6	41	1	281	7
20% de fabric./que tenen menys "Fusos"	20	15.460,0	6,1	0	0	1	1
FABRICANTS DE BARCELONA-CIUTAT + FABRICANTS DE BADALONA, SANT ANDREU DE PALOMAR I SANTS							
Tots els fabricants	107	309.246,0	100,0	1.470	12	553	11
Terç de fabric./que tenen més "Fusos"	35	198.190,0	64,1	1.429	11	256	3
Terç de fabric./franja intermèdia	36	74.816,0	24,2	41	1	190	4
Terç de fabric./que tenen menys "Fusos"	36	36.240,0	11,7	0	0	107	4
10% de fabric./que tenen més "Fusos"	11	104.436,0	33,8	1.194	7	214	2
20% de fabric./que tenen més "Fusos"	21	151.428,0	48,9	1.299	9	256	3
50% de fabric./que tenen menys "Fusos"	54	67.700,0	21,9	41	1	207	6
20% de fabric./que tenen menys "Fusos"	21	16.080,0	5,2	0	0	1	1

* La suma o agregació dels quatre tipus de fusos que registrà l'Estadística de la Junta de Fàbriques (1850) a la filatura barcelonina (fusos de *mule-jenny* -a vapor-, de contínua, de selfactina, i fusos de tòrcer cotó), l'he fet tenint en compte la correlació entre productivitats mitjanes segons tipus de fus estimada pels contemporanis. Així, i segons José Oriol RONQUILLO (1851-1857): *Diccionario de materia mercantil, industrial y agrícola...*, vol. III, p. 178, pels volts del 1850 i a Barcelona, "en general se puede establecer que unos con otros los husos de mull-jenny [a vapor], manejados por diferentes manos, hilan una vigésima parte menos que los de las otras dos máquinas expresadas [contínua i selfactina]"; Laureà FIGUEROLA [1849]/(1993): *Estadística de Barcelona...*, p. 314 (nota 1), confirma si fa no fa aquesta estimació: "Las averiguaciones particulares nos han dado por resultado: que las mulljennys y selfactings hilan por huso de doce a catorce onzas por semana; y diez o más las continuas...". En conseqüència, he utilitzat la següent taula de conversió, que no és més que una aproximació comparada al valor productiu de les diverses menes de fusos, amb el propòsit d'obtenir un indicador agregat del nombre de "Fusos" per fabricant: 1 fus de *mule-jenny* a vapor = 0,95 fusos agregats; 1 fus de selfactina = 1 fus agregat; 1 fus de contínua = 1 fus agregat; 1 fus de tòrcer fil = 0,95 fusos agregats.

** He agrupat com a "Telers Manuals" els telers "senzills", els "compostos" i els "jacquards" censats per l'Estadística de la Junta de Fàbriques (1850), malgrat que no fossin telers plenament homologables; en aquest cas, he optat per subratllar la condició comuna de telers moguts manualment, sobretot perquè això els distingia productivament i financerament dels telers mecànics moguts amb la força del vapor.

FONT: Elaboració pròpia a partir d'AFTN, Junta de Fàbriques, Estadística de 1850.

Les Taules 5.2. i 5.3. il·lustren, per aproximació, l'impacte que la introducció de la tecnologia a vapor (amb totes les seves potencials derivacions) tingué sobre l'empresa filadora barcelonina, i en particular sobre la naturalesa de les filatures més potents i, alhora, de les filatures més modestes. La irrupció d'una tecnologia més capital-intensiva, i la condició propiciatòria dels motors a vapor pel que feia a la integració empresarial de filatura i tissatge mecànics, potenciaren la musculatura de la gran empresa filadora, sovint via el relleu de capital majoritàriament fabril per capital procedent del gran comerç barceloní. No és una dada menor, en aquest sentit, el fet que els 10 majors contribuents de la matrícula fiscal filadora del 1844 no disposessin, cap d'ells, d'antecedents nominals (nom i cognom o almenys cognom) entre els 90 fabricants de filats censats per la Comissió de Fàbriques el 1829.⁵¹ De fet, ja el 1838 l'elit filadora de la Contribució Extraordinària de Guerra havia resultat una barreja d'alguns pocs noms heretats del 1829 (Macià Muntadas i Fill, Pau Muntadas...) i de nous titulars filadors dels quals no es pot trobar cap rastre explícit en la mateixa nòmina del 29 (Jaume Ricart, Nicolau Tous i Companyia, Emeteri Camps i Companyia...)⁵² Procedissin del món de la fabricació cotonera o bé d'altres activitats econòmiques, el cert és que l'emergència d'aquests nous titulars de grans filatures, sense vincles nominals amb el patriciat estrictament filador dels últims anys 1820s, denota l'abast i la contundència de la transformació que visqué la gran empresa filadora capitalina durant la curta dècada 1836-1844. Respecte de la part baixa de la taula de fabricants de fil, del món dels tallers i petites fàbriques filadores que el 1829 encara es fundaven en estratègies i tecnologies altament treball-intensives, la transformació tampoc fou poca cosa, particularment arran de la sortida de la crisi general de finals dels anys 1830s, quan la filatura del cotó i l'aplicació de la força del vapor esdevingueren indestriables a Barcelona. Aleshores la filatura de berguedanes i la de *mule-jennies* no aptes per a l'ús de motors a vapor quedaren definitivament fora de joc en el mercat de fil barceloní, ofegades pels potencials de productivitat i qualitat del producte d'una filatura vaporitzada que xuclava vells i -sobretot- nous capitals amb evident entusiasme. El perfil tecnològic de la filatura de la ciutat l'any 1850 n'és el testimoni

⁵¹ Aquests 10 contribuents eren: Jeroni Juncadella i Prat Germans (filats i teixits de cotó, 4.035 rals de contribució), Francesc Puigmartí (filats i teixits, 3.535 rals), Emeteri Camps i Companyia (filats, 1.735 rals), Bernadí Martorell (filats i teixits, 1.735 rals), Albert Prats (filats, 1.735 rals), Jaume Ricart (filats, 1.735 rals), Salvador Vigó i Companyia (filats, 1.735 rals), Pelegrí Vilaregut (filats, 1.735 rals), Nicolau Tous i Companyia (filats, 1.585 rals), i Batlló Germans (filats i teixits, 1.285 rals) [AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 2.655 (1): "*Índice General por alfabético que comprende las Corporaciones que pagan por Subsidio Industrial y de Comercio...*" (1844)].

⁵² Reveladorament, mentre Camps, Ricart i Tous es mantindrien al capdamunt de la fiscalitat filadora entre 1838 i 1844, Macià Muntadas i Fill (i la raó social que la continuà: Muntadas Germans) perdria posicions en la mateixa jerarquia i durant el mateix període (de compartir el primer lloc amb Ricart i Tous el 1838 -1.080 rals de contribució- a ocupar el lloc 17 el 1844 -765 rals de contribució) [vegeu l'Apèndix 5.3.].

més concloent.⁵³ No cal dir que les exigències de capital de la nova filatura (*mule-jennies* estrictament de ferro, força del vapor, secció de preparació capaç d'alimentar el potencial filador d'aquelles, condicions d'amortització del capital fix...) tenien poc a veure amb les de les filatures manual i prevapor que agonitzaven; les informacions que he presentat en la Taula III.2., encara que de primera hora, proporcionen una imatge d'aquesta distància. Certament, molts fabricants de fil modestos salvaren algunes d'aquestes exigències via el crèdit i/o la substitució de capital fix per capital circulant: són nombrosos, per exemple, els testimonis de fabricants de filats que avançada la dècada dels 1840s compraven la força de vapor que els venia un altre, de tal manera que acostumaven a ser propietaris de les màquines de filar però no del motor a carbó que les movia (ni, en conseqüència, de l'immoble-fàbrica on treballaven).⁵⁴ Però, en molts sentits, la *modèstia* filadora d'aleshores resultava escassament equiparable amb la de vint anys enrera, quan la inversió de capital encara podia ser reemplaçada, amb garanties de competitivitat, per una determinada combinació de treball, *know-how* i prestigi filadors. El canvi tècnic i empresarial també transformà els paràmetres organitzatius que definien aquesta filatura modesta i, amb els paràmetres, també fou sacsejada la nòmina de fabricants que li proporcionava noms i cognoms. És a dir: molts titulars de les filatures més modestes desaparegueren de les nòmines filadores barcelonines durant aquests anys, i sobretot d'ençà 1838, sempre en una major proporció del que desaparegueren titulars de filatures grans i mitjanes (titulars, aquests, que d'altra banda semblaven més ben predisposats que els primers a poder *desaparèixer* nominalment per raó de la seva participació en noves companyies filadores o cotoneres, noves companyies que naixien de l'agregació de capitals abans, és clar, que de la d'experiències filadores sense més).

Dels 90 fabricants filadors de cotó que la Comissió de Fàbriques censà a la Barcelona del 1829, 49 reaparegueren amb el mateix nom i cognom entre els "*Fabricantes de Hilados de Algodón*" de la Contribució Extraordinària de Guerra de l'any 1838 i/o entre els cotoners de la detallada "*Relación de los fabricantes de hilados, tejidos y estampados de algodón de Barcelona*" que la mateixa Comissió de Fàbriques elaborà el 1839 [vegeu l'Apèndix 5.3.].⁵⁵

⁵³ Vegeu l'Apèndix 5.2..

⁵⁴ El 1843 Jaume Delprat i Delpuech (180 rals de contribució per filats el 1844) arrendava força de vapor a Andreu Balius (695 rals de contribució filadora el 1844), per fer córrer una "*pequeña*" fàbrica de filats al carrer de l'Aurora [AFTN, Comissió de Fàbriques, Copiador de correspondència enviada (1839-1844): carta al Cap Polític provincial (23-03-1843)]. O el cas de la companyia entre Francesc Ribas i Solà, Antoni Romaní i Tarrés, Josep Vilar i Roca i Pere Arnau (1843-1853), propietària d'una fàbrica a vapor (carrer del Cid) de la qual arrendava immoble, força motriu i fins maquinària cotonera [AHCB, Fons Patrimonial, V/Ribas: "*Fábrica de Vapor*" (1843-1865)].

⁵⁵ Elaboració pròpia a partir del creuament d'AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes, Vol. I (1829-1834): "*Padrón General de los SS. Fabricantes de Hilados, Tejidos y Pintados de Algodón de esta Ciudad...*" (1829); AHCB, Cadastre IX-12: "*INDUSTRIA. Industria y Comercio. Déficit de Guerra de un diez por ciento sobre la anualidad..*" (1838);

De fet, la gran majoria d'aquests fabricants de filats que no s'esvaïren de les nòmines barcelonines durant la dècada dels 1830s els retrobem, després de 1829, tant en la documentació fiscal (1838) com en l'estrictament corporativa (1839). Només 8 dels 49 no són en el cadastre filador de l'any 38 i sí en canvi en l'empadronament patronal de l'any següent, i significativament alguns d'aquests absents de la fiscalitat filadora eren, el 1829, importants fabricants de teixits alhora que de filats, integració cotonera que conservaven el 1839, raó per la qual potser caldria buscar-los entre els "*Fabricantes de Tejidos de Algodón*" de la Contribució Extraordinària del 38.⁵⁶ Les continuïtats entre la nòmina ciutadana de fabricants de filats del 1829 i les nòmines homologables datades deu anys més tard no s'escoten en els esmentats 49 noms i cognoms: en altres casos, cognoms *filadors* del 29 es repetiren el 38/39 sense que es repetissin però els noms propis de feia una dècada. Així, per exemple, el Josep Bonafont fabricant de filats el 1829 donà pas a Bonafont Germans el 1838/1839, trajectòria de transferència empresarial de pare a fills que és suggerida per la permanència del cognom i confirmada per altres fonts que ja he citat.⁵⁷ Pel que fa a la continuïtat estricta de cognoms (desaparellada de la dels noms propis), només he comptabilitzat 4 casos, en part perquè he apartat aquells en què un cognom *filador* del 1829 es repetí més d'una vegada en les nòmines filadores de 1838 i 1839, el que sovint fa impossible d'esbrinar si la recurrència onomàstica tenia més a veure amb la continuïtat d'un mateix patrimoni empresarial o amb la difusió social d'un determinat cognom (com ara Prats, Mas, Vila...). Fetes totes aquestes observacions, doncs, sembla força indisputable que, pel cap baix, 6 de cada 10 fabricants de filats de cotó dels establerts a Barcelona el 1829 conservaven aquesta condició i la titularitat de les respectives filatures al cap d'una dècada (49 + 4 de 90, o el 59% dels fabricants censats el 1829). Alhora, també fa la impressió que la permanència d'aquestes titularitats filadores durant el gruix dels anys 1830s (i la hipotètica desaparició d'altres) no obeí sempre ni només a condicionants empresarials renovadament selectius, com ara la disponibilitat de capital i el potencial tecnològic d'aquesta. Els 49 fabricants de filats que, nom i cognom, he identificat el 1829 i també el 1838/1839, contribuïren al fons de la Comissió de Fàbriques, quan la primera data, amb una suma de 3.752 rals, és a dir el 55% del total de la contribució filadora d'aleshores. Es tractava

i AFTN, Biblioteca, CII/9 4º: "*Relación de los Fabricantes de hilados, tejidos y estampados de algodón de Barcelona...*" (1839). Vegeu-ne els detalls en l'Apèndix 5.3..

⁵⁶ Sebastià Fernández (8 *mule-jennies* i 52 telers el 1829) no l'he trobat en la Contribució *filadora* (1838) però sí en la "*Relación*" de la Comissió de Fàbriques (1839) (filava i teixia cotó al carrer de Barberà, 19). Francesc Lloberas (5 *mule-jennies* i 57 telers el 1829) també és absent de l'epígraf "Fabricants de Filats" de la font fiscal (1838) i present, en canvi, en la "*Relación*" (1839), també com a fabricant de filats i teixits (Cera, 13). Talment com Jaume Pascual (16 *mule-jennies* i 47 telers el 1829). Vegeu, per més detalls, l'Apèndix 5.3..

⁵⁷ BC, Fons Junta de Comerç, Lligall XVI, Capsa 24, Núm. 19: "*Notas relativas al comercio y fábricas para el servicio del cordón sanitario...*" (1828) [doc. 167: declaració de Josep Bonafont].

d'un col·lectiu de fabricants força heterogeni, una mostra a escala de la nòmina del 1829, que presentava una reveladora correspondència entre pes relatiu respecte de la nòmina de fabricants i pes relatiu respecte de la contribució filadora: eren el 54,5% dels fabricants filadors del 1829 (49 de 90) i havien abonat el 55% de tota la contribució recaptada per la Comissió entre aquells (3.752 rals de 6.827). D'aquests 49 fabricants, per exemple, 23 havien abonat el 1829 una quota inferior al 50% de la quota mitjana filadora (75,85 rals) [vegeu l'Apèndix 5.1.], el que es corresponia amb la propietat de només màquines manuals (*jennies* i berguedanes) o de no més de 3 *mule-jennies*. Indiscutiblement es tractava de fabricants ben modestos, que molt majoritàriament transitaren fins el 1838 sense moure's del vagó de cua de la filatura de la ciutat.⁵⁸ Els altres 26 fabricants *supervivents* es repartien a parts força iguals entre els que havien pagat una quota propera a la mitjana (11 fabricants que havien abonat una quota que oscil·lava entre el 75% i el 125% de la mitjana) i els que lideraven la filatura barcelonina dels últims anys 1820s (15 fabricants que havien abonat una quota superior al 125% de la mitjana, en alguns casos producte de la combinació de filatura i tissatge).⁵⁹ L'any 1838, si fem cas de la font fiscal, l'heterogeneïtat empresarial de tot el col·lectiu de fabricants *supervivents* a penes s'havia alterat: aleshores representaven el 45,5% de la nòmina filadora de la Contribució Extraordinària de Guerra (els 41 fabricants trobats entre 90) i acumulaven el 48% de la contribució sectorial (8.976 rals de 18.745).

⁵⁸ Les identitats d'aquests 23 fabricants, i les contribucions pagades el 1829 i el 1838 (en els 19 casos trobats), són les següents: Josep Alcover (18 rals o el 23,7% de la contribució mitjana el 1829, i 90 rals o el 43,2% de la contribució mitjana el 1838); Joaquim Argullol (16 rals o el 21,1% el 1829, i 36 rals o el 17,3% el 1838); Pau Armans (21 rals o el 27,7% el 1829, i 150 rals o el 72,0% el 1838); Andreu Biosca (16 rals o el 21,1% el 1829, i 36 rals o el 17,3% el 1838); Pelegrí Candaló (4 rals o el 5,3% el 1829, i 24 rals o l'11,5% el 1838); Miquel Capdevila (20 rals o el 26,4% el 1829, i no apareix en la Contribució del 1838 però sí en la *Relación* del 1839); Vídua de Capdevila i Companyia (40 rals o el 52,7% el 1829, i 390 rals o el 187,2% el 1838); Francesc Casamitjana (8 rals o el 10,5% el 1829, i 36 rals o el 17,3% el 1838); Jeroni Colom (21 rals o el 27,7% el 1829, i 90 rals o el 43,2% el 1838); Jaume Corretja (6 rals o el 7,9% el 1829, i 36 rals o el 17,3% el 1838); Pau Daniel (37,5 rals o el 49,4% el 1829, i 36 rals o el 17,3% el 1838); Ramon Domènech (31 rals o el 40,9% el 1829, i 60 rals o el 28,8% el 1838); Magí Esplugas (24 rals o el 31,6% el 1829, i 90 rals o el 43,2% el 1838); Marià Graell (2 rals o el 2,6% el 1829, i 36 rals o el 17,3% el 1838); Josep Llansà (16 rals o el 21,1% el 1829, i 90 rals o el 43,2% el 1838); Teresa Llorà (37,5 rals o el 49,4% el 1829, i 36 rals o el 17,3% el 1838); Domingo Mundó (6 rals o el 7,9% el 1829, i 36 rals o el 17,3% el 1838); Francesc Palau (37,5 rals o el 49,4% el 1829, i 120 rals o el 57,6% el 1838); Pere Pallarols (32 rals o el 42,2% el 1829, i 390 rals o el 187,2% el 1838); Miquel Picas (12 rals o el 15,8% el 1829, i 150 rals o el 72,0% el 1838); Antoni Prats (16 rals o el 21,1% el 1829, i només apareix en la *Relación* del 1839); Antoni Solench (32 rals o el 42,2% el 1829, i només apareix el 1839); Pere Vallmajor (16 rals o el 21,1% el 1829, i només apareix el 1839). Vegeu també l'Apèndix 5.3..

⁵⁹ Entre aquests 26 fabricants, i si hem de jutjar per les jerarquies contributives que els correspongueren el 1838, les trajectòries empresarials foren més dispars que no pas entre els fabricants més modestos, evidència gens sorprenent en una conjuntura d'inici del canvi tècnic i de la reorganització empresarial. Vegeu aquests casos en els Apèndixs 5.3. i 5.1..

El creuament de les nòmines de fabricants de filats per a propòsits fiscals (1838) i corporatius (1839) ens proporciona una imatge força completa del que podia ser la filatura del cotó a la Barcelona de finals dels anys 1830s. Els 90 fabricants filadors de la Contribució Extraordinària de Guerra del 1838, i els 134 fabricants de la “*Relación de Fabricantes...*” patronal del 1839, sumen, una vegada creuats, un total de 145 fabricants diferents. Tal com he fet amb la dècada 1829-1838/1839, he rastrejat la continuïtat d’aquesta nòmina de fabricants durant la dècada dels 1840s, prenent com a referència comparativa l’acurada estadística empresarial elaborada per la Junta de Fàbriques l’any 1850. Convé, òbviament, recordar totes les observacions i prevencions ja apuntades, i en particular l’argument que la desaparició d’un nom o raó social no havia de ser, forçosament, sinònim de la sortida d’aquell particular del negoci filador o cotoner. Els anys d’irrupció de la tecnologia a vapor foren també anys de renovació de les companyies cotoneres, via la incorporació de socis aliens al sector alhora que mitjançant noves correlacions de força entre el *vell* i el *nou* capital cotoner. Tot i això, algunes dades generals (i nombroses de particulars, que exposaré més endavant) suggereixen que el paisatge empresarial de la filatura barcelonina es transformà notablement entre 1838/1839 i 1850, prou més que durant la dècada anterior. Una transformació que s’expressà, sobretot, en la curta vida de moltes de les raons socials filadores que clausuraren la dècada dels 1830s, i en una modesta però perceptible concentració empresarial que no sempre ni sovint -fa la impressió- xuclà capitals dels fabricants desnonats de la condició de “principal” o “titular”.

[Vegeu al final l’Apèndix 5.3.]

Dels 145 fabricants de filats barcelonins que he identificat per al bienni 1838/1839, 43 reapareixen, amb el mateix nom i cognom, entre els titulars de les cases filadores censades a la ciutat l’any 1850 [vegeu els Apèndixs 5.2. i 5.3.]. És a dir, el 29,7% dels casos registrats el 1838/1839. Aquest terç escàs de fabricants que es mantenen al capdavant d’empreses de filats entre 1838/1839 i 1850 es pot completar amb altres continuïtats que es presten, però, a ser llegides també com a ruptures. En 10 casos, fabricants filadors a finals dels 1830s, els retrobo el 1850, mateix nom i cognom, com a fabricants estrictament de teixits. Fa la impressió que per a la majoria d’aquests l’activitat filadora ja era marginal el 1838/1839, i que amb la consolidació de la filatura a vapor apostaren definitivament per l’especialització teixidora, no sempre des de potencials empresarials equiparables o semblants.⁶⁰ Altres 9 casos insinuen hipotètiques continuïtats entre els “principals” filadors de 1838/1839 i els del 1850: són aquells en què es

⁶⁰ Els 10 casos (Domingo Castellet, Antoni Cuatrecasas, Josep Forcada, Josep Jover, Joan Llimona, Pere Llimona, família Lluch, Bernadí Martorell, Ramon Nogués i Jaume Ribas) apareixen com a fabricants de filats (i alhora de teixits) en la “*Relación de Fabricantes...*” del 1839, però, i significativament, només Castellet figura també en la secció de filats de la Contribució de Guerra del 1838. Els seus diversos potencials *teixidors* el 1850: AFTN, Junta de Fàbriques, Estadística de 1850; vegeu l’Apèndix 5.3. [la columna T.T., o nombre de treballadors/es del tissatge].

repeteix el cognom però no el nom, casos que oscil·len entre la certesa més que probable i l'especulació sense més.⁶¹ En el supòsit més optimista, doncs, (però sense comptar els fabricants que es concentraren exclusivament en el tissatge), les raons socials filadores que conservaren denominació entre 1838/1839 i 1850 -i amb ella la propietat absoluta o parcial- foren poc més d'una tercera part de les existents durant el bienni inicial. Reveladorament, lluny i per sota de l'índex de continuïtat *nominal* (el 60% dels casos) que he detectat per a la dècada 1829-1838/1839.

En conseqüència, la resta de fabricants de filats barcelonins censats el 1838/1839, fins a 83 casos (el 57,2% del total), no es presten a cap vincle nominal amb el cens de fabricants cotoners (filats i/o teixits) de la ciutat i el seu pla elaborat el 1850. D'aquests 83 casos, 21 apareixen només en les llistes de 1838 i/o 1839; no ho fan en cap de les dues nòmines de fabricants de filats barcelonins que he localitzat amb data dels primers 1840s (la de la *Guía de Forasteros en Barcelona* (1842) i la de la hisenda municipal (1844)). 44 casos apareixen, a més d'en una o ambdues fonts de finals dels 1830s, en la *Guía de Forasteros* del 1842. I els 18 casos restants (fins a 83) encara contribuïen fiscalment com a fabricants de filats el 1844, per bé que tampoc arribaren com a tals fins el 1850. Què hi podia haver de recol·locació empresarial (com a soci no titular d'una nova companyia cotonera, per exemple) en aquestes *desaparicions*, i què de fallida i expulsió de les files *fabricants*, resulta ben difícil de precisar, i exigiria un buidatge acuradíssim de fonts que només he treballat parcialment. Malgrat això, algunes dades generals (reforçades per altres de particulars) criden l'atenció. Dels 21 fabricants que, registrats el 1838/1839, *desaparegueren* amb el canvi de dècada, 15 pagaren per contribució extraordinària de guerra el 1838: d'aquests 15, només 2 abonaren una quota que depassava el 75% de la quota mitjana dels fabricants de filats el 1838 (208,3 rals), mentre la resta es situava majoritàriament per sota del 50% de la quota mitjana. La contribució mitjana d'aquests 15 fabricants, si la del conjunt del sector la considerem 100, fou de 52,8.⁶² De manera semblant, aquells fabricants (28) que he localitzat en la font fiscal del 1838 dels 44 que *desaparegueren* després de 1842, representen una contribució mitjana relativa del 73,8% de la contribució mitjana de tots els fabricants filadors: en aquest cas coexisteixen un nombre

⁶¹ És tan probable que l'Antoni Lladó de 1844-1850 tingués alguna cosa a veure amb els Lladó i Candaló (Antoni i Celdoni) del 1829 i 1838-1842, com aventurat que Antoni Ferrer i Companyia (1839-1842) fos l'antecedent directe del Joan Ferrer fabricant de filats el 1850. O tan coneguda i certa la connexió familiar entre Jacint Batlló (1839-1842) i Josep Batlló (1850) com incerta la relació entre Fèlix Aloi (1839-1842) i el modest Josep Aloi (1850). O documentats els vincles entre Isidre Muntadas i Companyia (1839-1844) i Bernat Muntadas i Canyellas (1850) com desconeguts els que poguessin existir entre els modestos Joan i Ramon Domènech (ambdós del Torrent de Jonqueres: 1829-1838 i 1839-1842 respectivament) i l'encara més modest Joan Domènech i Companyia (1850). Sobre tots aquests casos, vegeu els Apèndixs 5.3. i 5.2..

⁶² Elaboració pròpia a partir de les dades que presento en l'Apèndix 5.3. (particularment la columna corresponent a l'any 1838).

important de contribuents menors amb mitja dotzena escassa de contribuents d'envergadura (ben a prop del 200% de la quota mitjana), dels quals cal suposar que els fou més senzill el recol·locar-se empresarialment que no pas als primers.⁶³ I finalment, els fabricants que contribuïren per matrícula industrial el 1844 però que no he trobat en la nòmina patronal del 1850. Els 18 que procedien del bienni 1838/1839 eren aclaparadorament fabricants *petits* o *mitjans-petits*: a 16 se'ls hi assignà el 1844 una quota fiscal inferior al 75% de la quota mitjana del sector (548,8 rals), i tots 18 prometjaren el 48,1% d'aquesta mateixa quota mitjana.⁶⁴ Alhora he observat aquells fabricants matriculats el 1844 però no el 1838/1839 dels quals també es va perdre el rastre entre les raons socials filadores de la ciutat amb el pas dels anys 1840s: foren 11, 9 amb quotes relatives que no superaven el 75% de la quota mitjana filadora el 1844, i una mitjana parcial del 65,3%.

Tots aquests números tenen algun sentit si es comparen amb els d'aquells fabricants de filats que, pel mètode estricte d'identificació nominal, sabem que conservaren condició i filatura entre 1838/1839 (o 1844) i 1850. Valgui l'exemple dels 43 fabricants de filats que, nom i cognom, es mantingueren entre 1838/1839 i 1850 [vegeu l'Apèndix 5.2.]. De 39 d'aquests 43 fabricants n'he localitzat la fiscalitat pagada per indústria l'any 1844. Contra els 18 casos de *desapareguts* abans esmentats (i el 48,1% de la contribució mitjana que prometjaven), a aquests 39 fabricants que sí perduraren fins el 1850 els correspon una mitjana parcial que és el 124,8% de la contribució mitjana de tots els fabricants de filats matriculats el 1844. Si d'aquells 18, 16 (el 88,9%) abonaren el 1844 menys del 75% de la quota mitjana, d'aquests 39 només 16 (el 41,0%) pagaren per menys del mateix valor. (I val a dir que alguns dels més modestos d'entre aquests últims 16 *sobrevisqueren* al període 1839-1850 evitant la filatura a vapor i especialitzant-se en el torçat del fil, una subfase encara poc exigent tecnològicament i essencialment treball-intensiva: casos com el de Martí Codina, qui el 1844 pagava el 60,1% de la mitjana filadora i el 1850, amb el negoci abocat a la fallida, disposava només de fusos per tòrçer fil; o el de Jeroni Colom, modestíssim contribuent el 1844 (el 29,2% de la quota mitjana)

⁶³ Dels 28 fabricants, 13 abonaren el 1838 una contribució inferior al 50% de la mitjana de tots els contribuents filadors; uns altres 5, una contribució que oscil·lava entre el 50 i el 75% de la mitjana; 5 més, entre el 75 i el 115% de la mitjana; i encara 5 més, entre el 144 i el 188%. Entre aquests últims cal citar casos com el de Josep Serra i Marrugat, capítol del gran comerç barceloní d'aleshores, qui entre 1838 i 1842 participà com a soci principal de la cotoneria de Josep Serra i Companyia (300 rals de contribució extraordinària el 1838 o el 144% de la contribució mitjana *filadora*); tot i que l'encapçalament "Josep Serra" desapareix després de 1842, sembla força improbable que Serra i Marrugat desestimés tota inversió cotonera d'aleshores en endavant. El mateix suggereixen altres fabricants que gairebé doblaven la contribució mitjana el 1838 (Bonafont Germans, Andreu Coll, Pere Pallarols i Narcís Pla i Carreras), i que s'*esvairien* just quan la reorganització empresarial associada a la difusió del vapor, a principis dels anys 1840s.

⁶⁴ Dels 16 que contribuïren per un valor inferior al 75% de la contribució mitjana, 11 ho feren pel 40% o menys d'aquesta mateixa contribució, en percentatges que oscil·laven entre el 3,6 i el 40,1% (vegeu l'Apèndix 5.3.).

i també estrictes torcedors de fil el 1850.⁶⁵) Una observació semblant es pot fer a propòsit dels 16 fabricants que, absents el 1838/1839, tingueren però continuïtat entre 1844 i 1850: només 8 (és a dir, el 50%) pagaren l'any 44 una quota inferior al 75% de la quota mitjana *filadora*, i sovint aquestes permanències de fabricants modestos també es fundaren en l'opció torcedora i/o en la conservació de ben pocs fusos de *mule-jenny*.⁶⁶

Sembla força indiscutible, doncs, que els fabricants més modestos resistiren pitjor que els fabricants *grans* i *mitjans* el pas de la llarga dècada dels 1840s (1838-1850). “Pitjor” vol dir, aquí, que perderen en major proporció la titularitat nominal de les respectives empreses filadores, fos això sinònim d'absoluta desposseïció cotonera o no. De fet, la mateixa naturalesa de l'indicador que he utilitzat, gens sensible a la continuïtat capitalista dels fabricants sota noves companyies i denominacions, obliga a tenir en compte l'efecte sobrerrepresentació de les baixes, un efecte probablement més acusat entre aquells fabricants que tenien tanta necessitat de trobar nous socis com prous recursos propis per atraure'ls. És a dir, un perfil de fabricant que no convida a pensar, d'entrada, en els fabricants filadors més modestos de la matrícula industrial del 1838 i -encara- de la del 1844.

5.2.3. Una segona font, molt més precisa que l'exercici anterior de creuar nòmimes patronals i contributives, permet una altra mena d'aproximació als canvis i batzegades *empresarials* que sacsejaren la filatura barcelonina durant els últims anys 1830s i els 1840s, quan el vapor i les *mule-jennies* que se l'hi associaven enterraren les tecnologies mogudes a força de braços o de sang. Em refereixo al fons del Tribunal de Comerç de l'Audiència de Barcelona, institució on es ventilaren els litigis entre parts “comercials” durant les dècades centrals del segle XIX (des de 1830 i fins 1868). El fons, riquíssim amb els seus milers d'expedients, resulta però molt car de treballar: un molt matusser índex onomàstic de les raons socials o companyies pledejants és tota l'alternativa a la consulta inacabable -un per un- de tots

⁶⁵ Les trajectòries de Martí Codina i de Jeroni Colom: vegeu els Apèndixs 5.2. i 5.3.. Martí Codina declarà la fallida de la seva fàbrica “*de madejas y ovillos establecida en el Torrente de Jonqueras*” el juliol de 1851, data en què féu cessió de la mateixa a una extensa nòmina de creditors [ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 1.790: Instrucció del fiscal sobre la cessió de béns de Martí Codina (1851)]. Vegeu també casos com el de Domingo Mundó, el 10,9% de la quota mitjana el 1844 i només 480 fusos de *mule-jenny* el 1850 [Apèndixs 5.2. i 5.3.].

⁶⁶ Per exemple, Ignasi Casals, qui el 1844 contribuï per valor del 36,4% de la contribució mitjana, i el 1850 es limitava a fer córrer 640 fusos de tòrce fil de cotó. O Pere Olivella, el 16,4% de la quota mitjana el 1844 i 1.080 fusos de *mule-jenny* el 1850. O Francesc González, el 29,2% de la quota mitjana el 1844 i 1.200 fusos de *mule-jenny* el 1850. O el cas de Pau Fornells, contribuent *mitjà* el 1844 (el 126,6% de la mitjana) i modest filador-torcedor el 1850 (720 fusos de *mule-jenny* sense vapor i 1.080 fusos de tòrce). [Vegeu, en tots els casos, els Apèndixs 5.2. i 5.3.]. La contribució mitjana d'aquests 16 fabricants identificats el 1844 i el 1850 (però no el 1838/1839) fou el 138,9% de la contribució mitjana de tots els fabricants de filats que pagaren el 1844.

els expedients judicials (arxivats sense cap ordre cronològic).⁶⁷ Malgrat això, les nòmines de fabricants de filats barcelonins que he presentat més amunt (1829-1844) m'han facilitat, parcialment, el reconeixement de particulars o raons socials filadores en l'índex onomàstic esmentat, entre tots aquells/es que foren qualificats en els encapçalaments judicials de "*fabricantes*" (no pas tots els que ho eren de fet: malauradament molts fabricants acostumaven a ser designats amb descripcions professionals més generalistes i confuses). A partir del creuament manual d'ambdues bases de dades, he pogut identificar 21 plets en què fabricants de filats barcelonins foren portats davant el Tribunal de Comerç per creditors diversos, i això entre els anys 1836 i 1850. 15 d'aquests plets es tramitaren durant el període 1836-1842, a cavall d'una primera crisi industrial indestriable de la guerra civil, i molt sovint es resolgueren amb la fallida del *filador* demandat. Els altres 6 plets corresponen als anys 1847-1850, quan una segona conjuntura de crisi general tingué l'efecte d'un tir de gràcia per als fabricants cotoners que amb penes i treballs havien pujat a l'últim vagó de la mecanització i del vapor (o ni això). Els 21 casos no tenen -ni poden tenir, donat el mètode de buidatge- cap valor estadístic. Corroboren, això sí, que el procés de baixes i reemplaçaments *empresarials* que he detectat amb la comparació entre nòmines de fabricants, sobretot durant els anys 1838/1839-1850, no consistí, ni molt menys, en un estricte miratge *nominal*. Però, més que això, il·luminen amb molta llum dos factors qualitius abans que quantitius, centrals per a l'argument d'aquest capítol. D'una banda, confirmen la progressiva hegemonia del gran capital comercial en la fabricació cotonera, i la simultània degradació dels fabricants més modestos, aquells que havien fet de les seves destreses cotoneres a peu de màquina, i de la seva autoritat per fer treballar familiars i filadores, els puntals de la seva competitivitat abans del vapor. De l'altra, suggereixen, en més d'un cas, que el *know-how* filador i cotoner d'aquests *petits* fabricants abocats al tancament i a la descapitalització (i amb ells els seus fills i familiars) trobà una via de sortida en les noves fàbriques filadores: una via de sortida en una salarització sovint preferent i relativament prestigiosa, però que alhora anunciava el trànsit social i fabril pel qual es fabricaria (o ja es fabricava) el filador preufetaire barceloní, i la seva cultura del treball dins i fora de la fàbrica.

L'autoritat amb què el capital comercial tutelà la fabricació cotonera, i particularment la de filats, en els anys a cavall entre els 1830s i els 1840s, s'observa amb claredat en alguns dels plets que arribaren al Tribunal de Comerç de Barcelona. Vegem-ho, per exemple, en el cas del "comerciant" Francesc Puigmartí i de la seva aposta per la fabricació, indestriable de la jerarquia que havia exercit sobre nombrosos fabricants modestos en tant que proveïdor i creditor.

⁶⁷ ACA, Fons Tribunal de Comerç (1830-1868); existeixen índexs dels plets per onomàstica de les societats pledejants, per toponímia (domicili del demandant i demandat) i per cronologia. [Dec el coneixement de l'existència d'aquesta font a una informació de Joan Ramon Rosés].

Puigmartí, paradigma del gran comerç barceloní del primer terç del segle, esdevingué un habitual del Tribunal de Comerç a finals dels anys 1830s, sempre en la condició de demandant. Només durant el bienni 1838-1839, en una conjuntura de recessió econòmica i guerra civil, portà fins l'última instància judicial cinc fabricants establerts a Barcelona i vinculats amb el món del cotó. El primer fou Francesc d'Assís Cortinas, fabricant de filats de cotó, qui el maig de 1837 li havia comprat "3 balas de algodón de Marañón" i l'estiu del 1839 encara li adeutava poc més de 221 lliures de l'operació. El tal Cortinas devia ser, amb tota probabilitat, el mateix Francesc Cortinas que el 1829 havia declarat disposar de 13 màquines berguedanes en una fàbrica del carrer Comte de l'Assalt, per les quals havia abonat a la Comissió de Fàbriques una contribució modesta (26 rals o el 34,3% de la mitjana). El plet que li interposà Puigmartí cal interpretar-lo com el tocar fons d'una trajectòria empresarial carregada de dificultats durant la dècada dels 1830s, entre l'espasa de la transformació tecnològica de la filatura autòctona i la paret de les obligacions creditícies en una conjuntura gens plàcida. Més enllà de la lectura que es pugui fer del "*tratamiento de pobreza*" que Cortinas sol·licità quan la vista judicial, i de la declaració interessada al·legant que "*sólo tengo el trabajo que apenas me produce para subsistir y alimentar a mi familia*", el cert és que no hi ha cap Cortinas en les nòmines de fabricants de filats que he aplegat del 1838 en endavant.⁶⁸ Després de Cortinas, però, Puigmartí engegà altres demandes judicials molt semblants. També el 1838, contra Josep Botey, fuster i constructor de maquinària de Barcelona, també per morositat.⁶⁹ El 1839, contra Pelegrí Prat, fabricant de pintats de cotó, per un deute de 774 lliures en concepte de subministraments de teixits i empeses.⁷⁰ I el mateix any, contra Pau Puig i Francesc d'Assís Mas, fabricants de filats, també per compres de cotó impagades, en el que esdevingué un llarg i complex plet del qual tornaré a parlar.⁷¹

Les freqüents anades de Francesc Puigmartí a la Llotja il·lustren dos aspectes que ja he detectat per altres vies i que vull subratllar. D'una banda, la barreja de dinamisme i fragilitat *empresarials* que caracteritzà el mercat barceloní de la fabricació de fil durant el trànsit de la berguedana i la *mule-jenny* amb tracció animal a la filatura a vapor, dinamisme o fragilitat que sovint tingueren més a veure amb la mena de tractes entre mitjans o petits fabricants i capital comercial que amb els recursos propis dels primers. D'altra banda: l'aprenentatge industrial, reconeixement d'oportunitats i captació de capital humà cotoner que aquests tractes propiciaren

⁶⁸ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 573-1: Francesc Puigmartí contra Francesc d'A. Cortinas (1838). Francesc Cortinas, fabricant de filats de cotó el 1829: vegeu l'Apèndix 5.1..

⁶⁹ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 573-2: Francesc Puigmartí contra Josep Botey (1838).

⁷⁰ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 578: Francesc Puigmartí contra Pelegrí Prat (1839).

⁷¹ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 579: Francesc Puigmartí contra Francesc d'A. Mas i Pau Puig (1839).

al capital comercial, ben preparat per fer el salt cap a la inversió fabril a mida que les expectatives de rendibilitat del sector es feien més atractives, ara pel canvi tècnic, ara per la integració vertical, ara per la consolidació dels mercats interiors. La trajectòria del mateix Puigmartí constitueix un bon exemple d'aquest segon cas. Segons la *Guía de Forasteros* de l'any 42, aleshores Francesc Puigmartí ja era el titular d'un dels vapors que filaven i/o teixien cotó a Barcelona i Gràcia. El de Puigmartí, a Gràcia, de filats i teixits, encapçalava la relació de contribuents per filatura de cotó l'any 1844, només per darrere de la cotoneria de Jeroni Juncadella: els 3.500 rals llargs de quota que se li assignaren multiplicaven per més de sis la contribució mitjana dels fabricants de filats barcelonins. Sembla que Puigmartí, que no apareix en cap de les nòmines de fabricants de filats anteriors a 1842, s'havia estrenat com a fabricant el mateix 42.⁷² Aleshores arribaren a Barcelona "Mr. Thierry de la casa de los SS. Andrés Koechlin" de Mulhouse i un tal "Gustavo Videmann", el primer per supervisar la instal·lació de la màquina de vapor que Puigmartí havia adquirit al prestigiós constructor alsacià, el segon -sembla que portat per Thierry- per fer-se càrrec de la "direcció" de la nova fàbrica de Gràcia. La "direcció" que assumí Videmann (o Widemann) tenia a veure sobretot amb el control del motor de vapor i de la maquinària també comprada a Koechlin, particularment les *mule-jennies* de no menys de 300 fusos preparades per treballar a un alt nombre de voltes per minut.⁷³ L'episodi de la instal·lació i arrencada del Vapor Puigmartí, a jutjar per les seves derivacions judicials, s'endevina força il·lustratiu de les garanties però també de les servituds amb què el capital comercial català s'abocà a la inversió fabril quan la vaporització de la tecnologia cotonera. Garanties com ara la posició de força en els circuits comercials, o com la disponibilitat de treball autòcton ben entrenat i -com mostraré- amb tendència a majors facilitats de reclutament. Però també alguna servitud, com la que obligà Puigmartí a fer venir, amb la nova maquinària, tècnics alsacians, tècnics que camuflaren i ocultaren els defectes de fabricació del motor de vapor importat i que, en el cas de Widemann, arribaren fins el punt de declarar "*que si bien había venido a Barcelona para dirigir la fábrica de D. Francisco Puigmartí, no fue para venderse a él sino para defender los intereses de los SS. Koechlin*".⁷⁴ Puigmartí, en apostar

⁷² Vegeu "Francesc Puigmartí" en l'Apèndix 5.3.; també el subcapítol 5.3., les referències al Vapor Puigmartí (1843).

⁷³ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 3.612: Francesc Puigmartí: sobre la recollida de certa informació (1845); també Expedient 3.608: Francesc Puigmartí: sobre el nomenament de pèrits per tal que reconeguïn un cilindre (1845).

⁷⁴ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 3.612: Francesc Puigmartí: sobre la recollida... (1845). Després que una comissió d'experts -que havia inclòs "*Jayme Koechlin*"- hagués inspeccionat el vapor de la fàbrica Puigmartí l'abril de 1845, i hagués atribuït a la poca qualitat del carbó que s'hi consumia el baix rendiment de la màquina, Francesc Puigmartí contraatacà. D'entrada demostrà que cremava Newcastle de primera qualitat, el carbó més car que arribava a Barcelona. Després aconseguí que el Tribunal de Comerç iniciés un interrogatori judicial (octubre de 1845) pel qual passaren moltes persones que havien estat a la fàbrica de Gràcia; un antic maquinista, per exemple, testimonià que Widemann "*hizo oferta de dinero al*

directament per la fabricació, per la filatura més capital-intensiva i de més elevada productivitat, ho féu amb (gairebé) totes les cartes al seu favor.

En el fons Tribunal de Comerç de l'Audiència no és difícil trobar altres plets que confirmin l'empenta del capital comercial en la transformació empresarial i organitzativa de la filatura cotonera barcelonina durant la dècada 1835-1845. Plets que, alhora, permeten fer-se una idea força precisa del perfil dels nombrosos fabricants que s'havien incorporat a la filatura del cotó durant l'eufòria cotonera dels últims anys 1820s i els primers 1830s, abans que el vapor esdevingués una condició *sine quae non* a la filatura de la capital. Fabricants majoritàriament *mitjans* o *petits* si fem cas de les jerarquies fiscals del 1838 i el 1844, que probablement fundaren la seva entrada i consolidació inicial en el sector en la combinació d'una inversió més o menys modesta i de la mobilització intensiva de treball, assalariat però també familiar en les fàbriques i tallers de menys envergadura. Vicenç Ferrer i Almirall era un d'aquests fabricants *mitjans*, i no pas dels de menys volada: la Contribució Extraordinària del 1838 li adjudicà una quota de 240 rals, un 15% per damunt de la quota mitjana de la filatura barcelonina. En aquella data, però, la fàbrica de filats que Ferrer i Almirall tenia a Barcelona ja es trobava amb l'aigua al coll: una selecta nòmina de creditors comercials (Josep Sardà i Seriol, Lambert Fontanellas, Joan Buch, Ramon Serra i Oriol, Antoni Salvadó...) li reclamava més de 6.000 lliures, "*obligaciones que a nombre y por cuenta del mismo [Ferrer i Almirall] contrajo durante su larga ausencia de esta ciudad su mayordomo o encargado de fábrica*", segons s'excusà el deutor.⁷⁵ Ferrer i Almirall, fill d'un fabricant de paper de Capellades i gendre d'un de panyos de Terrassa, havia obert la seva filatura barcelonina tot just el 1834-1835, amb una inversió aleshores modesta però gens despreciable de 7.000 lliures llargues; filatura que a més disposava d'un coixí patrimonial i financer important, sobretot una "*casa y manso heredad*" al Castell de Montbui (valorada en gairebé 8.000 lliure) i crèdits a cobrar i existències del "*comercio de Cádiz*" per valor de més de 14.000 lliures. Del cas m'interessen dues coses. Primera: que el rànking filador de Ferrer i Almirall el 1838 era sinònim d'una fàbrica amb 10 *mule-jennies* (res indica que associades al vapor) i una dotzena de telers de fusta que treballaven amb intermitències.⁷⁶ Aquestes eren les dimensions de la fàbrica -i, per

fogonero [...] para que dijese que en la máquina se consumía menos carbón del que en realidad se necesitaba". Puigmartí, qui declarà que el 1843 Widemann li havia reconegut que el vapor s'havia de canviar de dalt a baix, també portà el plet al Tribunal de Comerç de Mulhouse i al Superior d'Apel·lacions de Colmar.

⁷⁵ Apèndix 5.3. i ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 7.770: Josep Sardà i Seriol, Lambert Fontanellas... contra Vicenç Ferrer i Almirall (1840).

⁷⁶ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 7.770: Josep Sardà i Seriol... contra Vicenç Ferrer i Almirall (1840); balanç de comptes de Vicenç Ferrer i Almirall a maig de 1837. Els antecedents familiars i socio-professionals de Ferrer i Almirall, a partir de la còpia dels seus capítols matrimonials (1812, Igualada) que s'adjunta en l'Expedient 2.793: Maria Antònia Ferrer, cònjuge de Vicenç Ferrer i Almirall, contra Josep Sardà i Seriol i altres (1841). Fa la impressió que Ferrer i Almirall aterrà a Barcelona per comerciar amb el litoral peninsular i

projecció, de la força de treball filadora- d'un fabricant que el 1838 assumia unes obligacions fiscals lleugerament per sobre de la quota mitjana dels 90 fabricants de filats matriculats a Barcelona. O, dit d'una altra manera, d'un fabricant que *només* tenia 34 fabricants de filats per davant seu en la matrícula industrial local però que en canvi en tenia 60 -que pagaven menys- per darrere.⁷⁷ I segona cosa: tot i el conveni notarial amistós que Vicenç Ferrer i Almirall signà amb els seus creditors l'estiu del 1837 (obligant-se a liquidar el deute en tres pagaments anuals), i el valor molt superior de les garanties hipotecàries que presentà, a setembre de 1840 només havia satisfet una tercera part de les seves obligacions, mentre havia traslladat la maquinària de la filatura -la primera de les garanties- al poble de Rubí, un gest que decidí els creditors a dur-lo al Tribunal de Comerç. En el context de fi de crisi i relançament cotoner-filador sobre noves bases tecnològiques i empresarials (1839-1843), un fabricant *tocat* com Ferrer i Almirall, amb recursos propis però considerablement endeutat, estava condemnat a mort. A mort o a associar-se en condicions de subordinació a altres o a nous fabricants. El 1841, però, el Tribunal de Comerç dictà la "*venta, trance y remate de las diez máquinas y demás enseres de la fábrica de hilados que el mismo [Ferrer i Almirall] tiene en el pueblo de Rubí*", així com la de la hisenda de Montbui, per resultar insuficient la primera.⁷⁸ Mentrestant, i significativament, Josep Sardà i Seriol, un dels principals comerciants creditors de Ferrer i Almirall, inaugurava el seu vapor de filats a Gràcia, en una data entre 1842 i 1844.⁷⁹

La història de la fàbrica de filats barcelonina de Josep Subirana i Monrós reforça la relativa representativitat del cas Ferrer i Almirall, tant pel que fa a les dimensions fabrils dels fabricants *mitjans* (així qualificats a partir de les fonts fiscals) com pel que fa a la vulnerabilitat d'aquests mateixos fabricants si al repte de la renovació tecnològica i empresarial del sector s'hi afegien problemes amb el crèdit i per tant amb el finançament. Subirana i Monrós, com Ferrer i Almirall, era fill de la Catalunya interior cotonera (havia nascut a Sallent el 1791), i com Ferrer engegà la fàbrica barcelonina durant la dècada dels 1830s (no apareix en el Padró de Fabricants del 1829 ni en la Contribució Extraordinària del 1838, però sí en la "*Relación...*" del 1839). També com Ferrer, Subirana feia córrer 10 màquines *mule-jennies* -totes de 120 fusos- amb les seves màquines preparatòries, unes i altres valorades en 5.653 lliures el 1844 (probablement mitja dècada després de la seva instal·lació). L'estiu del 1843 Subirana i Monrós llogava, com

l'Amèrica espanyola (particularment per exportar-hi paper i robes de cotó, segons es desprèn de la relació de deutors de maig de 1837), i que féu el salt a la fabricació de fil força més tard (1834-1835).

⁷⁷ Elaboració pròpia a partir de les dades presentades en l'Apèndix 5.3. (1838).

⁷⁸ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 7.770: Josep Sardà i Seriol... contra Vicenç Ferrer i Almirall (1840). Les temptatives dilatòries de Ferrer i Almirall per bloquejar l'execució, via la reclamació de la seva dona del dret "d'escreix o donació per núpcies" sobre els béns hipotecats del marit (a calcular sobre una dot de 1.000 lliures), resultaren en va: Expedient 2.793: Maria Antònia Ferrer, cònjuge de Vicenç Ferrer i Almirall... (1841).

⁷⁹ Vegeu l'Apèndix 5.3. (no puc saber si el Josep Sardà fabricant de filats el 1839 i el 1842 (Valldonzella, 20), era el mateix Josep Sardà i Seriol establert a Gràcia el 1844).

tants altres fabricants de la seva condició, espai fabril i força motriu, ell del “*Vapor de D. Antonio Jordá*” al carrer del Migdia.⁸⁰ Aleshores, però, Subirana ja tenia problemes de consideració per raó d’una lletra de canvi, valor 5.000 pesos forts, que havia signat i de la qual Salvador Bonaplata no havia pogut executar el cobrament. La lletra havia estat la garantia que la casa de comerç de cotó i teixits Oleguer Camps i Jaume Roura havia ofert a Salvador Bonaplata en concepte d’aval d’un préstec de 1839 pendent de liquidació, i Subirana declarà que “*el haberla yo firmado como librador fue efecto de una mera condescendencia en complacer a Roura*” (qui probablement tenia alguna cosa a veure, per via de parentiu, amb Magdalena Roura, l’esposa de Subirana). Fossin quines fossin les obligacions de Josep Subirana amb Jaume Roura, el cert és que Salvador Bonaplata acceptà la garantia del primer (del qual podia tenir referència mitjançant seves connexions sallentines) i no obtingué la devolució del segon, de manera que optà per instar el cobrament de la lletra. Aleshores, a principis del 1844, Subirana només pogué respondre amb la maquinària de la seva filatura. El plet a tres bandes (Bonaplata contra Subirana, i Subirana contra Roura) es perllongà més enllà de la mort de Josep Subirana el 1846,⁸¹ i si bé no enterrà la filatura de Subirana sí que en restringí el seu marge de maniobra en una conjuntura clarament expansiva com ho fou bona part de la dècada dels 1840s: el 1850 la Vídua de Josep Subirana conservava 1.200 fusos de filar cotó, i tot just 27 “*operarios[as]*”, però reveladorament la seva jerarquia entre el centenar escàs de fabricants de filats de la ciutat s’havia degradat respecte de la que suggereixen les quotes fiscals del 1844.⁸²

En la línia de les filatures de Vicenç Ferrer i Josep Subirana, la també fàbrica *mitjana* de Josep Llavallol fou engolida per la doble pressió del capital comercial i del nou capital industrial. La fàbrica de filats de Josep Llavallol apareix encara en l’Estadística de la Junta de Fàbriques de 1850, equipada amb 1.320 fusos de *mule-jenny* i ocupant una trentena llarga de treballadors i treballadores. Però aleshores la fàbrica ja estava sotmesa a una sentència d’embargament i venda de la maquinària en subhasta pública, sentència de març de 1848 que

⁸⁰ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 140: Salvador Bonaplata contra Josep Subirana (1843). Cadascuna de les 10 màquines de filar de 120 fusos fou peritada per un valor de 260 lliures o 2.773 rals (22-03-1844).

⁸¹ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 140: Salvador Bonaplata contra Josep Subirana (1843). El maig de 1847, Magdalena Subirana [Roura], vídua de Josep, i el seu fill Pau Subirana i Roura, “*después de haber satisfecho a D. Salvador Bonaplata el importe de la letra*” (65.805 rals i 8 maravedís), encetaren diligències contra “*los tutores y curadores de los menores hijos de D. Jayme Roura*”. Les connexions entre Salvador Bonaplata i Sallent: vegeu el Capítol 6.

⁸² A la filatura de Josep Subirana li correspongué l’any 1844 una quota fiscal de 220 rals, quota que superava les d’altres 20 fabricants del sector, igualava les d’altres 13 i estava per sota de les dels restants 56 [AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 2.655 (1): “*Índice General...*” (1844)]. El 1850, en canvi, dels 91 fabricants censats a Barcelona ciutat que posseïen fusos de *mule-jenny* (i altres màquines de filar), només 12 tenien menys de 1.200 fusos, i només 6 aquest mateix nombre, contra 73 que en tenien més [AFTN, Junta de Fàbriques, Estadística de 1850].

l'estratègia dilatòria de Llavallol i família retardà en l'execució fins l'octubre de 1850. El cas té aquí un doble interès, del tot paral·lel amb els dos casos anteriors. D'una banda, la correlació entre tecnologia i treball en una fàbrica ni gran ni petita: els 1.320 fusos de finals dels 1840s es repartien entre 3 *mule-jennies* "de madera y hierro del todo corrientes de 120 puas una" i 4 "màquines grandes [també *mule-jennies*] de hierro de 240 puas", totes mogudes per la força del Vapor Vigó del carrer Ramalleres, llogada igual que una porció de l'edifici-fàbrica. Si fem cas de les informacions recollides per Ildefons Cerdà, aquestes 7 màquines de filar devien proporcionar feina a un nombre igual de filadors adults, homes les màquines grans i homes o dones les màquines petites. Ajudants a les màquines de filar i personal de la preparació ho devien ser molt majoritàriament adolescents i dones joves, sobretot si tenim en compte que el peritatge arbitral rebaixà contundentment les valoracions de les màquines fetes per Llavallol (i fins en desestimà la subhasta) per considerar-les antigues i poc productives (potser procedien de la filatura amb força de sang i havien estat readaptades feia poc a la força de vapor). De nou, doncs, poc més de mitja dotzena de filadors adults -però ja preferentment alguns homes- per a una filatura que era relativament lluny de la cua del sector.⁸³ D'altra banda, té interès qui es féu amb les poques màquines de Llavallol que s'acabaren subhastant: els pobríssims 6.750 rals pagats (que ni de lluny cobrien els 1.292 duros o pesos forts -gairebé 26.000 rals-d'obligacions de Llavallol) els abonà Salvador Vigó i Germans, la raó social propietària del vapor-fàbrica on treballava Llavallol, alhora que antics associats d'aquest i pròspers fabricants de filats a la Barcelona del 1850. Llavallol i Vigó, fabricant de filats, pagà 390 rals quan la Contribució Extraordinària del 1838 (o el 144% de la quota mitjana de la filatura barcelonina), i filà cotó al carrer de la Cadena almenys entre aquest any i el 1842. En la contribució industrial ordinària de 1844, però, trobem Salvador Vigó i Companyia establert al carrer de Ramalleres, força més amunt en la jerarquia sectorial (1.735 rals de contribució o el 316,2% de la quota mitjana), i cap menció a Llavallol. Potser aquest formava part de l'esmentada companyia, encara que sembla ben poc probable si tenim en compte que l'octubre de 1845 comprava cotó Nova Orleans per compte propi al comerciant Sebastià Soler i Riba, i que la incapacitat per fer front al pagament d'aquesta operació (en una conjuntura que anticipava la crisi general de 1847-1848) el duria al Tribunal de Comerç i a l'embargament de la seva filatura. Tot això mentre els germans Vigó es consolidaven com a fabricants de filats (i absorbién les escorrialles de l'antic soci), òbviament una trajectòria que no podia ser aliena a la propietat d'un vapor ni a la seva

⁸³ 1850: AFTN, Junta de Fàbriques, Estadística de 1850. La resta d'informacions sobre la fàbrica i maquinària de Josep Llavallol: ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 5.796: Sebastià Soler i Riba contra Josep Llavallol (1847-1850); l'inventari de la seva maquinària, presentat per Llavallol el maig de 1848, estimà un valor total de 217.718 rals (18.000 rals cadascuna de les *mule-jennies* de 240 fusos i 10.000 rals cadascuna de les de 120 fusos), però el peritatge judicial efectuat l'abril de 1848 estimà només 9.000 rals d'un manuar i d'una metxera, màquines que s'acabaren liquidant per 6.750 rals.

creixent condició de creditors de fabricants menors procedents de la filatura prevapor (probablement com Llavallol).⁸⁴

Les experiències de Vicenç Ferrer i Almirall, de Josep Subirana, de Josep Llavallol, demostren que la lectura creuada de les nòmines de fabricants de filats barcelonins entre 1829 (o 1838/1839) i 1850 no és un exercici sense sentit (i que les ocultacions ho poden ser per defecte però també per excés -cas de la presència de Llavallol en l'Estadística del 1850). Una demostració reforçada per llur condició de fabricants *mitjans* segons aquestes mateixes nòmines -és a dir, no pas els més propensos a passar desapercibuts-, però també perquè aquestes experiències s'endevinen la punta de l'iceberg d'una dinàmica gens episòdica ni particular, la suma d'altres trajectòries semblants encara que menys documentades. Durant la conjuntura de canvis de la segona meitat dels 1830s i inicis dels 1840s, altres fabricants de filats que procedien de les files d'aquesta mesocràcia cotonera semblen haver topat amb els mateixos problemes i haver patit la mateixa sort. Si fem cas del Padró de Fabricants de la Comissió de Fàbriques (1829), alehores Ramon Bastons filava cotó al carrer dels Carders, i ho feia amb 5 màquines *mule-jennies* que el situaven en la franja mitja-baixa dels fabricants (62,5 rals de contribució o el 82,4% de la contribució mitjana). Cap Bastons reapareix en la contribució del 1838, ni en les relacions del 39 i el 42, ni en la matrícula del 44. Mentrestant, a principis del 1836, un Ramon Bastons "*fabricante*" havia estat denunciat davant el Tribunal de Comerç pel comerciant Rafael Sabadell, qui li havia venut "*algodón de primera Fernambuco*" per valor de més de 496 lliures i no l'havia cobrat en cap dels terminis convinguts. Els esforços de l'agutzil judicial per localitzar Bastons durant els primers mesos de 1836 resultaren del tot infructuosos ("*que se había marchado no sabiendo en dónde*" li repetien els veïns del mandat), i fou un tal Francesc Casamiquel, "*mayordomo de Bastons*", el destinatari de totes les citacions enviades per la Llotja.⁸⁵ Antoni Solench també filava cotó a Barcelona el 1829, i per bé que posseïa més màquines que Bastons -i probablement mobilitzava més treball-, pagava menys contribució al cos de fabricants: disposava de 12 berguedanes i de 4 telers i abonava el 42,2% de la quota mitjana del sector. Solench morí a principis dels anys 1840s, i en decisió testamentària nomenà curador del negoci de filats -deixat als seus fills Antoni i Maria- el

⁸⁴ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 5.796: Sebastià Soler i Riba contra Josep Llavallol (1847-1850); Llavallol no pogué pagar en un primer termini els més de 2.518 duros corresponents a la compra de cotó en floca feta a Soler i Riba (23-10-1845); el juny de 1846 signà un contracte de debitori a quatre pagaments, "*e hipotecó especialmente el establecimiento o fábrica de hilados [les màquines] que tenía en la calle llamada Ramalleras*"; l'octubre de 1847, vençuts els quatre terminis i amb la crisi industrial a tota màquina, només havia pagat 1.226 duros. Sobre Llavallol i Vigó (1838-1842), vegeu l'Apèndix 5.3.. Sobre Salvador Vigó i Companyia (1844) i Salvador Vigó i Germans (1850), vegeu també l'Apèndix 5.3. i l'Apèndix 5.2. (3.000 fusos de *mule-jenny* i 82 "*operarios[as]*" el 1850).

⁸⁵ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 2.986: Rafael Sabadell contra Ramon Bastons (1836); vegeu també els Apèndixs 5.1. i 5.3..

corredor de comerç Josep Antoni Concas. L'hivern de 1836-1837 la filatura dels Solench no donava l'abast a la llista de creditors (Amell, Duran, Fontanellas, Santaló, Vidal...), i els germans Antoni i Maria acusaven Concas de "*ser la causa de nuestra ruina*" per haver negociat compres de cotó a estricta conveniència de la seva corredoria, a més de responsable de "*la falta de libros corrientes*" i de "*no aclarar como ha desaparecido nuestra fortuna*". L'acció judicial dels Solench no impedí que els béns de la fàbrica fossin declarats en liquidació. Un Antoni Solench és a la "*Relación...*" de filats del 1839, vist-i-no-vist perquè no n'hi ha cap més notícia ni el 1838 ni el 1842 ni el 1844.⁸⁶ Encara més curta degué ser la vida de la filatura de cotó que Francesc Amanrich gestionà al carrer de Sant Pacià durant els anys d'entredècades. De la fàbrica d'Amanrich sé ben poca cosa (no l'esmenten ni el Padró del 1829 ni les llistes fiscals de 1838 i 1844); només que fou detectada per la "*Relación...*" el 1839 i per la *Guía de Forasteros* el 1842, i que en aquesta última data ja es trobava ferida de mort per la pressió judicial dels seus creditors. El primer a dur-la al Tribunal de Comerç fou el comerciant Isidre Trilla, per cotó subministrat el desembre de 1840 i impagat mig any després; el segon, Joan Amell i Torrents, un altre comerciant de primera fila, també per cotó en floca impagat al llarg del 1841. El 12 de gener de 1842, declarat "*confeso por rebeldía*" Amanrich, el Tribunal de Comerç ordenà "*trabarle la ejecución*".⁸⁷

Els exemples exposats apunten, doncs, que una relativament sòlida posició en la filatura capitalina prevapor no equivalgué sempre -ni potser sovint- a una transició exitosa cap a la filatura associada al vapor. Un fracàs en què es podien conjugar la pèssima gestió, les dificultats per a un major esforç financer i l'avidesa creixent pel sector del capital comercial. Certament, no puc afirmar amb contundència que la gran majoria dels fabricants de filats que visqueren aquella transició, i que com l'abans esmentat Isidre Cruells (1826-1832) exercien com a tals a peu de fàbrica o taller, fossin escombrats per la combinació de nova tecnologia, nous inversors i nous condicionants empresarials. És ben segur, però, que alguns dels actius que havien contribuït a la consolidació empresarial en el context de la filatura prevapor de berguedanes i primeres *mule-jennies*, com ara les capacitats i destreses cotoneres de molts titulars o la flexibilitat organitzativa i la mobilització de treball *familiar*, van perdre bona part del seu potencial *empresarial* a mesura que les exigències de capitalització associades a la nova tecnologia i a la transformació del mercat de producció de fil s'estenien com una taca d'oli. La trajectòria durant els anys 1830s del tal Isidre Cruells (el soci-administrador a peu de màquina d'una de les principals filatures barcelonines el 1829) il·lustra aquest argument.

⁸⁶ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 1.328: Antoni i Maria Solench [germans] contra Josep Antoni Concas (1836-1837). Vegeu també els Apèndixs 5.1. i 5.3..

⁸⁷ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 8.545: Isidre Trilla contra Francesc Amanrich (1841); Expedient 438: Joan Amell i Torrents contra Francesc Amanrich i per defecte contra Trilla Germans (1841-1842). Vegeu també l'Apèndix 5.3..

De l'any 1832 en endavant (arran de la liquidació d'Isidre Cruells i Companyia), la sort empresarial i filadora d'Isidre Cruells es caracteritzà per la progressiva incapacitat per fer front a la renovació del mercat filador amb els propis recursos de capital, crèdit i treball. Cruells no degué sortir de la liquidació de la companyia pitjor que estava quan la constitució de la societat (més aviat al contrari): al marge del lot de maquinària que li assignà la comissió de liquidació l'any 32, s'havia embutxacat, només entre abril de 1828 i juny de 1830, una quarta part de les gairebé 8.500 lliures de beneficis que reflectien els comptes de la companyia (o potser més, sospitaven els socis). L'octubre de 1830 filava amb màquines pròpies en les mateixes quadres propietat de Magarola, d'on fou desallotjat pels síndics creditors d'aquest el desembre de 1831.⁸⁸ L'any 1838 retrobem Cruells al Tribunal de Comerç, demandat pels creditors de Cristòfol Roig i Vidal, a qui ell o el seu pare (segons les parts) havien deixat a deure 273 lliures per compres de cotó en floca durant el bienni 1816-1817. Aleshores es continuava declarant "*fabricante de hilados*", però establert a Sant Andreu de Palomar. Quina mena de fabricant de filats era Isidre Cruells a finals de la dècada dels 1830s, es dedueix sense esforç dels únics béns que pogué hipotecar per fer front a aquesta i altres obligacions: "*dos máquinas de hilar, la una de catorce docenas de puas [168 fusos] y la otra de diez docenas [120 fusos], nombradas máquinas francesas de mongenis [per mule-jennies], [...] en su casa habitación de San Andrés de Palomar.*" Tres *mule-jennies* de 120 fusos eren les màquines de filar que Cruells havia rebut arran de la liquidació d'Isidre Cruells i Companyia, i no sembla improbable que ja n'hagués perdut una (o part d'una) si tenim en compte la crítica situació financera en què es trobava.⁸⁹ Finalment, el 1841, Joan Amell i Torrents també el portà a Llotja per cotó impagat, però, decretada l'execució de les dues màquines a favor dels primers pledejants (1841), Amell ja no en tornà a saber res més. El gener de 1842, després que Cruells ignorés amb persistència les citacions judicials, el Tribunal de Comerç el declarà "*en rebeldía*".⁹⁰ De tota aquesta trajectòria m'interessa poc la seva major o menor representativitat, i molt la constatació que Isidre Cruells encetà la dècada dels 1830s treballant -literalment- en la fabricació de fil de cotó (per bé que com a soci-administrador d'una de les primeres filatures barcelonines) i que la tancà

⁸⁸ Sobre Isidre Cruells i Companyia (1826-1832), vegeu l'apartat 5.1. d'aquest mateix Capítol. ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 2.816: Isidre Cruells contra Joan Traveria... (1830); dictamen de liquidació judicial... (03-04-1832); balanços de la companyia... (1828-1830); contracte d'arrendament entre Josep de Cabanes i Erasme de Janer -síndics dels creditors de Francesc de Magarola- i Joan Traveria i Companyia (24-12-1831).

⁸⁹ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 1.038: Els síndics de la fallida de Cristòfol Roig i Vidal... (1838); Cruells aconseguí retardar la visita de la comissió judicial, i la hipoteca sobre les màquines de filar, fins el 1841. Les màquines que li assignà la comissió liquidadora el 1832: Expedient 2.816: Isidre Cruells contra... (1830): dictamen de liquidació judicial... (03-04-1832).

⁹⁰ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 6.832: Joan Amell i Torrents contra Isidre Cruells (1841). La *Guía de Forasteros en Barcelona... Fábricas de hilados, torcidos y tejidos de algodón...* (1842) encara relacionà un Isidre Cruells entre els fabricants de filats de cotó de Sant Andreu de Palomar, al carrer de Sant Llorenç, 15 [p. 97].

fent exactament el mateix (aleshores, però, com a fabricant-filador més marginal que independent). Aquesta imatge de continuïtat i trencament alhora reflecteix com cap altra fins a quin punt el *know-how* filador, i tot un seguit de factors que se li associaven en cotoners de tota condició (destreses tècniques, vincles amb proveïdors i compradors tradicionals, capacitat d'aprofitament de tecnologies treball-intensives i "autoexplotació" familiar...), començaren a trontollar, en tant que possibles vies de promoció sectorial i social, arran de l'arribada de la tecnologia a vapor i del capital comercial agafats de la mà.

5.2.4. No cal ser gaire perspicaç per imaginar que si la nova situació resultà molt complicada o impossible per a fabricants que podem qualificar de *mitjans* a partir de les nòmines del 1829 i el 1838/1839 (Ferrer i Almirall, Subirana, Llavallol, Solench, Amanrich, Bastons..., també Cruells), impactà amb més contundència en la franja dels *petits* fabricants de filats, més vulnerables a la *desposseïció* que els comportava la difusió de tecnologies i formes d'organització empresarial més capital-intensives. D'exemples com el del ja esmentat Francesc d'Assís Cortinas, el modest fabricant que Francesc Puigmartí portà al Tribunal de Comerç el 1838 (i que el 1839 presentà testimonis de "*no gozar de renta alguna*"),⁹¹ els magistrats de la Llotja en conegueren prous.

L'octubre de 1836 un tal Jaume Mestres fou demandat a Llotja pels comerciants Viladoms i Ramió, imputat de morositat en el pagament d'un compte de més de 331 duros corresponent a la transacció de 66 paquets de cotó. Mestres reconegué el deute però tot seguit sol·licità el tractament de "*pobre miserable*", declarant ser "*un jornalero de la fàbrica que existe a mi casa*". Viladoms i Ramió impugnaren immediatament la sol·licitud i l'anterior testimoni, assegurant davant el tribunal que Mestres "*ni es jornalero ni tampoco pobre, porque tiene una fàbrica de hilados y currones en la calle nueva de la Rambla nº 46, en la que hay de diez a doce trabajadores*". El cas Mestres permet fer-se una idea força precisa de la fràgil i sovint borrosa frontera que podia separar la condició de "fabricant" de la de treballador per compte d'altri, una frontera que per als fabricants més modestos es reduïa a la propietat d'unes poques màquines (i no pas de les més productives), a l'autoritat laboral i salarial sobre unes poques dones i, en el terreny simbòlic, a algun que altre senyal d'ostentació pública. Per aclarir la veritable condició laboral i social de Jaume Mestres, el Tribunal de Comerç obrí un interrogatori al qual ambdues parts presentaren els seus "*testigos de verdad*". Els testimonis de Mestres es limitaren a donar fe de la seva situació de "pobresa", no acreditant-ho de cap altra manera. Viladoms i Ramió, però, anaren a cercar alguns proveïdors habituals de la "fàbrica" de Mestres. El fuster Tomàs Vilardebó reconegué haver servit dues "*màquines*" de fusta, que li abonà el mateix Mestres. El serraller Pere Colomé, haver reparat les màquines també a compte

⁹¹ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 573-1: Francesc Puigmartí contra Francesc d'A. Cortinas (1838).

de Mestres. Ambdós declararen, a més, que Mestres “*tiene en su propia fábrica y bajo sus órdenes a diez u doce trabajadoras, siendo él mismo quien les paga sus jornales*”. No sembla forassenyat, doncs, suposar que les poques màquines eren com a molt *mule-jennies* de fusta mogudes amb força animal (o potser encara berguedanes), i que les 10-12 dones eren tot el treball assalariat que controlava Mestres, contingent que devia incloure familiars i conegudes i que no l'eximia d'estar-se a la fàbrica-taller de l'alba al crepuscle. Un tercer testimoni presentat per Viladoms i Ramió -un passant d'escrivà- acredità que era Mestres qui havia signat el contracte de lloguer de la fàbrica amb el propietari de la “*casa*”, un tal Jaume Bofill. I tots tres testimonis de la part demandant coincidiren en l'apreciació que “*el trato que se da [Jaume Mestres] dista del de los jornaleros, pues viste con bastante lujo*”. L'abril de 1837 el Tribunal de Comerç denegà el tractament de pobresa a Mestres i ordenà l'obertura del procés d'execució judicial dels seus béns.⁹² La vida del Jaume Mestres fabricant de filats fou, probablement, ben curta: cap Mestres/as és al Padró de fabricants de filats del 1829, i cap a les matrícules fiscals i llistes de fabricants de 1838-1839 i 1842-1844.⁹³

Tampoc és a cap d'aquestes nòmimes Ramon Augé, “*fabricante de hilados de la misma [Barcelona]*”, qui el setembre de 1837 també fou reclamat pel Tribunal de Comerç. El plet l'havia interposat el ja citat importador de cotó en floca Rafael Sabadell, qui un any abans havia venut a Augé 48 bales de cotó de Puerto Rico i encara no n'havia cobrat res. També en aquest cas el tribunal ordenà l'embargament de béns del deutor, embargament però que resultà del tot insuficient per fer front a l'obligació de gairebé 4.000 lliures. És interessant fer notar que una operació d'aquesta envergadura havia estat avalada, per la part del comprador, pel “*tejedor de velos*” Joan Pichot i Armans, senyal que la posició empresarial d'Augé no era gran cosa i indicí que la seva filatura podia estar vinculada i més o menys subordinada a un fabricant de teixits més potent. El cert és que Pichot i Armans no féu honor a la seva condició de fiador a l'hora d'evitar l'embargament d'Augé (però sí que s'avingué a pagar el desembre del mateix 1837, quan l'ordre d'execució es girà també contra ell).⁹⁴ Com Mestres i com Augé, altres modestos “fabricants” foren engolits pels últims anys 1830s, sense opció de fer el salt al vapor donada la precarietat de la seva condició *empresarial*. Joan Viladoms, titular d'una petita filatura encara el 1838 (120 rals de contribució o el 57,6% de la mitjana), tenia causa oberta a la Llotja des de finals de l'any 36, ja que el seu antic soci *teixidor* (Feliu Figueras) li reclamava la devolució del crèdit que la societat conjunta Figueras i Viladoms li havia concedit poc abans de la liquidació (1835). Aleshores Figueras s'havia fet càrrec de la “fàbrica de teixits” i dels crèdits i deutes de la societat, mentre que Viladoms havia conservat una filatura que, segons una estimació de

⁹² Totes les informacions i citacions literals sobre el plet de Mestres: ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 972: Joan Viladoms i Joan Ramió contra Jaume Mestres (1836).

⁹³ Vegeu els Apèndixs 5.1. i 5.3..

⁹⁴ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 9.621: Rafael Sabadell contra Ramon Augé (1837).

1836, havia perdut més d'un terç del seu valor respecte del de 1833 (devia tractar-se de les *mule-jennies* més caduques). Després de 1838, Joan Viladoms ja no reapareixeria en cap altra nòmina *filadora*.⁹⁵ Si fa no fa com Gabriel Llansó, qui el 1839 filava al carrer de Sant Pacià i el 1842 havia de deixar el negoci, incapaç de respondre de les obligacions concretes amb el proveïdor de cotó i comerciant a l'engròs Joan Amell i Torrents.⁹⁶

Si Mestres, Augé o Viladoms sucumbiren quan la crítica conjuntura de l'últim terç dels anys 1830s, Ramon Canudas ho féu en la de la forta depressió econòmica del bienni 1847-1848. Ramon Canudas, fabricant de filats i teixits de cotó, sí que apareix en les relacions de 1839 i 1842, i en la contribució de 1844. Aleshores s'estava al carrer de les Carretes, i el 1844 se li assignava una quota fiscal de 285 rals (el 51,9% de la quota mitjana dels fabricants de filats barcelonins). Canudas però contribuïa alhora per filatura i tissatge, de tal manera que la seva capacitat filadora estava per sota del que pot suggerir la seva jerarquia fiscal. Quan la primavera del 1848 la nòmina de creditors i la paràlisi de les comandes donaren el tret de gràcia al negoci, Canudas inventarià tots els seus béns "*en la fábrica que se halla en los bajos de su habitación*", amb mires a cedir-los a la comissió de creditors: posseïa 6 "*máquinas de madera sencillas para hilar y retorcer el algodón*", "*cuatro tornos de madera para hacer rodillos*", 2 aspis de fusta, "*una máquina de madera de cuarenta puas para urdir*", 2 "*urdidores de madera redondos para el algodón*" i 29 "*telares de madera para tejer piezas de algodón*". La cessió s'embolicà perquè alguns creditors protestaren prioritat en l'execució, i perquè el valor dels béns de Canudas no satisfesia ni de lluny el volum de les seves obligacions. Les màquines de filar "de fusta", fossin berguedanes o *mule-jennies* no vaporitzades, no tenien cap sortida a la Barcelona de finals dels 1840s, i els telers senzills de fusta, no gaire més. Canudas, com era de rigor, demanà el tractament de pobresa quan un dels creditors el portà al Tribunal de Comerç el mateix 1848, i al·legà que ja no li quedava res. Els dos testimonis que presentà per reforçar aquesta petició em semblen reveladors de la trajectòria que hauria pogut seguir Ramon Canudas, trajectòria en què haurien jugat un paper important la tradició cotonera personal i l'aprofitament intensiu de treball i de xarxes cotoneres familiars i conegudes. Ambdós testimonis, Llorenç Montanya i Climent Farguell, eren, com Canudas, fills de l'alt Llobregat cotoner: Montanya -i Canudas-, naturals de Sallent; Farguell, de Berga. Ambdós, amb edats que voltaven els 40 anys i veïns de Barcelona, es declararen senzillament "*tejedores*", no pas "*fabricantes [de tejidos]*" com acostumaven els que tenien taller o

⁹⁵ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedients 2.868 i 2.869: Feliu Figueras contra Joan Viladoms (1835-1836). Si el desembre de 1833 la "fàbrica de filats" de Figueras i Viladoms havia estat valorada en 5.820 lliures (i 14.636 lliures la de teixits), el 1836 se li aplicà un "demèrit" de 2.020 lliures, el 34,7% del capital de 1833 (contra només 100 lliures de "demèrit" aplicat a la de teixits). La irrupció del vapor i les noves *mule-jennies* de ferro havien contribuït, ben segur, a una tal desvalorització. Sobre Joan Viladoms: vegeu també l'Apèndix 5.3..

⁹⁶ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 6.837: Joan Amell i Torrents contra Gabriel Llansó (1842). Vegeu també l'Apèndix 5.3..

fàbrica pròpia (el mateix Canudas). Ambdós declararen conèixer Canudas des de feia més de 20 anys. I ambdós asseguraren que, perdudes les màquines, Canudas es trobava “*en un estado de miserabilidad, habiendo de menester de beneficios que le dispensan algunas personas que le conocen de antes*”.⁹⁷ Aquesta última frase, més enllà de servir lògicament els interessos de Canudas, pren algun sentit a la llum de les dades anteriors: ¿que el coneixien d'abans de tenir fàbrica a Barcelona? ¿de quan havia après l'ofici del cotó al Sallent de les tres primeres dècades del segle, quan filatura i tissatge s'hi potenciaven recíprocament i s'establien en “fàbriques” que eren sobretot tallers casolans?⁹⁸ ¿de quan Canudas havia estat, a Sallent o a Barcelona, un “fabricant” encara més modest, o potser un “teixidor” o “cotoner” a la manera de Montanya i Farguell, a domicili però per compte d'altri o obertament assalariat?

Escatir què hi podia haver del cert en les al·legacions de pobresa (o d'insolvència absoluta) de fabricants *petits* com ara Cortinas, Mestres, Augé o Canudas (o d'altres que també feren fallida quan aquest⁹⁹), s'endevina molt complicat. Com els seus orígens empresarials, la trajectòria postempresarial d'aquests fabricants sembla força allunyada de la visibilitat documental, entre d'altres raons per la pèrdua (ni que fos temporal) de la condició mateixa de “fabricant”. Àngels Solà i Alexandre Sánchez han argumentat que els nombrosos fracassos empresarials que puntejaren l'eufòria cotonera barcelonina d'aquests anys, sobretot durant la dècada dels 1830s, abocaren els fabricants amb menys recursos i més problemes a una sortida gairebé inexorable: la proletarització.¹⁰⁰ Dit així, sense més, l'argument resulta tan atractiu com excessiu, particularment si no es documenta i en conseqüència es precisa i es matisa. Perquè la proletarització -és a dir, el pas de treballar per compte propi (disposant de més o menys autonomia empresarial, de més o menys capital, de més o menys treball...) a treballar per

⁹⁷ Totes les informacions i citacions: ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 2.759: Joan Buch i Miquel contra Ramon Canudas (1848). Buch i Miquel, comerciant, portà Canudas al Tribunal de Comerç per un dels pagarés impagats que aquest havia signat abans del 1848 (protestat a Buch pel Banc de Barcelona), senyal que fins aleshores Canudas disposava d'un crèdit almenys relatiu. La qualificació de Canudas com a “*fabricante de esta vecindad*”: en el mateix expedient. La localització de la seva fàbrica en les fonts de 1839, 1842 i 1844: vegeu l'Apèndix 5.3..

⁹⁸ Sobre la cotoneria sallentina del primer terç del segle XIX vegeu el Capítol 6.

⁹⁹ El cas de Francesc Sala i Bassany, a qui el Tribunal de Comerç embargà el 1850 la poca maquinària filadora que conservava, en el tocar fons d'una trajectòria que havia anat a menys des del 1829 (el 1838 només havia pagat el 17,3% de la quota mitjana dels 90 fabricants de filats barcelonins) [ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 2.293: Joan Marimon contra Francesc Sala [i Bassany] i Companyia (1850); i Apèndix 5.3.]. O el de Magí Tarruella (o Torruella), que tot i ser inclòs en l'Estadística de la Junta de Fàbriques (1850) -certament, a la cua dels fabricants de filats barcelonins-, havia fet fallida, ofegat pels creditors, el 1847-1848 [ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 1.280: Fallida de Magí Tarruella (1847); Expedient 805: Magí Tarruella: els seus creditors (1847-1848); vegeu també els Apèndixs 5.2. i 5.3.].

¹⁰⁰ Vegeu Àngels SOLÀ PARERA (1977): *L'elit barcelonina...*, p. 160; Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989a): “La era de la manufactura...”, p. 106. En ambdós casos l'argument procedeix més per deducció que per documentació.

compte d'un únic altri a canvi estrictament de salari- podia ser un horitzó indefugible i desesperat, però també una *tria* en detriment d'altres. O fins i tot un bitllet d'anada i tornada. No afirmo, és clar, que si alguns fabricants de filats (o els seus familiars més directes) es proletaritzaren a la Barcelona dels anys 1830s i 1840s, ho fessin de gust, o amb la certesa de recuperar tard o d'hora l'antiga posició. Més aviat, que les vies que portaven de la propietat d'una "fàbrica" cap al treball assalariat eren diverses i distintes i que, almenys en el subsector dels filats, les (poques o moltes) experiències de transformació del treball *fabricant* en treball *fabril* havien de ser relativament heterogènies. I que, precisament per això, aquestes experiències i aquelles vies contribuïren a fer arrelar amb més força en les noves fàbriques una cultura del treball que naixia de la condició perduda.

L'any 1829 un tal Procopi Llubia era el titular d'una fàbrica de filats de cotó instal·lada al carrer de Montalegre, 39. Segons l'empadronament elaborat per la Comissió de Fàbriques, la filatura de Llubia ocupava una jerarquia intermitja en el sector de filats barceloní: no gaires màquines (7), però totes *mule-jennies*, i una quota patronal de 87,5 rals o el 115,4% de la quota mitjana dels filats. Dels 90 fabricants filadors aleshores censats per la Comissió de Fàbriques, 29 contribuïen per valor d'una quota més alta.¹⁰¹ L'atzar m'ha dut a trobar un Procopi Llubia l'any 1835, ja no fabricant de filats, sinó majordom de filats de la cotoneria que la societat Herp, Peix i Vilaseca havia engegat al terme d'El Papiol, al tram final del riu Llobregat.¹⁰² Es fa difícil pensar que a la Barcelona (i la Catalunya) d'aquells anys hi pogués haver dos Procopis Llubia que, vinculats a la filatura del cotó, no estiguessin relacionats familiarment o fossin, senzillament, la mateixa persona. De fet, el cognom Llubia no reapareix en cap de les nòmines barcelonines de fabricants de fil del període 1838-1844.¹⁰³ Si es tractava, doncs, de la mateixa persona (o, posem per cas, d'un fill del fabricant de 1829), les raons i conseqüències d'aquesta *proletarització* conviden, a manca de més informació, a l'especulació. Llubia podia haver tingut problemes amb la seva fàbrica barcelonina, però també podia haver considerat força interessant l'oferta de fer-se càrrec de la direcció i supervisió de la filatura d'una cotoneria molt potent alhora que pionera del canvi tècnic. L'expedient judicial sobre el plet que el soci Ignasi Herp i Bovets, comerciant barceloní d'arrels franceses (com el nom Procopi), seguí contra la raó social Herp, Peix i Vilaseca en reclam de més de 27.000 lliures prestades per Ignasi Herp i Rallat (el pare ja desaparegut), inclou un detallat inventari de la maquinària de la fàbrica d'El Papiol l'any 1835. Aleshores la fàbrica ja corria amb *mule-jennies* de les més grans a Catalunya, una de 336 fusos, una de 240 fusos i 10 més sense precisar. Totes comprades a la casa Koechlin de Mulhouse, gairebé una dècada abans que

¹⁰¹ Vegeu l'Apèndix 5.1..

¹⁰² ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 6: Ignasi Herp i Bovets contra Herp, Peix i Vilaseca (1835); inventari judicial dels béns de Herp, Peix i Vilaseca de la fàbrica d'El Papiol (11-06-1835).

¹⁰³ Vegeu l'Apèndix 5.3..

Francesc Puigmartí els encarragués les seves. Màquines de filar, màquines de cardar i preparar el cotó (també comprades a Koechlin), i els 10 telers mecànics “*de Debergué construidos en París*”, corrien amb energia hidràulica.¹⁰⁴ D’aleshores en endavant, el cognom Herp s’associaria, a Catalunya, amb la tecnologia filadora més capital-intensiva i productiva, així com amb l’aprofitament intensiu de les aigües del Llobregat i dels avantatges de la mà d’obra rural.¹⁰⁵ En conseqüència (i malgrat desconèixer els termes del contracte entre Llubia i Herp i companyia), la feina d’encarregat en una filatura com la d’El Papiol bé podia dissuadir Procopi Llubia d’acometre la ineludible renovació de la seva fàbrica barcelonina (per no dir si és que la seva posició empresarial havia empitjorat significativament d’ençà 1829). Per a Llubia, una proletarització com aquesta podia ser l’última sortida en una situació de fallida empresarial, o també una manera d’anticipar-se a les exigències i els maldecaps que estaven per venir, anticipació a la baixa però potser clarividient.

L’anar-i-venir empresarial i laboral d’un tal Francesc d’Assís Mas, entre 1838 i 1844, demostra fins a quin punt la línia que dividia la propietat de certes fàbrica de filats del treball a canvi de salari en d’altres podia ser, aleshores, tan prima -i tallant- com una fulla d’afeitar. L’any 1838 Francesc d’Assís Mas era el copropietari d’una filatura força modesta establerta al carrer dels Tallers, fàbrica també participada pel seu cunyat Pau Puig. Encara que no he pogut refer les particularitats del contracte, el cert és que ambdós responien de la fàbrica, no en va quan Francesc Puigmartí presentà denúncia al Tribunal de Comerç per impagament de subministraments de cotó en floca, ho féu indistintament contra ambdós. El març de 1839 el tribunal ordenà l’embargament de la filatura per satisfer els crèdits de Puigmartí, però resultà que mentrestant Puig i Mas, via intermediaris, havien venut la fàbrica (sembla que amb mala fe) a Pau Muntadas i Germans, fabricants cotoners que no cessaven de créixer. La doble amenaça

¹⁰⁴ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 6: Ignasi Herp i Bovets contra... (1835); inventari judicial dels béns de Herp, Peix i Vilaseca... (11-06-1835). Literalment, l’inventari anota “*una máquina de hilar nombrada en Barcelona del carro y en este pueblo de Mollgenny, fabricante Koechlin, de 240 husos*”; una altra “*máquina de hilar de Mollgenís de 336 husos*”, i “*diez de Koechlin en Mollgenises*”. Aquestes últimes, a diferència de les dues primeres, no concorden amb les 10 màquines de filar “*continuas*” que Alexandre Sánchez ha localitzat en una escriptura notarial de la mateixa societat del 1838 [Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): “La era de la manufactura...”, p. 109 (nota 195)].

¹⁰⁵ El 1842 Ignasi Herp conservava la titularitat de la fàbrica de filats i teixits d’El Papiol [Guía de forasteros en Barcelona... Fábricas de hilados... (1842), p. 90]. El juny de 1845, la raó social Josep Herp i Companyia posseïa una fàbrica de filats de cotó i panyos a Vall dels Horts, municipi de Sant Fruitós de Bages (partit judicial de Manresa); la fàbrica disposava de “*4 máquinas de hilar de 500 husos cada una*”, a més de preparació i telers, tot mogut amb la força del riu Llobregat. Per l’Estadística de 1850 sabem que els 2.000 fusos de filar ho eren ja de màquines selfactines, o *mules* automàtiques, de les primeres d’aquesta mena que funcionaren a Catalunya [AHCM, Fons Municipal, Lligall 384/Indústria-Fàbriques: “*Estado de las Fábricas...*” (Vall dels Horts, 29-06-1845); AFTN, Junta de Fàbriques, Estadística de 1850 (Vall dels Horts)]. No conec quins eren, exactament, els molt probables vincles entre Ignasi Herp i Bovets i Josep Herp.

de Puigmartí i de Muntadas sembla que fou decisiva per tal que Pau Puig liquidés el total del deute de l'antiga filatura amb Puigmartí, alliberant així la hipoteca que planava sobre la fàbrica venuda.¹⁰⁶ Francesc d'Assís Mas, però, no pogué fer front a la seva part d'obligacions, i l'octubre de 1839 fou retornat al Tribunal de Comerç, ara pel cunyat i antic soci, "*para el reintegro de la mitad de las cantidades que [Pau Puig] tiene satisfechas a [Francesc] Puigmartí*". El tribunal no trigà a manar un inventari dels béns de Francesc d'Assís Mas, i amb aquest propòsit adreçà una comissió judicial a la seva vivenda. La raó social Pau Muntadas i Germans ho relatà, indignada, en una carta al secretari judicial de 26 d'octubre de 1839: "*...en la tarde del día de ayer se presentó el tribunal en la fábrica que tengo en la calle de la Reyna Amalia, y trabó ejecución en los bienes del mayordomo Francisco de Asís Mas, que habita en ella.*" Muntadas, colèric, es queixà que el procurador representant de Puig havia inventariat "*bienes del exponente, que nada le adeuda*", com ara existències de cotó en floca. I per demostrar que Mas no tenia cap mena de participació en la filatura, i que només percebia el salari (del qual es descomptava el lloguer de la vivenda), Muntadas féu arribar "*al actuario, para su ilustración, las libretas de pagos semanales a los trabajadores, en donde consta Francisco de Asís Mas como mayordomo de la fábrica*".¹⁰⁷ Mas percebia un setmanal net de 30 pessetes, o 120 rals, una retribució que excedia en menys del 50% el que deien ingressar els filadors de *mule* barcelonins just un any després. Pau Puig, a la vista d'això, acabà sol·licitant l'embargament setmanal d'una tercera part del salari de Mas, petició que li fou concedida pel Tribunal de Comerç.¹⁰⁸

La vida *filadora* de Francesc d'Assís Mas no s'aturà, però, en la supervisió a canvi de salari de les *mule-jennies* de Pau Muntadas i Germans (Muntadas i Germans d'ençà l'estiu del

¹⁰⁶ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 579: Francesc Puigmartí contra Francesc d'A. Mas i Pau Puig (1839). La fàbrica de Mas i Puig apareix en la Contribució Extraordinària de Guerra del 1838 pel nom del darrer: vegeu l'Apèndix 5.3.. El deute amb Puigmartí pujava a més de 964 lliures, i els deutors al·legaren (probablement per evadir responsabilitats) que la filatura no l'havien venut directament a Muntadas sinó a un tal Joan Pericay, i que les 6.500 lliures de la venda havien anat a parar a mans de Josepa Puig, mare de Puig i sogra de Mas. Sobre Pau Muntadas i Germans i els diversos establiments de filatura que controlà a la Barcelona de 1838-1840: MTEPM, Fons Família Muntadas, Llibres 522 i ss.; també l'Apèndix 5.3. i el subcapítol 5.3.

¹⁰⁷ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 579: Francesc Puigmartí contra Francesc d'A. Mas... (1839). També: MTEPM, Fons Família Muntadas, Llibre 532: Copiador de cartes de Pau Muntadas i Germans (1839-1840).

¹⁰⁸ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 579: Francesc Puigmartí contra Francesc d'A. Mas i... (1839). Segons una comissió de filadors barcelonins que es mobilitzà per qüestions salarials i laborals l'octubre de 1840, aleshores l'ingrés net entre els homes que treballaven amb *mule-jennies* "*comunes o pequeñas*" (no mogudes per vapor) oscil·lava entre les 21 i les 23 pessetes setmanals (84 i 92 rals), mentre l'ingrés net dels que treballaven amb les primeres *mule-jennies* a vapor fregava aquestes quantitats (entre 19 i 21 pessetes, o 76 i 84 rals) [AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 1.115: "*Comisión especial para atender a las reclamaciones de los jornaleros de fábricas*" (1840); vegeu també el subcapítol 5.3.].

1840) i de les dones filadores que les governaven.¹⁰⁹ El febrer de 1841 Pau Puig reforçà la pressió judicial sobre el seu cunyat i deutor, amb l'argument que aquest acabava d'engegar una "casa-fàbrica de hilados" de la seva propietat, susceptible per tant de respondre de les obligacions pendents del mateix Mas. Mas replicà que la propietat de la nova filatura la compartien ell mateix, la seva esposa Antònia Puig i la seva sogra Josepa Puig, i que tot el capital de la nova fàbrica (escassament 2.750 lliures valor maquinària) procedia d'un préstec que la mare Puig havia fet a filla i gendre contra la garantia de la maquinària mateixa. Això, és clar, bloquejava l'execució de béns demanada per Pau Puig.¹¹⁰ Té molt interès la comanda de maquinària filadora que Mas i la seva esposa havien fet a Guillem Ferrer, "mañà maquinista", i a Agustí Sala, "fuster", i amb la qual es posà en marxa la nova filatura l'hivern de 1840-1841: cal subratllar-ne "un bojit de vint pams roda catarina ab habradet, roda estrella y plana, y una escala de trenta tres pams per tirar dos animals y sas corresponens cadenas...", i "quatre màquines de filar de un costad ab roda ampleta a la conduita per marchar lo carro, ab corretcha, y ab sos disparos per marchar ab bogit", a més d'una carda de 32 polzades, un banc de manuar i una metxera de 36 fusos, totes tres "a la catalana".¹¹¹ Ras i curt: Francesc d'Assís Mas havia recuperat la condició de "fabricant" gràcies al capital de la sogra i gràcies sobretot a la seva capacitat per treure partit, entrada l'era del vapor (l'any 1841), d'una tecnologia caduca per treball-intensiva i per una més pobra i erràtica productivitat. Quan la filatura barcelonina s'expandia de la mà del vapor, alguns fabricants-filadors com Mas (i potser Josep Castells¹¹²) encara es refiaven del seu coneixement de l'ofici, de la seva capacitat per treballar i fer treballar

¹⁰⁹ Tecnologia i treball a les filatures de Pau Muntadas i Germans: MTEPM, Fons Família Muntadas, Llibre 536: Fàbrica de filats núm. 2 de Pau Muntadas i Germans/Major (1839); també Llibres 537, 538, 539, 540, 548 i 549 [per a les altres filatures de Pau Muntadas i Germans (1839-1840)]. La transformació de Pau Muntadas i Germans en Muntadas i Germans: AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes (1835-1840): sessió de 25-06-1840.

¹¹⁰ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 579: Francesc Puigmartí contra Francesc d'A. Mas i... (1839); Josepa Puig, mare de Pau Puig i sogre de Mas, presentà l'escriptura de constitució de la nova filatura -en què constava "el dinero que he entregado para dicha fábrica"- a fi i efecte de justificar "lo fundado de la tercera de dominio que opuse a la ejecución instada por Pablo Puig, mi hijo, contra la fábrica que dice tener mi yerno" (20-02-1841).

¹¹¹ ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 579: Francesc Puigmartí contra Francesc d'A. Mas i... (1839); "Contrata que fan los cónjuges F. Mas y A. Puig de una part, y Guillem Ferrer..." (10-09-1840) (les primeres 1.000 lliures pagades per Mas i la seva esposa a Ferrer "procedeixen de higuals que los ha prestad sa mare y sogra respectiba, Josepha Puig").

¹¹² Que Francesc d'Assís Mas no era pas l'únic fabricant que a la Barcelona d'aleshores (1840) encara filava cotó en aquestes condicions, ho suggereix un dels pactes de l'esmentat contracte de compra de maquinària: "Ditas heynas, per no tenirsa de especificar las perfeccions, habem pactat iguals a las que lo Sr. Guillem Ferrer, mestre mañà, té fetas per lo Sr. Joseph Castells" [ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 579: Francesc Puigmartí contra Francesc d'A. Mas i... (1839): "Contrata que fan los cónjuges F. Mas y A. Puig de una part, y Guillem Ferrer..." (10-09-1840)]. Josep Castells, fabricant de filats al carrer Barberà, havia pagat 120 rals de contribució el 1838 (el 57,6% de la quota mitjana), i pagaria 285 rals el 1844 (el 51,9% de la quota mitjana) [vegeu l'Apèndix 5.3.].

els altres, i del seu potencial prestigi com a petits proveïdors, per muntar una fàbrica amb quatre *mule-jennies* mogudes amb la força de dos matxos. I, en el cas de Mas, les coses no li anaren pas malament: entre els fabricants de filats barcelonins matriculats el 1844, Francesc d'Assís Mas pagava 220 rals (o el 40,1% de la contribució mitjana) per una filatura del carrer de la Mitjanit; l'any 1850, ja associada a 7 cavalls de força de vapor, la filatura de Francesc d'Assís Mas i Companyia disposava de 1.320 fusos de *mule-jenny* i de 32 treballadors/es, i es movia en la franja baixa del sector.¹¹³ Amb la seva trajectòria dels últims anys 1830s i primers 1840s, Francesc d'Assís Mas mostra que la salarització *filadora* i la direcció per participació d'una filatura podien no ser, a la Barcelona d'aleshores, experiències inequívocament distants i distintes.

5.3. Subcontractació interna i centralitat fabril: evidències i genealogies *filadores*

5.3.1. L'any 1847 la impremta barcelonina d'Ignasi Estivill publicà un *Tratado elemental de la filatura del algodón*, la "traducció" castellana d'un manual francès atribuït a un tal Oger ("*director de filatura*") que signava Francesc Arau i Sanpons, constructor de maquinària cotonera a la Barcelona del 1840 i "*profesor de maquinaria*" a la del 1847.¹¹⁴ La publicació del manual es justificava per la difusió de la *mule-jenny* a vapor a Catalunya, per bé que ja feia una dècada llarga de l'arrencada del Vapor Bonaplata. De fet, la versió castellana a penes introduïa cap referència concreta a la filatura autòctona, i es limitava a traduir les detallades descripcions tecnològiques de l'original francès. Amb una excepció, però. De les tres parts en què es dividia l'original, Arau només traduí les dues primeres: la primera, "*que trata del cálculo y arreglo de todas las máquinas para obtener hilos de un número determinado*", i la segona, "*que trata específicamente de las preparaciones*". Ignorà en canvi la tercera, sobre "*el orden general que debe haber en un establecimiento*" que -explicava l'original- "*dá los consejos generales sobre el método de dirigir el todo de una fábrica*". Arau no s'estigué d'argumentar, encara que de passada, la raó d'aquesta omissió: "*Se ha suprimido el capítulo que trata de las obligaciones del director y mayordomo en*

¹¹³ Vegeu els Apèndixs 5.3. i 5.2.; també AFTN, Junta de Fàbriques, Estadística de 1850. Francesc d'Assís Mas liquidà definitivament els seus deutes amb Pau Puig el febrer de 1842. A propòsit de Pau Puig, fabricant de filats el 1842-1844 però ja no (almenys amb aquesta denominació) el 1850, vegeu l'Apèndix 5.2..

¹¹⁴ Francisco ARAU (1847): *Tratado elemental de la filatura...*; del mateix autor: Francisco ARAU y SANPONS (1855): *Tratado completo de la hilatura...*, i Francisco ARAU y SANPONS (1855): *El maquinista práctico...*. Francesc Arau, constructor de màquines: Jordi NADAL OLLER (1991): "La metal.lúrgia", ps. 164-165.

jefe, por no estar en armonía con los usos y costumbres del país, y en su lugar se añade la descripción y cálculo de una mechera de movimiento diferencial de último sistema."¹¹⁵

Francesc Arau no fou l'únic a detectar l'escassa centralitat dels supervisors o majordoms en la renovada filatura fabril barcelonina. Dos anys abans, l'octubre de 1845, un tal Joan Ramió i Costa, qui es presentà a si mateix com a "*mayordomo de hilados de algodón con experiencia en muchas fábricas así nacionales como extranjeras*", havia escrit la Junta de Comerç "*acompañando la obra que ha traducido del francés titulada "Nuevo sistema completo de hilatura de algodón"*". Ramió i Costa, cercant el suport i l'aval de la Junta per fer-ne una edició, esgrímí la radical novetat de la seva empresa, que jutjava sorprenent atesa la cronologia del canvi tècnic a la filatura catalana: "*...extraña la inexistencia de, no diré una obra, pero ni tan sólo un manual con el que puedan tener una pequeña guía los que se dedican a este ramo de la fabricación*". Per a Ramió, les virtuts de la seva "traducció" del que alhora era una traducció francesa d'un original anglès, resultaven indiscutibles: el manual posava a l'abast dels fabricants i maquinistes catalans la informació sistemàtica "*para dirigir la recomposición de sus máquinas*" però, sobretot, "*para calcular y saber con precisión el hilo que producen las llamadas Mull-Jenny en doce horas naturales de trabajo*", una variable menystinguda -donava a entendre Ramió- pels fabricants autòctons. La sol·licitud de Ramió per tal que la Junta de Comerç "*tome bajo su protección la mencionada obra*" va merèixer, però, el dictamen desfavorable de l'informant Hilari Bordege, un altre dels francesos arribats a Barcelona amb les noves tecnologies cotoneres i qui des del 1832 dirigia la càtedra de "mecànica teòrico-pràctica" de les escoles de la Junta. Bordege criticà amb duresa el resultat de la traducció (plena d'errors i imprecisions, deia), i rebutjà la tria d'un original francès publicat el 1828 ("*me parece que el adjetivo de Nuevo ha caducado*"). Només n'elogià, això sí, "*las notas y suplementos aumentados a la obra por el traductor [Ramió i Costa], con bastantes cálculos y problemas resueltos y demostrados, [...] tan útiles por desconocidos a nuestros contramaestres y maquinistas*".¹¹⁶

Igual que Arau i Bordege, alguns fabricants de la nova generació cotonera havien conegut i corregut prou món com per copsar el sentit i les conseqüències d'un ordre fabril que, tot i l'arribada del vapor, semblava més dependent dels treballadors a peu de màquina que dels obrers supervisors o encarregats de fàbrica. La biblioteca de la patronal catalana conserva encara avui un exemplar de *The Cotton Spinner's Manual* (Glasgow, 1835), un clàssic sobre

¹¹⁵ Totes les citacions: Francisco ARAU (1847): *Tratado elemental de la filatura...*, ps. VIII-IX i 167 [el subratllat és meu].

¹¹⁶ Totes les citacions i informacions: BC, Fons Junta de Comerç, Lligall LVIII, 30, Expedient 77-86: "*Relativamente a un recurso de D. Juan Ramis[ó] y Costa acompañando la obra que ha traducido del francés titulada "Nuevo sistema completo de hilatura de algodón"*" (1845-1846): carta de J. Ramió i Costa (15-10-1845) i dictamen de H. Bordege (06-12-1845) [el subratllat és meu]. Bordege, professor de maquinària a les escoles de la Junta de Comerç: Jordi NADAL OLLER (1991): "La metal.lúrgia", p. 161.

l'organització de la filatura de *mule-jennies* en què l'escocès James Montgomery avançà el projecte de reemplaçar els filadors de *mule* per una combinació de dones nuadores i contramestres masculins (*doffers*), ordre laboral (*doffing system*) que la derrota política del sindicat de filadors i la introducció de la selfactina farien realitat (només) a la regió de Glasgow durant els últims anys 1830s.¹¹⁷ En conseqüència, si els nous fabricants barcelonins, i la *intelligentsia* tècnica que els voltava, reconeixen el protagonisme decisiu dels seus filadors en el procés de fabricació, també sabien de l'existència d'altres sistemes organitzatius, alguns tan allunyats de la subcontractació interna confiada als filadors com era el cas del *doffing system* escocès (que, cal dir-ho, no tenia equivalents a les filatures de *mule* anglesa i francesa). Fou en aquest context de consolidació de la *mule-jenny* vaporitzada i -com mostraré- de formació d'un contingent molt cohesionat d'homes filadors amb atribucions laborals estratègiques, que es produïren a Barcelona iniciatives com la del tot just estrenat Institut Industrial de Catalunya l'agost de 1848. L'aleshores director de l'Institut Industrial, el cosmopolita Àngel de Villalobos i Febrer, insistia en una idea que probablement havia imaginat durant els seus anys de vida a Londres (1837-1845), i que ja havia anticipat en una sèrie breu ("*A la industria catalana*") publicada per la *Revista Barcelonesa* l'abril de 1847. Es tractava que l'Institut considerés "*de la mayor importancia la publicación de las Cartillas Industriales de que habla el artículo 7º del reciente reglamento*" [de l'Institut]. Ahora que l'Institut discutia quina mena d'ensenyament tècnic presencial li convenia d'organitzar i promocionar, Villalobos apostava també per les *Cartillas*, "*importante género de literatura popular*": "*Las Cartillas han de ser necesariamente cortas pero muy expresiva su redacción. Éstas son de tres clases: a saber, 1º Las que tienen por objeto explicar un procedimiento industrial; 2º Las que se dirigen a la enseñanza de hechos científicos, bien sea en la ciencia económica o en las naturales; y 3º Las que se encaminan a inclinar algún principio moral. El mérito de las primeras consiste en la perspicacia de la descripción y la novedad de los procedimientos descritos [...] como son las máquinas de hilar de Roberts, Sethergill y Dobson de Manchester ya conocidas en Barcelona. El de las últimas, en vertir un pensamiento sublime y elevado con un lenguaje sencillo y al alcance de todas las inteligencias.*"¹¹⁸ De

¹¹⁷ James MONTGOMERY (1835): *The Cotton Spinner's Manual...*, particularment ps. 74 i ss. (amb molta probabilitat es tractà d'una compra feta per la Comissió de Fàbriques); és a la mateixa biblioteca de l'AFTN: R. SCOTT (1846): *Scott's Practical Cotton Spinner...* (ja sobre la filatura de selfactines). Sobre els filadors escocesos de *mule-jenny* i la seva derrota laboral i política del 1836 en endavant (implantació del *doffing system*): William LAZONICK (1990): *Competitive Advantage...*, p. 100; Joyce BURNETTE (1998): "Exclusion and the market...", ps. 105-109.

¹¹⁸ AFTN, Institut Industrial de Catalunya, Correspondència, Vol. I (1848-1864): carta del director Àngel de Villalobos a la junta consultiva de l'Institut Industrial (25-08-1848); no he localitzat cap evidència que l'Institut arribés a publicar les *Cartillas Industriales* (tampoc l'ha trobat Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial de Catalunya...*, ps. 311-

fet, Villalobos ja havia fet notar des de la *Revista Barcelonesa* la magnitud del canvi tècnic filador a la ciutat: les màquines de l'alsacià Koechlin al Vapor Puigmartí, les *mules* de Hall-Darford-Kent que filaven números per sobre del 80, o les ja esmentades "*máquinas de hilar de Roberts*" (la *self-acting mule* o selfactina) que acabaven d'aterrar a Catalunya.¹¹⁹ Un desplegament tecnològic d'aquesta naturalesa, més i més capital-intensiu i condicionador d'altres tecnologies, no podia exposar-se -devia pensar Villalobos- a la circulació restringida i corporativament determinada dels coneixements i destreses que calien per fer-lo operatiu. Les *Cartillas Industriales*, com els càlculs de Ramió i Costa sobre la potencial productivitat filadora, eren modestes estratègies pensades, entre altres coses, per evitar que la feina de filar amb màquina arrelés sota l'estricta control -també polític- d'uns pocs centenars de filadors, predisposats i ja disposats a *tancar* l'"ofici". Perquè això era, a grans trets, el que havia començat a succeir a la filatura barcelonina durant l'última dècada.

5.3.2. El 14 de març de 1843 el president segon de la Comissió de Fàbriques, l'aleshores també fabricant de filats a vapor Nicolau Tous i Soler, informà per escrit el Cap Polític provincial de l'últim episodi protagonitzat per filadors barcelonins: "*La fábrica de hilados y tejidos de algodón de los SS. Juncadella y Prats Hermanos, sita en esta Ciudad y calle de la Riereta, ha dado parte a esta Comisión que después de haber tenido alguna diferencia con sus trabajadores del ramo de hilados por exigir éstos un aumento de precio, que les fue concedido, entraron los mismos en una segunda exigencia y pretendieron adulterar la mano de obra, dando al hilo menos torcido del que necesita para la confección de los géneros a que se aplica, lo que protestaron los dueños de la Fábrica por no dañar su bien adquirida reputación.*" L'estira-i-arronsa sobre el torçat que calia donar al fil (o, millor, sobre la relació entre torçat i preufet del fil) es perllongà alguns dies fins que "*los hiladores abandonaron sus máquinas, que quedaron paralizadas con todas las demás de preparación, formando [els filadors] grupos en las avenidas de la fábrica expresada, desde antes del amanecer hasta por la noche en la hora de cesar el trabajo, y estando en acecho por si otros trabajadores entran a sustituirles, lo que impiden con amenazas y aun por otras vías de hecho.*"¹²⁰ L'episodi, segons Tous i Soler i la mateixa empresa que el patia, resultava doblement alarmant. D'una banda, perquè demostrava la capacitat de pressió i de mobilització

337). Detalls sobre la peculiar biografia d'Àngel de Villalobos i Febrer (1808-1880): Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial de Catalunya...*, ps. 381-392.

¹¹⁹ Àngel DE VILLALOBOS, "A la industria catalana" (I i II), *Revista Barcelonesa* (Barcelona), núms. 11 i 12 (18-04-1847 i 25-04-1847), ps. 161-163 i 177-179; "...*pues que dentro de este periodo [1840-1846] han tenido origen los principales establecimientos fabriles existentes hoy en Cataluña*" [p. 162].

¹²⁰ AFTN, Comissió de Fàbriques, Copiador de correspondència enviada (1839-1844): carta al Cap Polític provincial (14-03-1843). Juncadella i Prat Germans, líder entre els fabricants de filats (a vapor) de la Barcelona del 1844: vegeu l'Apèndix 5.3..

d'un col·lectiu tan novell i escàs com els filadors fabrils, més *novells* encara els de Juncadella i Prat Germans, ja que el seu vapor del carrer de la Riereta havia engegat el 2 de gener de 1843. Pressió a peu de màquina i mobilització pública -ambdues col·lectives- que Tous i Soler jutjava "*increíbles al que no tuviera ocasión de experimentarlas, una audacia inaudita, mayormente después de las órdenes que al efecto se han dictado, y en especial del Bando de 16 del pasado Enero*". El ban de 16 de gener de 1843 era el que havia fet públic el Capità General de Catalunya, Antonio Seoane, manant la dissolució "*de la Sociedad de Tejedores de Algodón de esta capital y de toda asociación de otro cualquier ramo de industria*", repressàlia per la participació i la connivència popular amb la insurrecció barcelonina de novembre-desembre de 1842. És a dir, un ban que reblava el clau de l'ocupació militar de la ciutat, de la proclamació de l'estat de setge, del desarmament de la Milícia Nacional i de la censura de premsa, i que col·locava les associacions obreres en la posició més fràgil des de l'arribada dels Progressistes al govern el 1840.¹²¹ Però ni aquesta conjuntura dissuadí els filadors de Juncadella i Prat Germans de dur endavant el seu gest de força, probablement perquè aquest naixia, també, d'una posició fabril potencialment estratègica, que espantava tant o més els fabricants. En paraules del soci principal Jeroni Juncadella: "*...últimamente se empeñaron los tales hiladores en querernos dictar las leyes respecto a la política fabril, lo que no pudimos admitir sin perjuicios de la adquirida reputación de que gozan los géneros hechos en nuestra fábrica.*"¹²² "*Dictar las leyes respecto a la política fabril*" volia dir, en aquest cas, que els filadors defensaven una determinada correlació entre esforç i ingrés elaborant un tipus de fil menys treballós que el que exigia l'empresa. En la *mule-jenny*, el fil es torçava (és a dir, adquiria resistència i elasticitat) mentre es filava i mentre es bobinava; això és, quan el carro dels fusos estirava automàticament la metxa de cotó (fent-ne fil) però també quan el filador o encarregat, manualment, retornava el tal carro i recollia el fil en els fusos (bobinant-lo): "*las máquinas en fino deben ser montadas de manera que el hilo no tome sino los dos tercios, o los tres cuartos de su torsión, en la marcha del carro; lo demás se le dá cuando el carro está abierto [desplaçat dels cilindres subministradors de metxa]*"..., "*entonces venía el hilador y, con la mano derecha sobre el volante que le servía de manubrio, movía los husos en dirección contraria a la de la torsión*", més o menys, segons la torsió que es volgués

¹²¹ El judici de Tous i Soler: AFTN, Comissió de Fàbriques, Copiador de correspondència enviada (1839-1844): carta al Cap Polític provincial (14-03-1843). La data d'inici del Vapor Juncadella: *El Constitucional* (Barcelona), 09-03-1843, p. 2. La referència al ban de Seoane: AFTN, Comissió de Fàbriques, Copiador de correspondència enviada (1839-1844): carta al Capità General de Catalunya (01-02-1843). El ban de Seoane i les conseqüències polítiques de la insurrecció barcelonina de novembre-desembre de 1842: Genís BARNOSSELL (1999): *Orígens del sindicalisme...*, ps. 224 i ss.; Manel RISQUES (1980): "La insurrecció de Barcelona..."

¹²² Carta de Juncadella i Prat Germans publicada per *El Constitucional* (Barcelona), 09-03-1843, p. 2.

donar al fil.¹²³ El torçat, que amb el número constituïa la carta de presentació del fil, era una de les operacions que la *mule-jenny* mecànica havia permès d'unificar amb l'elaboració mateixa del fil (per bé que continuà executant-se a part i estrictament a mà en determinades filatures i per a determinats tipus de fil). Però, això, al preu de traspasar-ne el control al mateix factor treball que controlava la fabricació del fil, per al qual el preufet s'erigia en un mecanisme extraordinàriament sensible a qualsevol modificació del volum d'esforç que garantia un *output* concret: “*Les dijimos a los SS. Juncadella -escrivien els comissionats dels filadors- que ellos querían en las máquinas muchas más rodadas [voltes del volant manual que governava la torsió] que en las demás fábricas, lo que si bien mejora mucho el género, también complica mucho el trabajo, y que de consiguiente debían aumentarnos el precio.*”¹²⁴ Un “*precio*” que expressava tota una complexa lògica laboral que ja simbolitzaven els filadors barcelonins.

Arran de la disputa entre Juncadella i Prat Germans i els seus filadors, Jeroni Juncadella acudí a la redacció del barceloní *El Constitucional* “*con un libro de asientos, con el cual quiso probar -deia el redactor- lo que ganaba cada trabajador*”. Però els comissionats dels filadors feren notar la feblesa d'una tal prova, particularment per a una filatura de *mule-jennies* que ja corria a vapor des de feia dos mesos escassos (gener de 1843): “*...y sin embargo el libro de asientos no probaba tal cosa, porque si bien en él constaba lo que daba a cada máquina [de hilar], no decía en cada máquina cuantos hombres trabajaban.*”¹²⁵ Si les *mule-jennies* de Juncadella eren -més que probable- com les de Francesc Puigmartí (1842) o com les més potents de les d'Ignasi Herp a El Papiol (1836), els actius masculins per màquina no devien baixar de tres: el mateix filador, el nuador i l'ajudant que alimentava la màquina amb metxa de cotó. De fet, l'octubre de 1840 uns “*Comisionados de los Hiladores de las Fábricas de Vapor*” de Barcelona ja n'havien proporcionat una prova escrita en una carta a l'alcaldia: “*...en las máquinas de vapor, que tienen trescientas púas, los trabajadores ganan semanalmente de 30 pesetas [120 rals] a 32 pesetas [128 rals], de las cuales han de pagar 11 pesetas [44 rals] cada semana a los dos ayudantes que inevitablemente ha de tener cada hilador.*” El filador, doncs, ingressava, després de pagar els ajudants, uns 80 rals nets setmanals, o el 64,5% del pagament a l'equip, un percentatge calcat del que -segons Cerdà- els filadors capitalins amb *mule-jennies* de 300 fusos retindrien el 1856 (92 rals setmanals de

¹²³ Ambdues citacions literals: Francisco ARAU (1847): *Tratado elemental de la filatura...*, p. 126, i José FERRER y VIDAL (1874): *Conferencias sobre el arte de hilar...*, p. 19. Sobre la centralitat de la destresa (*skill*) del filador a l'hora de bobinar i torçar el fil governant la “roda” o volant de la *mule-jenny*: William LAZONICK (1990): *Competitive Advantage...*, ps. 82-83.

¹²⁴ Carta dels comissionats filadors Joan Carbonell, Magí Vila i Josep Maestre publicada per *El Constitucional* (Barcelona), 10-03-1843, p. 2.

¹²⁵ *El Constitucional* (Barcelona), 10-03-1843, p. 2.

mitjana o el 62,2% dels 148 rals de mitjana que es repartien els tres membres de l'equip).¹²⁶ Aquests pioners filadors assalariats barcelonins havien acudit a l'alcaldia, l'octubre de 1840, per reclamar formalment, i per primera vegada en el sector, una negociació col·lectiva sobre els preus dels filadors que pagaven les poques empreses que aleshores ja disposaven de *mules* a vapor a la ciutat. L'objectiu era ben clar: evitar que la irrupció de *mules* més productives i capital-intensives que les mogudes a força de braços i de sang (en les quals -deien els comissionats- també hi treballaven alguns homes) comportés una degradació de la correlació entre esforç i ingrés, fos per comparació amb l'experiència dels escassos filadors masculins que governaven *mules* no vaporitzades o amb els antecedents cotoners d'aquells que recentment s'havien fet càrrec d'una *mule* a vapor. “*Es preciso elevar a su conocimiento -escriuen els comissionats filadors a l'alcaldia- que los hilados de vapor son siempre más delgados que los de las máquinas pequeñas o comunes [les mule-jennies mogudes per cavalleries i/o manualment]; que las máquinas de vapor tienen trescientas púas, y las otras sólo ciento veinte; que las máquinas de vapor apenas dejan tiempo intermedio para el descanso, conforme lo facilitan las demás; y que en las máquinas comunes o pequeñas el hilador gana hoy para sí, sin detracción alguna, unos con otros de 21 pesetas [84 rals] a 23 pesetas [92 rals] semanales.*”¹²⁷ És a dir, un ingrés net mitjà (88 rals setmanals) que superava en un 10% l'ingrés net que atribuïen als filadors dels primers vapors (80 rals setmanals); però, sobretot, una crítica explícita del fet que la nova tecnologia pogués comportar més treball (fils més fins -que es trencaven doncs més sovint-, més fusos a moure manualment quan el “retorn” del carro, menys intermitències derivades del ritme-vapor...) i una retribució (neta) igual o inferior a la del filador de les últimes *mules* que precedien el vapor. La subcontractació interna, combinada amb altres factors, contribuiria a frenar aquesta potencial dinàmica d'erosió laboral i salarial, i alimentaria la millora i l'estabilitat filadores durant la llarga dècada 1840-1854.

Els comissionats filadors que l'octubre de 1840 s'adreçaren a l'alcaldia de Barcelona reclamaven la formació d'una comissió mixta que, d'entrada, pactés “*que se pague a un precio regular cada libra de algodón que hilan los recurrentes [filadors] con el vapor*”. Els

¹²⁶ Les *mule-jennies* alsacianes i parisines de 300 i 240 fusos importades per Herp i per Puigmartí: vegeu el subcapítol 5.2.. La citació literal: AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 1.115: “*Comisión especial para atender a las reclamaciones de los jornaleros de fábricas*” (1841): carta de B. Beltran i Ramon Mercader, comissionats filadors, a l'alcaldia (14-10-1840). El repartiment de l'ingrés filador a la Barcelona del 1856 segons Cerdà: Ildefonso CERDÀ (1867): “*Monografía estadística de la clase obrera...*”, ps. 595-597; vegeu la Taula 2.1. i, més endavant, la Taula 5.5..

¹²⁷ AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 1.115: “*Comisión especial para atender a las reclamaciones de los jornaleros de fábricas*” (1841): carta de B. Beltran i Ramon Mercader, comissionats filadors... (14-10-1840). No he trobat cap altra evidència sobre filadors masculins que haguessin governat *mule-jennies* mogudes per cavalleries o només per la força de braços, però, si tenim present l'esmentada Estadística municipal sobre el treball de les filatures barcelonines (1841) [vegeu la Introducció a la Part III], aquells devien ser una exígua minoria.

comissionats avançaven la seva proposta de tarifa col·lectiva per a la nova filatura barcelonina: 24 maravedís (0,70 rals) la lliura dels números entre el 23 i el 26, 26 maravedís (0,76 rals) la lliura dels números 27 i 28, 28 maravedís (0,82 rals) la lliura dels números 29 i 30...¹²⁸ De fet, la *mule-jenny* a vapor resultà determinant per al bon funcionament del sistema de numeració del fil, ja que fou la primera màquina de filar “intermitent” “*que produce exactamente el número que se quiere obtener*”. No fou fins a principis dels anys 1840s, per exemple, que els fabricants cotoners catalans reglamentaren per escrit l’obligació de marcar amb una mateixa i única numeració els seus paquets de fil, numeració “catalana” o “espanyola” que ordenà la filatura autòctona durant la resta del segle XIX.¹²⁹ Sense aquest salt tècnic que afavorí la fixació d’una base única a l’hora de designar i comparar els fils, la reclamació d’una tarifa preufetaire col·lectiva hagués resultat molt més laboriosa. De la mateixa manera que sense el canvi polític general que havia començat l’estiu del 1840 (amb la multitudinària protesta barcelonina contra el ministeri Moderat, la revolta “juntista” de setembre i l’ascens d’Espartero), i desembocat en l’abdicació de la regent Maria Cristina (12 d’octubre de 1840), els treballadors cotoners barcelonins -que prou que hi havien contribuït- no haurien gaudit de la mateixa llibertat d’acció dins i fora de la fàbrica.¹³⁰ La reclamació pública dels pioners filadors a vapor (14 d’octubre de 1840) fou el punt on confluien processos de naturalesa tan distinta. També fou el

¹²⁸ AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 1.115: “*Comisión especial para atender a las reclamaciones de los jornaleros de fábricas*” (1841): carta de B. Beltran i Ramon Mercader, comissionats filadors... (14-10-1840). L’acord de l’ajuntament nomenant tres síndics municipals (Negrevernís, Golferichs i Pere Bosch) per tal que intercedissin entre filadors i fabricants: AMAB, Govern Municipal, Llibres d’Acords, 1840/3: sessió de 14-10-1840 [fols. 53 i ss.].

¹²⁹ Vegeu *Reglamento para las fábricas de hilados...* (1842), p. 6 (articles 6-9); la citació literal: José Oriol RONQUILLO (1851-1857): *Diccionario de materia mercantil, industrial y agrícola...*, vol. III, p. 180 (que inclou una bona descripció dels sistemes de numeració “anglès”, “francès” i “espanyol” [ps. 178-179]). La millor descripció de la numeració “catalana” (“*una especie de título que representa el grado de finura del hilo, esto es, su longitud en determinada unidad de peso o su peso en determinada longitud*”) la publicà José FERRER y VIDAL (1874): *Conferencias sobre el arte de hilar...*, ps. 45-47: “*En España, o tal vez podría decir aquí en Cataluña, se llama N° 1 al hilo del que dos líos (“manats”) formado de cinco madejas cada uno, total 10 madejas, pesan 11 libras catalanas. Cada madeja está formada de siete madejitas (“troquillons”), de unas 72 canas cada una, o sea, cada madeja, 500 canas; y como 10 madejas, o sean 5.000 canas, pesan 11 libras, 1 madeja, o sean 500 canas, pesa 1,1 libras, o sean 440 gramos: o lo que es lo mismo, 440 gramos miden 500 canas.*” (La taula d’equivalències entre els diversos sistemes de numeració del fil a mitjan segle XIX: Núm. 1 britànic = Núm. 0,958 català = Núm. 0,846 francès).

¹³⁰ Agitació a les fàbriques de filats a vapor de Barcelona després de l’abdicació de Maria Cristina (12-10-1840): *El Constitucional* (Barcelona), 17-10-1840, p. 3 (sobre el Vapor de Tous i Ricart); AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 1.115: “*Comisión especial...*” (1840). Treball cotoner i “revolució de setembre” de 1840 a Barcelona: Genís BARNOSELL (1999): *Orígens del sindicalisme...*, ps. 173-174; Josep FONTANA (1988): *La fi de l’Antic Règim...*, ps. 279-283.

punt de partida d'una indiscutible estabilització salarial -a l'alça- de l'ofici, contra la caiguda dels ingressos teixidors que Genís Barnosell ha documentat ja per a la Barcelona de 1840-1845 (i 1840-1855). Si els comissionats dels filadors dels vapors afirmaven, el 1840, que l'ingrés net del cap d'equip voltava aleshores els 80 rals setmanals, els filadors del Vapor Puigmartí (Gràcia) no baixaven, l'estiu del 1842, dels 95-100 rals nets setmanals ("*muy desnivelados* [per sobre] *de las dos clases de tejidos mecánicos y estampados* [del mateix Vapor]"), fent bona la forquilla de 90-100 rals nets setmanals que Ceferí Tresserra atribuiria als filadors barcelonins "de primera classe" del quinquenni 1840-1845. Tampoc fa la impressió que els preusfets filadors es degradessin significativament durant els primers anys 1840s, ni que s'allunyessin gaire de les exigències filadores expressades la tardor del 1840: el juliol de 1842 la filatura de Francesc Puigmartí pagava 24 maravedís per lliura de fil dels números 24 a 28 (el preu que havien reclamat els comissionats filadors el 1840), i el març de 1843 els filadors del Vapor Juncadella esgrimien que "*los números 26, 27 y 28, en casi todas las demás fábricas* [de Barcelona] *se pagan a 22 y aun a 24 maravedís*" (quan Juncadella -deien- era l'únic que els pagava a 20 maravedís la lliura).¹³¹ Més important que això, però, els filadors fabrils barcelonins havien aconseguit durant aquests anys inicials que els preusfets adjudicats a les *mule-jennies* més grans (300 fusos) fossin els mateixos que regien per a les *mules* de 180 i 240 fusos, per manera que una part molt important del diferencial de productivitat anava a parar a la butxaca del mateix filador. Segons Cerdà, els equips que treballaven amb *mules* de 240-200 fusos, com els que ho feien amb les *mules* de 300 fusos, els composaven un filador adult, un nuador adult o adolescent i un ajudant metxer adolescent o menor. Les retribucions parcials que *corresponien* al nuador (36 rals setmanals) i al metxer (20 rals setmanals) eren iguals en un i altre cas; no així, òbviament, la del filador, qui capitalitzava la major capacitat de fabricació de la màquina de 300 fusos. Ara bé: el diferencial de (més) esforç que exigia la màquina de 300 fusos respecte de la de 240-200 l'assumia menys el filador i més el nuador, ja que mentre les tasques del filador (fonamentalment la manipulació del "plegador" i la "conducció" del carro metàl·lic durant el bobinatge) a penes variaven per raó del major nombre de fusos, el nuador havia de vigilar i reparar almenys una seixentena més de caps de fil. Talment com els filadors de *mule-jenny* francesos que ha descrit William M. Reddy, els barcelonins feren de la subcontractació interna un complex mecanisme de preservació i millora del propi ingrés. Via l'autoritat exercida sobre el treball "auxiliar". Via la defensa col·lectiva d'uns preusfets que

¹³¹ Sobre el Vapor Puigmartí (1842): carta de Francesc Puigmartí ("*Al Público*", 12-07-1842) publicada per *El Constitucional* (Barcelona), 12-08-1842 [annexa]. Les dades publicades per Tresserra: Ceferino TRESSERRA (1855): *Porvenir de las asociaciones...*, p. 18 [vegeu la Introducció de la Part III d'aquest mateix treball]. La caiguda dels ingressos teixidors a la Barcelona de 1840-1845 (sempre valors absoluts -entre 60 i 80 rals setmanals- inferiors als dels filadors): Genís BARNOSELL (1999): *Orígens del sindicalisme...*, ps. 134 i ss.. El testimoni dels filadors del Vapor Juncadella: carta dels comissionats filadors Joan Carbonell, Magí Vila... publicada per *El Constitucional* (Barcelona), 10-03-1843, p. 2.

-com a Rouen l'any 1848- es tenien, a conveniència del cap d'equip, per expressió del “valor” de la fabricació amb relativa independència de la inversió de treball (sempre que aquesta no perjudiqués el filador, com demostra el cas del Vapor Juncadella el 1843) i de capital fix. I via el progressiu *tancament* de l'ofici.¹³²

Les atribucions organitzatives que la subcontractació interna conferia al filador de *mule* barceloní es prestaven a un cert *tancament* obrer de l'ofici. S'hi prestava la competència obrera de reclutar, ensenyar i supervisar els metxers i nuadors -les carreres fabrils dels quals apuntaven cap a la condició de filador responsable d'un equip-, ja que les destreses filadores, escasses però decisives, s'aprenien mitjançant l'*on-the-job-training*. Un “aprenentatge-a-peu-de-màquina” que, com hem vist, depenia ben poc de l'autoritat dels obrers estrictament supervisors (majordoms i contramestres), sembla que força marginals a l'hora del control directe del treball filador a la Barcelona dels anys 1840s. (Si fa no fa com al Lancashire de l'any 1840: Isaac Cohen ha documentat que la *ratio* contramestres/treballadors[es] hi era sis vegades superior a la filatura de màquines contínues (amb treball femení i sense subcontractació interna) que a la de màquines *mule-jennies* (amb treball masculí i subcontractació interna).¹³³) També podien contribuir al *tancament* o control filador del propi mercat de treball, factors com la centralitat estratègica de les tasques filadores per a la qualitat i quantitat del producte final, de tal manera que, a través d'aquestes, els filadors tendien a *imposar* a peu de màquina una cultura laboral de projecció comunitària. Si els filadors del vapor barceloní de Juncadella decidiren el 1843 donar menys torsió al fil per defensar una determinada correlació entre el propi esforç i el propi ingrés (boicotejant la reputació de l'empresa en el mercat de productes cotoners), i *arrossegaren* a la vaga els seus “ajudants” alhora que blasmaven públicament els qui gosaven acudir a la crida de Juncadella, els filadors de les *mules* a vapor de Manchester (1820s) que ha estudiat Michael Huberman també havien protegit col·lectivament una determinada correlació entre esforç i ingrés. Per exemple, tendint a filar un “*standard level of output*” que dissuadís els fabricants de revisar els preus fet a la baixa, un *standard* o “norma” de fil fabricat que la comunitat obrera socialitzà vivament i àmpliament, etiquetant de “*ratebusters*” aquells filadors coneguts per desentendre's de la “norma” (per maximitzar l'esforç i la fabricació de fil, fent bones les teories clàssiques sobre el treball a preu fet) i de “*goldbrickers*” la majoria que la respectaven i defensaven (si calia, reduint la fabricació de fil per sota de la tal “norma” en

¹³² Ildefonso CERDÀ (1867): “Monografía estadística de la clase obrera...”, ps. 595-596 (la forquilla de l'ingrés net d'aquest grup de filadors que el 1856 governaven *mules* de 240 o de 300 fusos es movia entre els 82 i els 102 rals setmanals [vegeu la Taula 2.1.]). La defensa feta pels filadors de Rouen (1848) d'un únic preufet per més que les *mules* a vapor disposessin de més fusos (216 els 1830s, 300 i fins 426 els 1840s): vegeu la magistral lectura que proposa William M. REDDY (1984): *The rise of the market culture...*, ps. 206 i ss..

¹³³ Isaac COHEN (1985): “Workers' Control...”, ps. 60-61 (1 contramestre per cada 14 treballadors/es a les filatures equipades amb contínues contra 1 contramestre per cada 84 treballadors/es a les equipades amb *mule-jennies*).

conjuntures de crisi). Aquesta mena de “customs” filadors, fossin quines fossin les seves arrels, també definien les fronteres de l’ofici -particularment en termes d’integració comunitària del filador-, sobretot a les ciutats i regions urbanes industrials, que n’afavorien la socialització. I, és clar, predisposaven els filadors a noves formes de pressió col·lectiva, formes que alhora potenciaven les portes *corporatives* d’accés a l’ofici. “*Custom was anything but an anachronistic force*”, ha escrit Huberman dels filadors de *mule* de Manchester dels anys 1820s. “*It was in defense of the age-old standard between effort and pay that spinners restricted output, and because they could impose significant damage costs, they succeeded in maintaining, even improving, their rates of pay and earnings*”..., i el seu control del mercat de treball filador.¹³⁴

Indestriable d’aquests “costums filadors” a peu de màquina -ahora alimentats per la subcontractació preufetaire- s’endevina la mobilització pública dels filadors de *mule*, fora de la fàbrica, per impedir les intrusions que poguessin erosionar els tals “costums” i obrir el mercat de treball sectorial a una major concurrència. Els episodis que he pogut documentar a propòsit de la filatura a vapor barcelonina del Trienni Esparterista (1840-1843) suggereixen que aquesta cultura de la mobilització pública ja havia arrelat entre els emergents homes filadors, malgrat que el col·lectiu tenia ben pocs anys de vida i que l’integraven, segur, menys de mig miler d’actius adults. La primavera del 1842, quan la crisi econòmica i política de la Regència començava a ser evident, Francesc Puigmartí provà de retallar el preufet als seus filadors del vapor que havia aixecat a Gràcia (el de les *mules* de 300 fusos comprades a Alsàcia). Amb l’argument que els fabricants més novells (en l’adopció del vapor) havien engegat pagant els números 20s mitjans (24-28) a 20 maravedís la lliura, Puigmartí establí una rebaixa de 4 maravedís per lliura sobre els 24 que pagava per la mateixa mena de fils. Els filadors replicaren la rebaixa parant les màquines i anant a la vaga. La qual cosa -escrivia Puigmartí- “*no me hubiera arredrado [...] porque fuera fácil encontrar buenos trabajadores de filatura que conocen y se hacen cargo de que con el precio de 20 maravedís por libra pueden sacar jornal suficiente en una ocupación suave o de poca fuerza*”. Però Puigmartí ho tingué impossible per rellevar els vaguistes: “*Lo que no pudo serme indiferente fue el acto hostil e imponente con que se manifestaron los trabajadores de filatura, colocándose a la inmediación de la fábrica en número respetable para amedrentar a todo operario de su clase que se presentase a pedir trabajo, como lo acreditaron durante el asedio las preguntas y amenazas que hicieron a cualquiera que se les figuraba serlo.*” La denúncia que féu Puigmartí de “*los nombres de los dos [filadors] que en efecto incitaron tan escandalosa ocurrencia*” empitjorà les coses, i finalment fou l’alcaldia qui arbitrà una trobada de conciliació,

¹³⁴ Michael HUBERMAN (1996): *Escape from the market...*, ps. 40-48; les citacions literals les trec de la p. 48; una crítica de les teories convencionals que han argumentat la naturalesa inequívocament esforç-incentiva del treball a preu fet: ps. 44-48.

“para evitar las desagradables consecuencias que amagaba la posición imponente de los operarios de filatura, autorizada, según ellos, por la Sociedad”. La tal Societat (concretament “los comisionados de aquella”) forçà el restabliment dels antics preusfets a canvi “que los operarios se restituyeran a su trabajo”, inclosos però els que Puigmartí havia denunciat.¹³⁵ També una “sociedad de trabajadores” rebria la imputació, el novembre de 1842, d’haver ordenat la paralització de les mules a vapor d’Oliva, Capdevila i Mata, en aquest cas “para privar a los que por medios convencionales y separadamente de dicha asociación quieren entenderse con los dueños de la fábrica”. Com els filadors del també fabricant de primera línia Joan Vilaregut, els quals havien anat a la vaga l’octubre del mateix 1842 per motiu del preufet, també “emparats” per la societat d’ofici.¹³⁶ O el que el fabricant i home fort de la Comissió de Fàbriques, Nicolau Tous i Soler, relataria al Cap Polític el març de 1843 a propòsit del conflicte de la filatura de Juncadella i Prat Germans: “...y si bien éstos [Juncadella...] hubieran hallado desde luego otros operarios que de buena gana se hubieran empleado en la Fábrica, esto no obstante tienen que sufrir los gravísimos perjuicios que se dejan conocer, sólo porque los trabajadores que se han separado tienen sobrados medios para amedrentar a los que al Establecimiento quieren acercarse.”¹³⁷

El que crida l’atenció d’aquestes descripcions patronals és la recurrent acusació que els filadors estaven *tancant* l’ofici, immiscuint-se en el reclutament de nous filadors (i bloquejant el d’*esquirols*), malgrat que l’oferta de potencials filadors semblava més favorable al capital que al treball. No cal passar per alt les al·lusions a “*otros operarios [filadors] que de buena gana se hubieran empleado en la Fábrica*” (1843), a “*que fuera fácil encontrar buenos trabajadores de filatura que conocen*” (1842), sobretot perquè els homes que filaven amb les *mules* resultaven ser una creació ben recent de la cotoneria barcelonina, un contingent que tot just havia començat a créixer i que no es distingia pas per carregar amb excedents o filadors sense feina (com ja era el cas dels teixidors a mà de cotó, un ofici *saturat* des de finals dels anys 1830s¹³⁸). Més enllà de la justificació empresarial d’una política de força, que podia

¹³⁵ Totes les citacions i informacions: carta de Francesc Puigmartí (“*Al Público*”, 12-07-1842) publicada per *El Constitucional* (Barcelona), 12-08-1842 [annexa]. Puigmartí entre els principals fabricants de filats de Barcelona el 1844: vegeu l’Apèndix 5.3.. Sobre la conjuntura de crisi econòmica de l’estiu del 1842: AMAB, Govern Municipal, Llibres d’Acords, 1842/2: sessió de 03-08-1842 [fols. 250 i ss.]; Genís BARNOSELL (1999): *Orígens del sindicalisme...*, ps. 219-220 i ss..

¹³⁶ La vaga a Oliva, Capdevila i Mata: AFTN, Comissió de Fàbriques, Copiador de correspondència enviada (1839-1844): carta al Cap Polític provincial (02-11-1842); Oliva, Capdevila i Mata, fabricant *mitjà* de filats a vapor a la Barcelona del 1844: vegeu l’Apèndix 5.3.. La vaga dels filadors del vapor gracienc de Font i Vilaregut (el 316% de la quota mitjana dels fabricants de filats barcelonins el 1844 [Apèndix 5.3.]): *El Republicano* (Barcelona), 24-10-1842, p. 3, i 26-10-1842, p. 3.

¹³⁷ AFTN, Comissió de Fàbriques, Copiador de correspondència enviada (1839-1844): carta al Cap Polític provincial (14-03-1843).

¹³⁸ Vegeu sobre això Genís BARNOSELL (1999): *Orígens del sindicalisme...*, p. 136.

moure a declaracions d'aquell estil, la insistència patronal en la capacitat dels pioners filadors fabrils per controlar i restringir el propi mercat de treball planteja, almenys, una pregunta d'envergadura. D'on procedia la força col·lectiva, a peu de màquina i en el conjunt del sector, d'un grup de treballadors fabrils tan recent, poc nombrós i orfe d'antecedents específicament *filadors* (a diferència dels teixidors fabrils, que podien esgrimir la cultura dels teixidors domiciliaris i d'un estol de tallers de tissatge *masculins*)?

5.3.3. És indiscutible que una porció d'aquesta força col·lectiva dels primers filadors barcelonins s'alimentà de les circumstàncies polítiques que sacsejaren la ciutat entre 1840 i 1843. S'alimentà del viratge Progressista de l'estiu del 1840 (ho suggereix el fet que les primeres notícies de "comissionats" filadors coincidissin amb l'abdicació de Maria Cristina), i sobretot de la implantació fabril i projecció ciutadana de l'Associació de Teixidors de Barcelona, que amb els seus 3.000-4.000 associats tant condicionà la política barcelonina d'aleshores. El desembre de 1841 el "director" de la que s'anomenava "*Sociedad de Mutua Protección de Hiladores de Algodón de Barcelona*", un tal Joan Miralles, explicava per carta que aquesta tenia "*la misma dirección que la de Tejedores, pues ambas oficinas están juntas*". Abans, el gener de 1841, dos comissionats dels filadors ja havien acudit a la constitució d'una comissió mixta cotonera promoguda per l'Associació de Teixidors i tutelada pel nou ajuntament Progressista.¹³⁹ Però el canvi polític i l'embranchida sindical dels molt més nombrosos teixidors de cotó només proporcionaven un marc favorable per a la mobilització col·lectiva d'altres assalariats, cotoners o no (filadors i teixidors a mà no acostumaven a compartir fàbrica ni empresa); els podien donar, per dir-ho així, l'empenta política, però no els dotaven de les expectatives laborals i socials en què es fundaven unes determinades demandes col·lectives. I les demandes dels primers filadors -defensa d'uns preus fets que preservessin els elevats ingressos dels escassos filadors "a mà" tot i l'arribada del vapor i l'obligació de pagar els "ajudants"; autoritat damunt d'aquests no només a peu de màquina sinó també per *aprovar-ne* la promoció a filador...¹⁴⁰- resultaven prou singulars com per atribuir-les, sense més, a influències externes a l'ofici. De fet, com ja he apuntat, algunes d'aquestes exigències tenien

¹³⁹ Sobre l'Associació de Teixidors de Barcelona durant els anys 1840-1843, és imprescindible: Genís BARNOSELL (1999): *Orígens del sindicalisme...*, ps. 137 i ss.. La referència sobre el local de la Societat de Filadors (1841): carta de Joan Miralles a l'Associació de Teixidors de Vic (05-12-1841) [reproduïda per Josep M. OLLÉ ROMEU (1973): *El moviment obrer...*, p. 338]. Els filadors i la comissió mixta de gener de 1841: AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 1.234: "*Comisión para atender al definitivo arreglo entre operarios y fabricantes. Sección de SS. Síndicos*" (1841) [vegeu també Genís BARNOSELL (1999): *Orígens del sindicalisme...*, ps. 174 i ss.].

¹⁴⁰ Com mostraré més endavant, l'autoritat dels filadors associats sobre els seus nuadors i metxers resultà un mecanisme decisiu per al creixement i la implantació del mateix sindicat filador, de tal manera que la promoció d'un nuador a la condició de filador i la seva pertinença -o ingrés- en el sindicat d'ofici resultaven, a principis dels anys 1850s, una mateixa cosa.

molt a veure amb el sistema de subcontractació interna que s'havia generalitzat i fet més complex amb la difusió de les *mules* a vapor. La possibilitat de fer córrer *mules* molt més grans (d'entre 200 i 300 fusos) havia obligat a assignar més actius per màquina, i això -conjuntament amb el diferencial de productivitat entre homes i dones per raons de força física- havia portat els fabricants a masculinitzar la feina de filar cotó. Els homes acumulaven més experiència en la direcció i supervisió d'equips de treball cotoners, i -si fem cas de Lazonick- acostumaven a disposar de més recursos heretats per exercir amb màxima eficàcia la seva autoritat.¹⁴¹ Tot això podia semblar convenient i profitós a la restringida nòmina de fabricants que capitalitzà l'arribada de la filatura a vapor a Barcelona (1835-1843), i més si la subcontractació interna els estalviava d'ocupar-se del reclutament i control disciplinari d'un tipus de mà d'obra -masculina, jove i sovint sense experiència fabril: la dels futurs nuadors, metxers...- que generava, pels seus hàbits de vida i treball, noves angúnies entre el patriciat barceloní.¹⁴² Però, com al Lancashire dels anys 1820s i 1830s, el potencial del sistema dels equips preufetaires de treball no podia apuntar en la mateixa direcció segons l'imaginessin els fabricants o els filadors que comandaven els equips. Sobretot si aquests filadors havien conegut la cotoneria prevapor des de posicions de tanta o més autoritat com la que aleshores exercien a peu de *mule*.

El 3 d'abril de 1842 un tal Gaspar Llubia i Fosalba, fill de Capellades, batejà un dels seus fills a la parròquia barcelonina de la Catedral. En l'entrada del Llibre de Naixements del Registre Civil de la ciutat s'hi anotà també l'ofici que declarà el pare del batejat: "filador". Gaspar Llubia tornaria als Llibres de Naixements el febrer de 1845, amb motiu d'un altre fill, i també com a "filador". No dispo de cap prova indiscutible per assegurar que el tal Gaspar Llubia tenia alguna relació de parentiu amb el Procopi Llubia del qual ja he parlat, el fabricant de filats a la Barcelona del 1829 i majordom de la filatura de Herp i companyia a El Papiol el 1835. Només dispo de la coincidència en el cognom (un cognom gens freqüent a la Barcelona dels anys 1840s, segons he pogut comprovar), i de la trajectòria cap a la salarització filadora del tal Procopi, qui havia estat el titular d'una filatura equipada amb 7 *mule-jennies* mogudes per

¹⁴¹ "Alongside their more threatening demeanors and more punishing physiques, adult male spinners brought the preparedness to exercise authority in their supervisory roles that only a patriarchal socialization and experience could provide." [William LAZONICK (1990): *Competitive Advantage...*, p. 85; vegeu també el Capítol 2 d'aquest mateix treball].

¹⁴² Només nou fabricants de filats eren titulars de vapors a la Barcelona del 1841, segons la *Guía de Forasteros en Barcelona...* (1842), p. 64. Un exemple d'aquestes "noves angúnies": ASEBAP, C. 31/30: "Dictamen sobre el proyecto de reglamento de Policía Fabril..." (1853): "Es muy común en nuestros trabajadores el emanciparse por sí solos de sus padres luego que ganan la suficiente para abastecerse a sí mismos. Reunidos cuatro o cinco, alquilan un cuarto para dormir, comen en Figones, y otros viven amancebados..."; vegeu sobre això mateix: Albert GARCIA BALAÑA (1996): "Ordre industrial i transformació cultural...", ps. 104-111.

cavalleries i braços a finals dels anys 1820s.¹⁴³ D'això i dels resultats que m'ha proporcionat el buidatge dels Llibres del Registre Civil de Barcelona (Matrimonis i Naixements), corresponents al període 1842-1845, quan hi he buscats tots els nuvis o pares que es declararen "filadors" o "majordoms de filats" quan el registre. El buidatge d'aquesta font demostra fins a quin punt els filadors de cotó (exclosos els "fabricants de filats") eren una exígua minoria entre els treballadors tèxtils de la Barcelona dels primers 1840s, quan el Registre Civil encara acostumava a discriminar entre "teixidors", "teixidors de vel", "filadors", "cardadors"... (una precisió que desapareixeria amb el pas dels anys, significativament a favor de qualificatius com "jornaler", "operari", "treballador"...). Dels 1.431 homes que es casaren a Barcelona durant l'any 1842, només 8 (o el 0,56%) es declararen "filadors"; contrasta aquesta dada amb els 37 (o el 2,6%) que es declararen "teixidors de vel" [vegeu el Capítol 1], o amb el 15,4% de "teixidors" sense més, o amb el 6,1% de "jornalers". La prudència a l'hora de llegir aquests percentatges la confirma el buidatge dels Llibres de Naixements, sobretot respecte de les categories menys representades: dels 4.189 homes que batejaren fills a Barcelona durant l'any 1842, 40 es declararen "filadors" o "majordoms de filats", el 0,95% del total o prop del doble -en termes relatius- dels "filadors" que es casaren el mateix any.¹⁴⁴ Senyal que els primers filadors barcelonins composaven un contingent d'homes majoritàriament casats? És a dir, que vorejaven o havien franquejat la trentena i acumulaven força experiència laboral i potser cotonera? Però la prudència no invalida la projecció que es pugui fer a partir d'ambdós percentatges *filadors* ni, sobretot, a partir d'informacions com la que he resumit en la Taula 5.4., compendi del que declararen els 122 filadors que es casaren i/o batejaren fills a Barcelona durant el quadrienni 1842-1845.

La Taula 5.4. mostra la geografia dels naixements dels 122 homes que, en casar-se (28 casos) o batejar un fill (94 casos, exclosos els *casats*) a Barcelona entre 1842 i 1845, es declararen "filadors" (108) o "majordoms de filats" (9; i 5 "cardadors"). Hi he incorporat les dades sobre treball adult masculí a la filatura catalana recollides per Sairó l'any 1841, a manera d'indicador de la presència de tradició filadora en els partits judicials (o comarques) dels quals procedia aquesta primera generació de filadors de *mule* barcelonins. Es tracta, però, d'un indicador parcial, que oculta algunes tradicions filadores que havien existit durant els anys

¹⁴³ Les referències a Gaspar Llubia i Fosalbas, "*hilador*": AMAB, Registre Civil, Naixements, Llibre 6 (1842): ref. 60 (03-04-1842); Llibre 17 (1845): ref. 390 (01-02-1845). Sobre Procopi Llubia: vegeu aquest mateix Capítol (notes 101-105). El cognom Llubia, un cognom *insòlit* a la Barcelona dels primers 1840s: dels 315 individus dels quals he buidat nom i cognoms anotats en el Registre Civil (1842-1845; "filadors", "majordoms de filats", "teixidors de vel" i "torcedors de seda" [vegeu el Capítol 1]), només el tal Gaspar portava el cognom Llubia.

¹⁴⁴ Tots els resultats: elaboració pròpia a partir d'AMAB, Registre Civil, Matrimonis, Llibres 283-284 (1842); Naixements, Llibres 5-8 (1842). Els "teixidors" i "jornalers" dels Llibres de Matrimonis els he calculat a partir d'un buidatge parcial (una entrada buidada de cada quatre, o 376 buidades de 1.431).

d'entresigles i desaparegut a mesura que avançava el segle XIX: fixeuvos, per exemple, en la presència de filadors nascuts a la Conca de Barberà i a l'Alt Camp (7 casos), comarques que el 1841 restringien tota la seva activitat filadora als municipis de Santa Coloma de Queralt i Valls [vegeu l'Apèndix III.1.], però que havien jugat un paper decisiu en la difusió de la primera filatura del cotó, de torns i màquines *jennies*, a la Catalunya meridional (1780s-1820s). Així les coses, els germans Jaume i Josep Astals i Valls, filadors a la Barcelona del 1842 i nascuts a L'Espluga de Francolí (Conca de Barberà) en una data probablement anterior al 1820 i fins i tot al 1810, podien perfectament haver conegut filatures de *jennies* locals com la que he descrit en el Capítol 4, i potser procedir d'alguna nissaga que hi havia tingut a veure i coneixia les feines del cotó. Una reflexió semblant suggereixen casos com el del filador Tomàs Franquet i Salvó, casat a Barcelona el 1843 i fill de Vilanova de les Avellanes (La Noguera), o els d'Agustí Cinca i Marià Garriga, ambdós nascuts a Sanaüja (La Segarra).¹⁴⁵ És indiscutible que els fluxes migratoris començaven a abocar població de les comarques meridionals i occidentals a la Barcelona del renovat impuls cotoner, saturats aquells models de creixement agrocomercial durant el primer terç del segle.¹⁴⁶ Però no em sembla una dada menor, ni estricta casualitat, que entre els emigrants de la Catalunya Nova que formaren part de la primera generació de filadors assalariats capitalins, proliferessin els nascuts en pobles i viles que havien conegut a bastament la filatura cotonera de torns domiciliaris i/o *jennies* fabrils (L'Espluga de Francolí, Montblanc, El Pla de Santa Maria, Sanaüja, Vilanova de les Avellanes, Tàrrrega, Bellpuig...), la filatura d'homes supervisors i dones filadores [vegeu els Capítols 3 i 4]. En conseqüència, si sumem els immigrants (també s'haurien pogut familiaritzar amb el món del cotó a la mateixa Barcelona) que procedien de comarques amb tradició filadora però ja *esvaïda* el 1841, i els filadors nascuts en comarques i partits judicials indiscutiblement filadors el 1841 (el partit judicial d'Igualada, el de Manresa, el de Sant Feliu de Llobregat...), observem que una immensa majoria dels 122 filadors i encarregats de filats presentaven vincles territorials amb la geografia catalana de la filatura prevapor. Podríem parlar, doncs, d'un reclutament filador certament selectiu, potser no amb els trets endogàmics que he subratllat a propòsit dels teixidors de vels i sedes capitalins

¹⁴⁵ AMAB, Registre Civil, Naixements, Llibre 8: ref. 263 (22-10-1842) i Llibre 15: ref. 312 (07-09-1844) [Jaume Astals i Valls]; Llibre 7: ref. 293 (30-07-1842) i Llibre 16: ref. 696 (23-12-1844) [Josep Astals i Valls]; Llibre 14: ref. 361 (28-04-1844) [Tomàs Franquet i Salvó]; Llibre 13: ref. 634 (06-03-1844) [Agustí Cinca i Ricart]; Llibre 17: ref. 675 (21-02-1845) [Marià Garriga i Solé]. Per bé que els Llibres de Naixements no anoten l'edat del pare del nascut, sembla raonable suposar que si els germans Astals i Valls batejaven fills el 1842, almenys superaven folgadamente la vintena d'edat (i havien nascut abans del 1820), o potser ja havien complert la trentena (i havien nascut pels volts del 1810).

¹⁴⁶ Creixement demogràfic segons comarques i fluxes migratoris a la Catalunya de la primera meitat del segle XIX (1787-1857): Enriqueta CAMPS (1995): *La formación del mercado de trabajo...*, ps. 39 i ss. i 58 i ss.. Més del 50% dels 113 "jornalers" i "treballadors" que es casaren a Barcelona l'any 1842 (58 de 113) havien nascut en comarques de la província de Lleida o en províncies no catalanes (sobretot aragoneses i valencianes) [elaboració pròpia a partir d'AMAB, Registre Civil, Matrimonis, Llibres 283-284 (1842)].

[vegeu el Capítol 1], però tampoc amb el grau de dispersió territorial (i professional) que, per exemple, Enriqueta Camps ha detectat entre els immigrants de la parròquia barcelonina de Sant Just (1870s).¹⁴⁷ És a dir: un mercat de treball encara relativament *obert* -donada la novetat de la demanda i les oportunitats que aquesta oferia també als immigrants que ho havien après tot del cotó a les fàbriques barcelonines-, però ja capitalitzat per filadors amb unes més que probables i particulars arrels cotoneres. Arrels que, si eren específicament filadores, devien remetre a la cultura masculina de la direcció i supervisió del treball d'altres (tal i com l'he descrit en el Capítol 4 i en el Subcapítol 5.1.) abans que a les tradicions femenina i adolescent del treball ininterrompudament manual.

[Vegeu a continuació la Taula 5.4.]

Malauradament, les fonts barcelonines i la dimensió de la cotoneria capitalina fan molt complicada -per no dir impossible- una reconstrucció estadísticament significativa de les trajectòries socials i ocupacionals que desembocaren en la condició de filador de *mule*, a finals dels anys 1830s i principis dels 1840s. Com mostraré en el Capítol 6, una comunitat cotonera força més petita i manejable, i unes fonts més sistemàtiques i menys laborioses de treballar, conviden a una reconstrucció d'aquest estil. Una reconstrucció, la que he dut a terme per a la vila bagenca de Sallent, que confirma la rellevància històrica de l'argument suggerit a partir d'algunes trajectòries *barcelonines*: és a dir, que una fracció gens menor dels primers homes filadors, subcontractistes i preufetaires fabrils, havia conegut de primera mà la cotoneria anterior al vapor, sovint des de la percepció de relativa autoritat i autonomia en el treball que els conferia el ser fills, germans o parents de "fabricants" ben modestos [vegeu el Capítol 6]. De tal manera que casos com els de Procopi Llubia (¿de fabricant a majordom a sou?), o el de Francesc d'Assís Mas (de fabricant a encarregat a sou (discret), i viceversa), no es poden menystenir ni titllar d'excepcionals, i menys comprovats els (pocs) antecedents familiars-ocupacionals que s'anotaren dels filadors casats a Barcelona entre 1842 i 1845. Dels 19 casos en què el Registre Civil fa constar l'ocupació o ofici del pare del nuvi filador (a data del casament), en 2 s'anotà un pare "*fabricante*" i en 1 un "*fabricante de velos*"; també 2 "*tejedores*", 1 "*pintador*" i 1 "*mozo de fábrica*"; i 2 "*carpinteros*", 2 "*empleados del resguardo*", 1 "*alpargatero*", 5 "*labradores*"...¹⁴⁸ Aquesta barreja de casos ben documentats i d'indicis quantitativs encaixa bé amb informacions qualitatives ja comentades, com ara la centralitat laboral i organitzativa dels primers filadors fabrils barcelonins (en

¹⁴⁷ Enriqueta CAMPS (1995): *La formación del mercado de trabajo...*, p. 289.

¹⁴⁸ Elaboració pròpia a partir d'AMAB, Registre Civil, Matrimonis, Llibres 283-289 (1842-1845): Llorenç Duran i Font, "majordom de filats" i fill d'un "fabricant" [Ll. 289: ref. 806 (22-12-1845)]; Josep Armand i Tartas, "filador" i fill d'un "fabricant" [Ll. 290: ref. 104 (30-03-1846)]; Josep Caylà, "filador" i fill d'un "fabricant de vels" [Ll. 283: ref. 927 (14-08-1842)]; Tomàs Abrau i Calbet, "filador" i fill d'un "teixidor" [Ll. 286: ref. 492 (20-05-1844)]; Josep Claramunt i Serra, "filador" i fill d'un "teixidor" [Ll. 285: ref. 30 (08-01-1843)]...

TAULA 5.4.:
LLOC DE NAIXEMENT DELS FILADORS* ANOTATS EN EL REGISTRE CIVIL
DE BARCELONA [LLIBRES DE MATRIMONIS I DE NAIXEMENTS] (1842-1845) I
GEOGRAFIA DELS TREBALLADORS MASCULINS ADULTS DE LA FILATURA CATALANA (1841)

	Treb. M.		Filad. An.			Treb. M.		Filad. An.	
	1841		1842-45			1841		1842-45	
	N	%	N	%		N	%	N	%
P. JUD. DE BARCELONA	650	40,5	38	31,2	PROV. DE TARRAGONA	95	5,9	22	18,0
Barcelona	Barcelona		30		Alcover	Alt Camp		1	
Sant Andreu de Pal.	Barcelona		4		Bràfim	Alt Camp		1	
Sants	Barcelona		4		Constantí	Tarragonès		2	
P. JUD. D'IGUALADA	264	16,5	8	6,6	Espluga de Francolí	Conca de Barb		2	
Capellades	Anoia		2		Maspujols	Baix Camp		1	
Igualada	Anoia		3		Montblanc	Conca de Barb		1	
Prats del Rei, Els	Anoia		1		Mont-roig del C.	Baix Camp		1	
Rubió	Anoia		1		Pla de Santa Maria	Alt Camp		1	
Sant Pere de Riude.	Alt Penedès		1		Reus	Baix Camp		5	
Ps JUD MATARÓ/ARENYS	184	11,5	0	0,0	Riudoms	Baix Camp		1	
P. JUD. DE MANRESA	142	8,8	7	5,7	Sènia, La	Montsià		1	
Manresa	Bages		3		Tortosa	Baix Ebre		1	
Moià	Bages		1		Valls	Alt Camp		1	
Monistrol de Mont.	Bages		1		Vilallonga del C.	Tarragonès		1	
Sallent	Bages		2		Xerta	Baix Ebre		2	
P. JUD. DE					PROV. DE GIRONA	43	2,7	2	1,6
SANT FELIU DE LLOBREG	67	4,2	7	5,7	Garrigàs	Alt Empordà		1	
Molins de Rei	Baix Llobreg.		4		Lles	Cerdanya		1	
Olesa de Montserrat	Baix Llobreg.		1		PROV. D LLEIDA	0	-	11	9,0
Sant Boi de Llobr.	Baix Llobreg.		1		Ager	Noguera, La		1	
Sant Climent de Ll	Baix Llobreg.		1		Artesa de Segre	Noguera, La		1	
P. JUD. DE VIC	60	3,7	1	0,8	Bellpuig d'Urgell	Urgell		1	
Torelló	Osona		1		Lleida	Segrià		2	
P. JUD. DE BERGA	44	2,7	3	2,5	Sanaüja	Segarra, La		2	
Cardona	Bages		1		Tàrrrega	Urgell		2	
Gironella	Berguedà		1		Tremp	Pallars Jussà		1	
Solsona	Solsonès		1		Vilanova de les Av.	Noguera, La		1	
P. JUD. VILAFRANCA P.	37	2,3	4	3,3	FORA DE CATALUNYA	?	-	18	14,8
Vilafranca del Pen.	Alt Penedès		1		Prov. d'Alacant			1	
Vilanova i la Geltr.	Garraf		3		" d'Albacete			2	
Ps JUD TERRA./GRANOLL	18	1,1	1	0,8	" de Badajoz			1	
Caldes de Montbui	Vallès Orient.		1		" de Granada			1	
					" de les Balears			2	
					" de Madrid			1	
					" de Màlaga			1	
					" de Múrcia			2	
					" de Santander			1	
					" de Sevilla			1	
					" de Terol			2	
					" de València			2	
					França			1	
					TOTALS	1.604	100	122	100,0

* He buidat totes les entrades en què s'anotà l'ocupació "hilador" (un total de 108) i també les que anotaren "mayordomo de hilados" (9) i "cardador" (5).

FONTS:

Elaboració pròpia a partir d'AMAB, Registre Civil, Matrimonis: Llibres 283-289 (1842-1845); Naixements: Llibres 5-20 (1842-1845).

Les dades que fan referència a la filatura de l'any 1841 les he calculat a partir de les informacions d'Esteve Sairó (1841) publicades per Pascual MADDOZ (1845-1850): *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico...*, vol. III, ps. 462-465 [vegeu també la Taula III.1. d'aquest mateix treball].

detriment d'una major presència de majordoms o encarregats de filatura), o la seva capacitat per treure el major profit del treball d'altris (per exemple, via la defensa d'una única tarifa preufetaire, també quan les *mule-jennies* fregaven o superaven el "màxim" de 300 fusos). Altres aspectes, cas de la presència de germans "filadors" en el Registre Civil barceloní dels primers 1840s¹⁴⁹, reforcen la hipòtesi que les tradicions familiars -cotoneres- jugaren un paper important en la formació del contingent filador, tradicions que sovint s'havien forjat en tallers o petites fàbriques poblades per poques dones i menys homes.

La progressiva imprecisió descriptiva dels llibres del Registre Civil de Barcelona fa que no tingui cap sentit el buscar-hi "filadors" quan els anys de maduresa i major concurrència de l'ofici amb màquines *mule-jennies*, a principis dels 1850s.¹⁵⁰ Malgrat això, altres informacions confirmen que la difusió de la *mule-jenny* a vapor no es féu, a Barcelona, sobre la base d'un mercat de treball *obert* i senyorejat pels nous fabricants (tot i la proclamada -pels fabricants- abundància de treball adient), i que això també tingué a veure amb els antecedents cotoners dels filadors de *mule*. Dos exemples rellevants -una temptativa quantitativa i un episodi qualitatiu- apunten en aquesta direcció.

5.3.4. La primavera del 1841 la filatura barcelonina de Muntadas Germans incorporà la força del vapor. Muntadas Germans -Pau Muntadas i Germans fins el juny de 1840- ocupava una posició capdavantera en la jerarquia filadora barcelonina (el 1844 només 13 fabricants -de 90- pagarien més per contribució de filats). Aleshores la trajectòria empresarial d'aquesta nissaga igualadina s'estava consolidant i avançava a bon ritme, cap a la creació de *La España Industrial S. A.* a finals de la dècada. Pau Muntadas i Germans havia estat la raó social que havia contractat com a "*mayordomo*" de la seva filatura del carrer de la Reina Amàlia l'antic i futur "fabricant" de filats Francesc d'Assís Mas, qui hi havia exercit almenys durant l'any 1839. Segons els llibres de l'empresa que s'han conservat, el 1839-1840 Pau Muntadas i

¹⁴⁹ AMAB, Registre Civil, Naixements: Jaume i Josep Astals i Valls, nascuts a L'Espluga de Francolí (Conca de Barberà) [Ll. 8: ref. 263 (22-10-1842), i Ll. 7: ref. 293 (30-07-1842)]; Francesc i Miquel Llopis i Alonso, nascuts a Xerta (Baix Ebre) [Ll. 19: ref. 734 (10-11-1845), i Ll. 9: ref. 571 (11-02-1843)]; Bartomeu i Daniel Puig i Serra, nascuts a Igualada (Anoia) [Ll. 5: ref. 521 (06-02-1842), i Ll. 19: ref. 517 (18-10-1845)]; Josep i Joan Vilalta i Borrell, nascuts a Barcelona [Ll. 7: ref. 499 (10-08-1842), i Ll. 14: ref. 649 (26-05-1844)].

¹⁵⁰ La categoria "filador" és gairebé del tot absent del Registre Civil a principis dels 1850s: només 6 dels 2.408 homes que es casaren a Barcelona durant els anys 1850 i 1851 (el 0,25%), i cap dels 1.200 homes que batejaren fills entre gener i abril de 1850 [compareu amb els percentatges esmentats per a l'any 1842]. La reducció fou general entre les altres categories específiques de treballadors tèxtils ("teixidor", "pintador"...), en benefici de categories com "jornaler" (que si el 1842 representava el 7,1% dels homes que es casaren a Barcelona -102 de 1.431-, el 1850-1851 ja sumava el 13,5% -326 de 2.408). [Elaboració pròpia a partir d'AMAB, Registre Civil, Matrimonis: Llibres 283-284 (1842) i 292-295 (1850-1851); Naixements: Llibre 38 (1850)].

Germans feia córrer quatre “*establecimientos de hilados*”, tots equipats amb *mules* mogudes per cavalleries i amb nòmnes de “*hiladoras*” (18 dones i màquines el que més i 6 el que menys).¹⁵¹ Les nòmnes d'aquests “*establecimientos*” les heretaria Muntadas Germans l'estiu del 1840, i el maig de 1841 n'unificaria dos sota l'epígraf “*Hilados del Vapor*”. Les filadores del Vapor Muntadas del carrer de la Riereta, que ja eren 38 el 1842, continuaren filant a preu fet com ho havien fet les d'abans del vapor, i el govern de les noves *mule-jennies* mai s'hi masculinitzà (els homes a peu de màquina eren exclusius dels “*establecimientos*” de tissatge i blanqueig de l'empresa). Encara que no es conserva cap inventari amb detalls d'aquestes *mules* (particularment el nombre de fusos), és gairebé segur que es tractava de les *mule-jennies* a vapor més petites, de més o menys 120 fusos, ja que l'empresa declarà 5.400 fusos de *mule-jenny* el 1850 i havia anotat 40 màquines el 1844 (és a dir, 135 fusos per màquina), i Cerdà confinà totes les dones amb *mule-jenny* de la ciutat en les màquines de 120 fusos (1856). En conseqüència, Muntadas Germans és un exemple de filatura barcelonina per a la qual la *mule-jenny* a vapor no fou sinònim de masculinització de la feina de filar. Una opció laboral indestruable del tipus de *mules* “petites” que l'empresa adquirí, decisió que al seu torn no sembla explicar-se ni pel ventall de fils que aquesta elaborà del 1841 en endavant (no pas més “fins” que els que fabricaven cotonereries que havien incorporat les *mule-jennies* de 240 o 300 fusos) ni per l'absència d'integració vertical (Muntadas Germans teixia i blanquejava cotó el 1842 i, per tant, comptava amb un mercat intern per al seu fil).¹⁵²

Els llibres de filatura de Muntadas Germans tenen un doble interès: d'una banda, constitueixen un dels pocs vestigis documentals que s'ha conservat de la filatura catalana de *mule-jennies*; de l'altra, permeten una aproximació a què suposà la transició al vapor en la minoria de fàbriques capitalines que no masculinitzaren la feina a peu de màquina de filar. De fet, el que suggereix el buidatge dels llibres de filatura de Muntadas Germans és que les dones filadores es defensaren pitjor que els homes filadors quan la implantació i primera difusió de la *mule-jenny* a vapor, i que això tingué força a veure amb les relativament distintes atribucions laborals que les unes i els altres assumiren en les noves màquines (i amb les distintes estratègies

¹⁵¹ MTEPM, Fons Família Muntadas, Pau Muntadas i Germans (1838-1840): Llibre 536: “*Hilados N° 2*” (1839); Llibre 537: “*Hilados N° 3*” (1839); Llibre 538: “*Hilados N° 4*” (1839); Llibre 539: “*Hilados N° 5*” (1839); Llibre 548: “*1840. Fábrica de Hilados N° 2: Libro de Hiladoras*” (1840); Llibre 549: “*1840. Fábrica de Hilados N° 3: Libro de Hiladoras*” (1840)... . De Pau Muntadas i Germans a Muntadas Germans: AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes (1835-1840): sessió de 25-06-1840. La jerarquia contributiva filadora de Muntadas i Germans a la Barcelona del 1844: vegeu l'Apèndix 5.3..

¹⁵² MTEPM, Fons Família Muntadas, Muntadas Germans (1841...), Lligall “*Documentos varios de los establecimientos que poseían los Sres. Hermanos Muntadas*”: Llibretes “*N° 2/1841*” i “*N° 2/1842*” [Filatura]; també Llibretes “*N° 1/1842*” [Tissatge] i “*N° 6 y 9/1842*” [Blanqueig i Acabats]; el nombre de màquines de filar a vapor el 1844: Llibre 594: “*Establecimiento de Hilados a Vapor*” (1843-1844). Nombre de fusos el 1850: AFTN, Junta de Fàbriques, Estadística de 1850 (“*Muntadas Hermanos*”) [vegeu l'Apèndix 5.2.].

de pressió col·lectiva segons gènere, indestriables d'aquelles atribucions i de les tradicions en què es fundaven).

De les 18 dones que treballaren amb les *mule-jennies* prevapor (mogudes per cavalleries) de l' "Establecimiento 2" de Muntadas Germans entre juliol de 1840 i abril de 1841, n'he triat 7 a l'atzar (atenent la numeració de la llibreta de pagaments: "Mujer 1", "Mujer 2", "Mujer 3" ...). He buidat el setmanal preufetaire que correspongué a cadascuna d'aquestes 7 dones la primera setmana de cada mes durant el tal període, sempre i quan es tractés de setmanes en què la majoria de treballadores de la preparació cobraren un salari equivalent a sis jornals (7 setmanes de 10 possibles). El resultat és una sèrie de valors (mitjanes de setmanal per filadora) que, amb altres informacions, he resumit en la Taula 5.5.. La sèrie oscil·la entre una mitjana màxima de 85,0 rals setmanals i una mínima de 66,3 rals setmanals (exclosos els valors-mitjana més alt i més baix), amb una mitjana de mitjanes de 73,9 rals (i una mediana de 69,5). L'interrogant que les llibretes de pagaments no resolien és si aquests pagaments eren "bruts" o "nets", és a dir, si cada filadora hi restava el setmanal de (com a molt) una ajudant o, com havien afirmat els comissionats respecte dels homes filadors "*en máquinas pequeñas o comunes*" (prevapor), les filadores també "*lo ganan para sí, sin detracción alguna*". En el supòsit més prudent que això no fos així, i que cada filadora pagués de l'ingrés preufetaire el setmanal d'una noia que alimentés de metxa la màquina (al voltant de 10 rals segons Cerdà), el setmanal "net" mitjà no baixaria dels 64,0 rals per dona adulta (o podríem fixar un valor intermig de 68,9 rals nets). És a dir, un 75% superior al setmanal (a jornal) que percebien les treballadores de la preparació més ben pagades de l'empresa (36 rals les metxeres i les dones dels manuars).¹⁵³ Aquesta acusada hegemonia salarial, respecte de la resta de treballadores cotoneres, de les filadores de les últimes *mules* anteriors al vapor, s'intueix relacionada amb les primeres incorporacions masculines a la feina de filar (els homes "*en máquinas pequeñas o comunes*" dels quals parlaven els delegats filadors). També la corroboren altres fonts. Per exemple, una mena de font ben diferent de les llibretes de setmanals.

[Vegeu a continuació la Taula 5.5.]

Pels volts de l'any 1840 tingué lloc a Barcelona una curiosa polèmica pública. Tot començà amb la difusió d'un romanço o full volant que duia per títol "*Vida y Costumbres de las Hiladoras o Maquineras (Crítica Divertida)*", anònim però amb peu editorial, un inventari versificat dels hàbits gens virtuosos que es presentaven com a singulars de les filadores de cotó (i per tothom coneguts). Dones joves i majoritàriament solteres, fetes al bon vestir i a la despesa ostentosa, que acostumaven a evitar les obligacions domèstiques i que no eren gaire més curoses a la fàbrica: "*Entran por fin reunidas, / principian a trabajar, / y sin menear las manos, / mirando el cabo colgar, / anda la lengua trepando / de dientes a paladar, / y si estando en este caso / oyen al amo bajar, / hacen que buscan el cabo / y se*

¹⁵³ Vegeu les fonts i la metodologia al peu de la Taula 5.5..

TAULA 5.5.:
INGRESSOS FILADORS [EN RALS SETMANALS] A LA COTONERIA BARCELONINA,
SEGONS FONT O EMPRESA, GÈNERE I TECNOLOGIA (1840-1845 i 1856)

Font o Empresa	Gènere	Màquines/Equip i Ocupació Fabr.	Ingrés Setm. (Ventall)	Ingrés... (Mitjana)	%	Preufet* (N. 20s)
ABANS DEL VAPOR						
Comissió Filadors (1840)	Homes	M-J (120 fusos)	92,0-84,0	88,0	100,0	
		<i>Filador</i>	92,0-84,0	88,0	100,0	
Muntadas Germans (1840-1841)	Dones	M-J (120 fusos)	** 85,0-66,3	** 73,9	100,0	28,0-26,0
		Filadora [Metxera] [?]		[68,9] [10,0]	? ?	
Muntadas Germans (1841)	Dones	Prep./Metxeres	*** 36,0	36,0		
		Prep./Aj. Metx.	*** 26,0	26,0		
		Prep./Manuar	*** 36,0	36,0		
AMB EL VAPOR						
Comissió Filadors (1840)	Homes	M-J (300 fusos)	128,0-120,0	124,0	100,0	
		<i>Filador</i>	84,0-76,0	80,0	64,5	
		Nuador	30,0	30,0	24,2	
		Metxer	14,0	14,0	11,3	
Vapor Puigmartí (1842)	Homes	M-J (300 fusos)	?	?	?	24,0-20,0
		<i>Filador</i>	96,0	96,0	?	
		Nuador	?	?	?	
		Metxer	?	?	?	
Muntadas Germans (1842)	Dones	M-J [120 fusos]	** 81,9-72,0	** 76,6	100,0	16,5-14,0
		Filadora [Metxera]		[66,6] [10,0]	[86,9] [13,1]	
Ceferí Tresserra (1840-1845)	Homes	M-J (300 fusos)	?	?	?	
		<i>Filador</i>	100,0-90,0	95,0	?	
		Nuador	?	?	?	
		Metxer	?	?	?	
Ildefons Cerdà (1856)	Homes	M-J (300-240 f)	157,3-137,3	147,3	100,0	
		<i>Filador</i>	101,3-81,3	91,3	62,0	
		Nuador	36,0	36,0	24,4	
		Metxer	20,0	20,0	13,6	
Ildefons Cerdà (1856)	Dones	M-J (120 fusos)	82,6-62,6	72,6	100,0	
		Filadora	72,6-52,6	62,6	86,2	
		Metxera	10,0	10,0	13,8	

[] Valor probable, estimat a partir d'informacions no directes.

* Preufet expressat en maravedís per lliura de fil elaborada (dels núms. 20s [24-28 aprox.]).

** (1840-1841): ventall d'ingressos "bruts" i mitjana de les mitjanes de 5 filadores (de 7 buidades d'un total de 18) a partir del buidatge dels ingressos de la primera setmana de cada mes (juliol 1840-abril 1841), sempre i quan es tractés d'una setmana de sis dies laborables (segons els jornals que treballaren les treballadores de la preparació). La mediana de les 5 mitjanes és 69,5.

** (1842): ventall d'ingressos "bruts" i mitjana de les mitjanes de 7 filadores (de 9 buidades d'un total de 38) a partir del buidatge dels ingressos de la primera setmana de cada mes (gener-desembre de 1842), sempre i quan es tractés d'una setmana de sis dies laborables (segons els jornals que treballaren les treballadores de la preparació). La mediana de les 7 mitjanes és 78,2.

*** Treballadores que treballaven a jornal (setmanal net en rals). D'ençà la Setmana 18 de 1841 (maig 1841), quan s'introduí el vapor a Muntadas Germans, els jornals de les treballadores de la preparació es conservaren inalterables.

FONTS:

Elaboració pròpia a partir de:

"Comissió Filadors" (1840): AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 1.115: "*Comisión especial para atender a las reclamaciones de los jornaleros de fábrica*" (1840): carta-instància dels "comissionats" filadors Bartolomé Beltran i Ramon Mercader a l'ajuntament de Barcelona (14-10-1840).

"Muntadas Germans" (1840-1842): MTEPM, Fons Família Muntadas, Lligall "*Documentos varios de los Establecimientos que poseían los Sres. Hermanos Muntadas*": Llibretes "Nº 2/1840", "Nº 2/1841" i "Nº 2/1842".

"Vapor Puigmartí" (1842): carta de Francesc Puigmartí ("*Al Público*", 12-07-1842) publicada per *El Constitucional* (Barcelona), 12-08-1842 [annexa].

"Ceferí Tresserra" (1840-1845): Ceferino TRESSERRA (1855): *Porvenir de las asociaciones...*, p. 18 [vegeu la Introducció de la Part III d'aquest mateix treball].

"Ildefons Cerdà" (1856): Ildefonso CERDÀ (1867): "*Monografía estadística de la clase obrera...*" ps. 595-597.

ponen a cantar./ [...] *Entran por fin todas juntas, / principian a devanar, / con la lengua, pues las manos / muy sosegadas están. / Y si alguna vez pretenden / lo perdido adelantar, / aumentan el desperdicio que algunas suelen tapar.*” Estereotips femenins i fabrils al marge (que, a la seva manera, *expressaven* l'experiència històrica que he descrit en els Capítols 3 i 4), el que més m'interessa del romanço és la insistència en l'aparent nivell de vida de les filadores barcelonines: “*Mas ¿cómo se las arreglarán / para gastar tanto lujo / como las vemos llevar? / Ellas todas son devotas / de la zaraza y percal, / del san pañuelo de pita / y de san rico collar... .*” Unes relatives expectatives materials que la rèplica “*Defensa y Junta que han tenido las Hilanderas de Barcelona (Sobre el papelito que ha salido criticando su vida y costumbres)*” justificà, i en conseqüència no desmentí. Amb el lèxic propi del gènere però amb una contundència poc habitual, la tal rèplica -sense més signatura que el títol- reconegué implícitament que la condició de les filadores de màquina no era la de la majoria de treballadores industrials barcelonines: “*Es muy cierto que nosotras, / sin causar a nadie mal, / por vestir algo curiosas / trabajamos con afán, / y cumplimos como es justo, / y ganamos bien el pan./ [...] Si tenemos cuatro cuartos, / muy bien ganados están, / que nos cuestan mil sudores / y bastante que rabiar, / y podemos bien gastarlos / como nos pueda gustar, / en pañuelos o en alhajas, / en rasete o tafetán, / para el día del casorio, / sin que pueda esto importar / a ningún perro hablador / que nos quiera criticar.*”¹⁵⁴ La filadora de *mule* no desapareixeria dels romanços il·lustrats barcelonins, i el 1856, al volant d'un carro de fusos vaporitzat [vegeu el Gràfic III.2.], continuava simbolitzant la (idealitzada per excepcional) treballadora fabril que, amb prous recursos propis i sense presses, podia permetre's el donar llargues a una tronada nòmina de “fadrinets” per casar.¹⁵⁵

Certament, si fem cas de l'estadística de Cerdà, les 400 filadores que el 1856 governaven *mule-jennies* a la ciutat (per 1.000 filadors i nuadors adults) eren les dones més ben pagades del tèxtil barceloní, amb un setmanal net mitjà (62,6 rals) que només fregaven unes poques

¹⁵⁴ Totes les citacions literals: AHCB, Secció de Gràfics: “*Vida y Costumbres de las Hiladoras o Maquineras (Crítica Divertida)*” (Barcelona, Impr. de J. Rubió, [s. a.; és una reimpressió]); “*Defensa y Junta que han tenido las Hilanderas de Barcelona (Sobre el papelito que ha salido criticando su vida y costumbres)*” (Barcelona, Impr. de la Vídua i Fill de J. Rubió, [s. a.]). He pogut datar tots dos romanços a partir de la informació que proporciona Àngel MILLÀ (1956): *Libreros y bibliófilos...*, p. 15 (1840, any de la mort de Josep Rubió i del canvi de raó social de la seva impremta). Tractant-se, en el primer cas, d'una “reimpressió”, no cal descartar que l'original s'hagués escrit i publicat durant els anys d'or de la filatura femenina de *mule-jennies* (1825-1835), entre d'altres coses perquè atribueix a les tals filadores un setmanal de “*cuarenta realillos o más*”.

¹⁵⁵ AHCB, Secció de Gràfics: “*La Filadora (Per poderse divertí...)*” (Barcelona, Impr. de J. Tauló, 1856); el mateix estereotip: “*Cansó nova y divertida dedicada a una noya filadora de Sant Andreu que, havent despreciat a molts joves, no 'n trova ara cap per remey*” (Barcelona, Impr. de Ramírez y C., 1876 [és la reimpressió d'un original de 1853]).

dotzenes de nuadores de teixits.¹⁵⁶ Però, llegida la Taula 5.5., també sembla clar que les filadores barcelonines havien cedit terreny salarial arran de la substitució de les *mule-jennies* mogudes per sang i braços per *mule-jennies* associades al vapor. És a dir: havien seguit una trajectòria inversa a la dels homes que filaven amb *mules*, els quals aviat atraparen i superaren els ingressos nets dels filadors prevapor més prestigiosos. Les estimacions i notícies salarials que he resumit en la Taula 5.5. suggereixen una discreta però indiscutible tendència a l'alça pel que féu als ingressos nets dels homes filadors entre 1840 i 1856. Si inicialment l'arribada de les *mules* a vapor afectà a la baixa l'ingrés filador forjat entre els escassos homes que havien governat *mules* mogudes per cavalleries (de 88,0 a 80,0 rals nets setmanals)¹⁵⁷, totes les fonts coincideixen en què el tal ingrés es recuperà a l'alça i s'estabilitzà durant el període 1842-1854: cas dels 96,0 rals nets setmanals que el fabricant Francesc Puigmartí adjudicava als menys destres dels seus filadors l'estiu del 1842; dels 95,0 rals nets setmanals que Ceferí Tressera atribuï als filadors barcelonins "de primera classe" (màquines d'entre 240 i 300 fusos) del quinquenni 1840-1845; del 95,0 rals nets setmanals dels filadors "de ciutat" anotats per Lesseps el 1848 [que no he inclòs en la Taula 5.5.]; i finalment dels gairebé 92,0 rals nets de mitjana que Ildefons Cerdà documentà a propòsit de l'elit de la filatura capitalina el 1856.¹⁵⁸ Una corba d'estimacions salarials que alhora corria paral·lela a la consolidació del sindicalisme filador masculí -com mostraré, malgrat la creixent hostilitat del context polític- i a l'expansió de la subcontractació interna amb equips masculins de tres i fins quatre actius (amb un repartiment salarial entre les parts que a penes es modificà entre 1840 i 1856 [vegeu la Taula 5.5.]). Per contra, la corba salarial de les progressivament menys nombroses filadores de *mule* s'endevina discretament a la baixa. En aquest cas, les llibretes de pagaments de Muntadas Germans conviden a un exercici comparatiu que no puc fer per a cap filatura masculina. Si la mitjana de l'ingrés net setmanal de les filadores prevapor de Muntadas Germans podia oscil·lar -segons es pagués o no una ajudant- entre els 73,9 i els 63,9 rals setmanals, és a dir 68,9 rals (1840-1841), la mateixa mitjana però entre les filadores que governaren les primeres *mules* a vapor de l'empresa *davallà* fins els 66,6 rals nets (1842).¹⁵⁹ Un valor que Cerdà rebaixaria fins els 62,6

¹⁵⁶ Vegeu la Taula 2.1. i Ildefonso CERDÀ (1867): "Monografía estadística de la clase obrera...", ps. 595-597.

¹⁵⁷ Els 88,0 rals nets setmanals dels homes filadors amb *mules* mogudes amb energies animades (1840) devien empènyer a l'alça, durant la segona meitat dels 1830s, l'ingrés de les majoritàries dones filadores amb les *mules* prevapor; el 1834-1835 ja s'ofertaven algunes *mules* a força de sang i braços de fins a 240 fusos, màquines que demandaven una gran inversió de força física i/o actius, i que, si funcionaren, devien fer-ho governades per homes [vegeu BC, Fons Junta de Comerç, Impresos, 200/29: "*Precios corrientes de varias piezas para máquinas de hilar...*" (1834); també la Taula III.2.].

¹⁵⁸ Vegeu la Taula 5.5. i la Introducció a la Part III [les informacions salarials recollides per Lesseps el 1848].

¹⁵⁹ Vegeu les fonts i la metodologia al peu de la Taula 5.5.. La dispersió de les 7 sèries preufetaires considerades el 1842 (una mitjana màxima de 81,9 rals setmanals i una mínima de

ral·s nets en la seva estadística barcelonina dels anys 1850s. [Vegeu la Taula 5.5.] És segur que aquestes filadores eren responsables d'una única ajudant subministradora de metxa de cotó, i per tant que compaginaven les tasques de manipulació del carro de fusos amb el nuatge dels fils que es trencaven (i això amb un ritme molt més viu del que s'acostumava amb les *mules* mogudes per cavalleries). En una paraula: aquestes filadores tendien a treballar més que abans del vapor (el que no es pot dir dels filadors que ara manaven nuadors i metxers) i a guanyar menys que més.

Les divergències laborals entre els emergents filadors masculins i les dones filadores que feren el salt cap a la filatura de *mules* a vapor no s'esgoten en els indicis d'una distinta tendència salarial. Si fem cas dels llibres de vendes de Muntadas Germans, l'empresa continuà filant amb el vapor els tipus de trames i ordits que havien filat les *mules* més matusseres de Pau Muntadas i Germans (números 20s mitjans, sobretot 22s, 26s i 28s). És a dir, la mena de fils que Francesc Puigmartí pagava als seus filadors a 24 maravedís la lliura (1842), o a 22 maravedís la lliura la majoria dels fabricants barcelonins segons testimoni dels filadors del Vapor Juncadella (1843). Malgrat que les llibretes de pagaments de Muntadas Germans no especifiquen ni el preufet ni la mena de fil que filava cada filadora i màquina, la relació entre les lliures filades per filadora i el pagament rebut resulta ser, sempre, una constant. Bé, dues constants, almenys per a les 9 filadores (de 38) de les quals he seguit la trajectòria durant l'any 1842. En un cas, la constant equival a 16,5 maravedís la lliura de fil; en l'altre, a 14,0 maravedís la lliura. Fins i tot si corresponien a números 20s baixos (no devien ser menys tractant-se de *mule-jennies* a vapor), aquests preufets quedaven força per sota dels que aleshores defensaven amb èxit els filadors de Puigmartí i Juncadella.¹⁶⁰

De la mateixa manera, les estratègies de pressió col·lectiva d'aquestes dones filadores no bandejades pel vapor semblaven força diferents de les que he descrit a propòsit dels primers homes filadors, sobretot perquè les filadores no havien fet el pas cap a la formalització política i institucional que sí que havien fet els filadors amb el sindicat d'ofici ja detectat el 1841. La primavera del 1843, després dels conflictes relatats dels vapors Puigmartí, Vilaregut i Juncadella, la Comissió de Fàbriques notificà al Cap Polític i a l'alcalde de Barcelona els problemes que amenaçaven una petita filatura del carrer de l'Aurora, titularitat d'un tal Jaume Delprat i Delpuech, qui havia baixat a Barcelona "*después de haber sido quemada por la facción carlista la fábrica que tenía en Ripoll*". Delprat i Delpuech llogava la força de vapor

72,0 rals) es força inferior a la dispersió de les 5 sèries considerades el 1840-1841 (entre 85,0 i 66,3 rals), evidència gens sorprenent si tenim en compte els efectes homogeneïtzadors del ritme-vapor.

¹⁶⁰ Elaboració pròpia a partir de MTEPM, Fons Família Muntadas, Muntadas Germans (1841...), Lligall "*Documentos varios de los establecimientos que poseían los Sres. Hermanos Muntadas*": Llibreta "Nº 2/1842" [Filatura]; també Llibreta "Nº 2/1841" [Filatura/Setmana 20]; Llibreta "Año 1842" [Entregues de fil]; també: Pau Muntadas i Germans (1838-1840), Llibre 503: "*Venta de Hilados/Manual*" (1838). [Vegeu també la Taula 5.5].

al també fabricant de filats Andreu Balius, i ocupava un lloc menor en la jerarquia empresarial de la filatura de la ciutat: el 1844 només pagaria 180 rals de contribució industrial (el 32,8% de la contribució mitjana del subsector filador, contra el 126,6% que pagaria Balius). Delprat, qui no reapareixeria en la nòmina barcelonina de fabricants de filats de l'any 1850, només donava feina a "hiladoras" el 1843. Una dada gens sorprenent si tenim en compte que els fabricants amb menys recursos eren els més proclius a fer córrer *mule-jennies* "petites" o de 120 fusos -les més apropiades a les capacitats físiques de les dones-, ja que es tractava d'una opció productiva més flexible (a l'hora d'elaborar un catàleg de fils) que el disposar de menys màquines però amb més fusos. Els problemes de Jaume Delprat començaren el 21 de març de 1843, quan acomiadà una de les seves filadores "por haberse tomado ciertas libertades en descrédito y mengua del nombrado fabricante después de haber pedido un exceso de precio en la mano de obra". Significativament, la resta de filadores pressionà aleshores el fabricant, però no per la qüestió del preufet sinó "para que volviese a recibir a la que había despedido". Com que Delprat s'hi negà, les filadores "abandonaren les màquines". El més interessant, però, és el que feren les filadores per evitar l'arrencada de la filatura amb "otras seis hiladoras que el fabricante Delprat se ha procurado para reemplazarlas": "Las [filadoras] que se han separado ocupan la entrada y escalera en todas las horas del trabajo, para impedir la libre entrada, con la estratagema de tener cada una delante un cesto de naranjas que dicen vender." I el 3 d'abril, dues setmanes després de l'inici del conflicte: "...en el día de hoy siguen sitiadas no sólo las [noves] hiladoras sino todas las demás personas que se hallan en la Casa-Fábrica de dicho Delprat, aún con más estrechez que antes, puesto que ni siquiera se les permite procurar lo necesario para la comida; en términos que una mujer que entraba alguna cosa de comestible, ha sido detenida por las de afuera, que dicen vender para ocultar su desacato, quienes se han apoderado de lo que llevaba y la han amenazado."¹⁶¹ És a dir: un episodi de solidaritat i pressió col·lectives mitjançant instruments poc formalitzats i menys institucionalitzats, instruments que com l'ocupació tumultuosa d'espais públics o el boicot camuflat sota comportaments avalats per la cultura comunitària (la venda al carrer protagonitzada per dones), resulten típics de moltes tradicions plebees específicament femenines de quan el trànsit cap a la ciutat industrial.¹⁶² Uns instruments, també, que culturalment i políticament s'endevinen a mig camí entre les estratègies femenines d'adaptació fabril que he descrit en el Capítol 4 i la fórmula associativa que els

¹⁶¹ Totes les citacions literals: AFTN, Comissió de Fàbriques, Copiador de correspondència enviada (1839-1844): cartes al Cap Polític provincial (23-03-1843 i 04-04-1843) i a l'alcalde de Barcelona (02-04-1843). Jaume Delprat i Delpuech en la contribució industrial barcelonina del 1844: vegeu l'Apèndix 5.3..

¹⁶² Un exemplar estudi de les formes singularment femenines de mobilització pública i/o pressió col·lectiva, en una gran ciutat que s'industrialitzava durant el segle XIX (Nova York): Christine STANSELL (1987): *City of Women...*, particularment els capítols 7 ("Women and the Labor Movement") i 10 ("The Uses of the Streets").

filadors barcelonins havien institucionalitzat almenys des del 1840-1841. Perquè, quan el conflicte de la filatura de Delprat i Delpuech, la tal Societat de Filadors no aparegué per enlloc.

Certament, la vaga vigilant de les filadores de Delprat suposava un salt qualitatiu, en termes d'estratègia i de pressió col·lectiva, respecte del recurs de les filadores d'entresegles a la sortida estacional de la fàbrica o bé a un menor esforç fabril (sempre i quan existissin altres oportunitats laborals convenients o atractives) [vegeu el Capítol 4]. En aquest sentit, la "veu" començava a reemplaçar la "sortida" entre les dones que filaven cotó, potser perquè el ventall d'alternatives laborals per a les noies tendia a restringir-se amb la industrialització més capital-intensiva (el cas de Barcelona), potser també perquè les pioneres mobilitzacions dels teixidors i filadors fabrils havien posat la primera pedra d'una nova cultura pública de factura plebea (que alguns contingents de dones en fàbriques metabolitzarien a partir de les pròpies tradicions i servituds de gènere). Però alhora és indiscutible que la posició fabril i pública de filadores com les de Delprat era, el 1843, més fràgil que la dels seus homònims masculins dels vapors més grans. Més fràgil perquè els antecedents de defensa del propi treball, entre aquelles dones, tenien molt a veure amb l'aprofitament intensiu de les oportunitats que els havia ofert un heterogeni mercat laboral, i poc amb la relativa autonomia i autoritat amb la qual molts homes cotoners havien gestionat un modest capital-maquinària i un cert volum de treball. I més fràgil, en conseqüència, perquè les filadores no disposaven del bagatge *organitzador* que predisposava alguns homes, en canvi, a treure el major partit de la subcontractació interna (d'altra banda, menys complexa en la filatura femenina de *mules*). No és estrany, doncs, que el primer sindicalisme filador barceloní es perfilés exclusivament masculí (tot i la significativa continuïtat de dones en la nova filatura a vapor), i que el sindicat d'ofici guanyés presència de la mà d'una determinada *lectura* obrera del sistema subcontractista, una lectura indiscutiblement inspirada pels hàbits i les posicions que els homes havien assumit en els tallers prevapor de *jennies* o berguedanes i *mules* de primera hora. Un episodi que es perllongà mesos, en l'escenari de la filatura del *hinterland* capitalí de principis dels 1850s, quan el marc polític era ben poc propici al societarisme obrer, il·lustra amb detall l'èxit notable d'aquella estratègia sindical masculina, i confirma que una determinada cultura del treball cotoner, feta dels ritmes previs al vapor i de les prerrogatives masculines sobre el treball d'altres, continuava ben viva en les filatures barcelonines.

L'episodi es localitzà a Sant Martí de Provençals i Sant Andreu de Palomar, els pobles del pla capitalí que durant la dècada dels 1840s començaren a jugar el rol de "pulmó industrial de Barcelona". Bernat Pujató fou un dels pioners en la introducció del cotó a Sant Martí de Provençals: el 1842 ja hi filava cotó en una "fàbrica" de la carretera que duia a Barcelona, i el 1852 hi era el titular d'una "*fàbrica-vapor*" també de filats (que el 1857 declarava donar feina a 59 treballadors/es). El març de 1852 dos "comissionats" dels filadors de Pujató -tots homes- i el mateix fabricant signaren, amb la mediació de l'alcalde de Sant Martí, un conveni col·lectiu

que establia que “Pujató pagará a los hiladores el mismo precio que se verifica en los vapores de José Bancells y Muntadas y Compañía de San Andrés de Palomar”. Aleshores la fabricació cotonera estava més arrelada a Sant Andreu que a Sant Martí, per motius de localització, i el 1850 la Junta de Fàbriques havia comptat cinc fabricants de filats de cotó a Sant Andreu per cap a Sant Martí (tampoc Pujató). Segons l'Estadística de la Junta (1850), el tal Josep Bancells feia córrer 1.440 fusos de *mule-jenny* a vapor. D'acord amb la documentació municipal, els filadors de Pujató s'havien declarat en vaga feia més d'una setmana, precisament arran de la firma d'una “*nueva tarifa de precios*” entre fabricants i filadors de Sant Andreu. Pujató, doncs, havia rebut, en plena Dècada Moderada i amb el governador civil proclamant la mà dura, l'efecte dòmino d'una dinàmica sindical i col·lectiva arribada de Sant Andreu però que procedia de la Barcelona emmurallada. El mateix Bernat Pujató ho acredità aquell estiu del 1852 en una carta a l'alcalde de Sant Martí: “*Tres hiladores de mi fábrica-vapor de la clase de hilados se me presentaron el día de ayer [18-07-1852] manifestándome en nombre y representación de los demás que sacáse de la fábrica a todos los que no pertenezcan a la Sociedad cuyo director es un tal Miralles, que del contrario abandonarían por orden de éste juntos el trabajo.*” Pujató no hi accedí, i 14 “*trabajadores*” no acudiren a la fàbrica l'endemà.¹⁶³

El “*tal Miralles*” no podia ser altre -com mostraré- que el Joan Miralles que el 1841 ja havia firmat en nom de la Societat de Mútua Protecció dels Filadors de Cotó de Barcelona. El personatge era prou conegut a la Barcelona plebea dels últims 1840s i primers 1850s, sempre al capdavant de la Societat de Filadors. Però la força del sindicat d'ofici resultava tan o més visible que la figura de Miralles, i arribava -repeteix: malgrat la conjuntura política repressiva¹⁶⁴- als últims racons de la filatura capitalina (cas de Sant Martí de Provençals), sobretot si es tractava de filatures amb nòmnes masculines i preufetaires. El 1853 Pujató tornà a topar amb el mateix problema: “*Doy parte a V. de haberse marchado de algunos días a esta parte uno que otro*

¹⁶³ AMDSM, Indústria/Moviment Obrer (1850-1896): “*Expediente relativo a los trabajadores del Vapor de Pujató*”: cartes de Bernat Pujató a l'alcalde de Sant Martí de Provençals (23-03-1852 i 19-07-1852) [el subratllat és meu] i conveni col·lectiu signat per Bernat Pujató i Agustí Suriol... (24-03-1852); Bernat Pujató el 1842: *Guía de Forasteros en Barcelona... Fábricas de hilados, torcidos y tejidos de algodón...* (1842), p. 99 (i p. 97 [Sant Andreu de Palomar]); els treballadors/es de Pujató el 1857: AMDSM, Indústria: “*Relación de los operarios...*” (16-04-1857). Josep Bancells el 1850: vegeu l'Apèndix 5.2. [Sant Andreu de Palomar]. Sant Martí de Provençals, “pulmó industrial de Barcelona” (i marginalitat de la filatura local): Jordi NADAL i Xavier TAFUNELL (1992): *Sant Martí de Provençals...*, ps. 35-54.

¹⁶⁴ Un exemple de la política repressiva de les autoritats provincials Moderades: AMDSM, Indústria/Moviment Obrer (1850-1896): “*Expediente relativo a los trabajadores...*”: carta del governador civil a l'alcalde de Sant Martí de Provençals (26-07-1852) (imposant multes i “*dos días de detención*” als filadors declarats en vaga el juliol de 1852, “*sin perjuicio de averiguar si los tales trabajadores pertenecen a alguna sociedad no autorizada...*”; ni Pujató ni l'alcalde col·laboraren a tal efecte amb el governador).

hilador de mi Fábrica de hilados, a fin de no verse insultado, según se me ha dicho después, por otros trabajadores que al parecer andan por las inmediaciones capitaneados por un tal Ignacio "de Gràcia", de la Sociedad; y de que esta misma tarde, habiendo sido insultado por los consabidos un trabajador italiano, también se ha marchado éste, diciendo que iba a encontrar al Cónsul de su Nación...".¹⁶⁵ I el 1855, quan Zapatero ja havia arraconat la relativa tolerància Progressista, els filadors de les *mule-jennies* de Pujató tornaven a la vaga, almenys per dues vegades. El setembre, perquè el fabricant -deien els filadors- pretenia imposar-los una rebaixa dels preusfets a canvi de "*premios*" o incentius segons les lliures de fil fabricades, "*cuando es nuestra libertad el cómo desempeñarla*" [la fabricació de fil]. A finals d'any, perquè -deien també els filadors- "*los trabajadores querían entrar un poco de vino para beber, como de costumbre, y no ha querido Pujató que lo entrasen, y al momento que lo han entrado ha hecho parar la fábrica*" (segons Jaume Pujató, hereu de Bernat, "*por el motivo que, habiendo hecho los hiladores un abuso de entrar vino en la fábrica, los ha reprendido, y al momento de estar ausente han abandonado el trabajo*").¹⁶⁶ Tot plegat, una història en la qual es mesclen força sindical i defensa d'uns determinats "costums" filadors, pressió corporativa dels filadors associats i resistència d'aquests a cedir poder de decisió a peu de *mule*.

Les reclamacions i actituds col·lectives dels filadors del Vapor Pujató tenen interès per diverses raons. Primer: perquè demostren la més que significativa implantació de la Societat barcelonina de Filadors a principis dels anys 1850s, malgrat les prohibicions i persecucions que -com mostraré- no havien cessat des del 1844. Segon: perquè acrediten que una de les conseqüències d'aquesta implantació fou la unificació a l'alça dels preusfets filadors, de tal manera que les tarifes col·lectives ja establertes guiaren les demandes salarials dels nous filadors o d'aquells ocupats en filatures perifèriques i/o que es vaporitzaren tardanament (com era el cas de la de Bernat Pujató). Tercer: perquè documenten l'interès filador per *tancar* sindicalment (és a dir, políticament) el propi mercat de treball, exigint un reclutament *endogàmic* que tenia molt a veure amb la cultura de la subcontractació interna i -com mostraré en el Capítol 7- amb les expectatives de promoció fabril d'un exèrcit de nuadors adults (just

¹⁶⁵ AMDSM, Indústria/Moviment Obrer (1850-1896): "*Expediente relativo a los trabajadores del Vapor de Pujató*": carta de Bernat Pujató a l'alcalde de Sant Martí de Provençals (04-11-1853).

¹⁶⁶ Ambdós episodis: AMDSM, Indústria/Moviment Obrer (1850-1896): "*Expediente relativo a los trabajadores...*": carta-esborrany de l'alcalde de Sant Martí de Provençals al governador civil (15-09-1855) [inclou una nota manuscrita dels filadors comissionats del Vapor Pujató]; nota dels filadors Joan Martí, Benet Casals i Marià Pujol a l'alcalde de Sant Martí de Provençals (28-12-1855); carta de Jaume Pujató a l'alcalde de Sant Martí (28-12-1855). Més exemples del seguiment que els filadors de Pujató feren de les consignes del sindicat d'ofici abans de la "revolució de juliol" de 1854: carta de l'alcalde de Sant Martí al Comandant Militar de Gràcia (30-03-1854) i nota de Pujató a l'alcaldia (03-04-1854) (quan la vaga cotonera de març de 1854).

quan la demanda empresarial de nous filadors de *mule-jenny*, a principis dels 1850s, començava a saturar-se). I finalment: perquè suggereixen prou explícitament que la feina dels homes que governaven les *mules* barcelonines pivotava al voltant de determinades nocions de “llibertat” a peu de màquina i de “costum” fabril que emfasitzaven la condició *organitzadora* del filador, la seva capacitat per ajustar la fabricació a un únic preufet que no penalitzés el (menys) esforç, la seva relativa autonomia per fixar els ritmes del propi treball. “Llibertat” de treballar més o menys (sense que se’n ressentís la relació entre esforç i ingrés), i “costum” de combinar *feina* i *oci* a peu de fàbrica, que la nova cultura *filadora* podia haver *heretat* dels cotoners que havien governat les modestes cotoneries prevapor, dels “fabricants” (o familiars, o encarregats) que cardaven el cotó i triaven el fil amb les pròpies mans mentre supervisaven les noies filadores i “[*se daban*] un trato que dista del de los jornaleros”.¹⁶⁷

5.4. Virtuts polítiques del filador barceloní (1844-1854)

Que la centralitat laboral i fabril dels filadors de cotó barcelonins no era una qüestió menor, quedà ben clar durant els anys de la Dècada Moderada (1844-1854). Òbviament, la continuïtat pràctica del sindicalisme filador en una conjuntura política essencialment hostil a la llibertat d’associació demostra que aquella centralitat era ben sòlida, i que si bé s’havia alimentat de les pioneres lluites col·lectives dels anys 1840-1843, ho continuava fent del rol estratègic que corresponia als filadors en l’organització i control del treball de filar amb màquines *mule-jennies*. Amb tota seguretat el viratge polític Moderat devia frenar l’empenta sindical de l’ofici, però les posicions a peu de màquina eren prou estratègiques -i l’accés al govern d’una *mule-jenny* prou *selectiu*- com perquè l’ascendent filador en un mercat de treball en expansió però encara modest i mesurable se’n ressentís gaire. De fet, l’afirmació col·lectiva per part dels filadors capitalins d’aquesta rellevància fabril i fins pública -almenys entre els treballadors cotoners- no es circumscrigué, durant els anys 1844-1854, als gestos de força més o menys

¹⁶⁷ He tractat de la discutible frontera entre *feina* i *oci* durant la industrialització barcelonina de mitjan segle XIX, a Albert GARCIA BALAÑA (1996): “Ordre industrial i transformació cultural...”. Té molt interès, a propòsit de la qüestió de la cultura del treball com a “herència” d’unes tradicions laborals anteriors, el que ha escrit William M. REDDY (1984): *The rise of market culture...*, ps. 330-333, que és una crítica força lúcida de l’“economia moral” thompsoniana (llegida des de l’àmbit de la història del treball) “*as moral and cultural standards [only] motivated by memory of the past*” [p. 332] [vegeu també el Capítol 2 d’aquest treball]; en conseqüència, faig servir la idea d’“herència” en un sentit gens determinista, sobretot com a predisposició obrera a emfasitzar uns o altres trets potencials d’una mateixa forma d’organitzar el treball (com ho podia ser la subcontractació interna). La citació literal sobre el “trato” que es donaven a si mateixos alguns petits fabricants de filats a la Barcelona dels anys 1830s: vegeu la nota 92 d’aquest mateix Capítol.

clandestins de la societat d'ofici. Es valgué, també, d'altres mètodes menys arriscats i d'altres tribunes menys vigilades, senyal que aquella rellevància depenia d'alguna cosa més que de l'eficàcia d'un sindicat filador.

5.4.1. L'1 de febrer de 1848 el nom de Joan Miralles, associat a una "*Sociedad de Hilados de Algodón*", aparegué entre la vintena escassa de signatures que promocionaven, via un manifest públic, la constitució a Barcelona d'una anomenada *Asociación Defensora del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera*. La resta de signants eren, fonamentalment, una barreja de patricis i professionals estretament vinculats al món industrial català i d'importants fabricants, cotoners però també d'altres rams. Sembla força inversemblant que aquest Joan Miralles no fos el mateix Joan Miralles que el desembre de 1841 dirigia la naixent Societat de Filadors de Cotó de Barcelona, ni el "*tal Miralles*" que el 1852 encapçalaria una societat d'ofici implantada en la filatura de dins i fora muralles. Només un altre "obrer" acompanyava Miralles en la nòmina de signants: Pere Vicheto, qui durant el Trienni Esparterista havia format part de la direcció de la Associació barcelonina de Teixidors de Cotó, el qual però es despenjaria del projecte de l'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Obrera ben aviat. Miralles, en canvi, reapareixeria entre els membres de la junta consultiva de l'Associació i entre els escollits per aquella per integrar la primera junta directiva, designada el juny de 1848 i a la qual el representant de la Societat de Filadors s'incorporà com el tercer candidat més votat, només per darrere del marquès de Monistrol i de Joan Güell i Ferrer. En endavant, i durant els dos anys de vida de l'Associació, Joan Miralles n'esdevindria un dels noms més recurrents i homes més visibles -indiscutiblement, el que més entre els de la "secció d'obers"-, intermitentment flanquejat per algun membre de la refeta Societat de Mútua Protecció de Teixidors de Cotó.¹⁶⁸

Qui hi havia al darrere de l'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Obrera? Quins eren els objectius de la nova institució? Gràcies a la recerca de Roser Solà i Montserrat sabem força coses de l'Associació i dels impulsos que conflueixen en la seva fundació. D'entrada, l'Associació tenia un precedent directe en la *Asociación Defensora del Trabajo Nacional* establerta a Madrid el 1847, de ben curta vida, però patronejada sobretot per homes ben relacionats amb la rebatejada Junta de Fàbriques catalana (Esteve Sairó, Pascual

¹⁶⁸ El manifest imprès de 01-02-1848 l'he consultat a AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 2.735: "*Disminución de trabajo en los operarios...*" (1847-1849). La composició de la junta consultiva de l'Associació i la pertinença de Miralles a la Societat de Filats[dors] de Cotó: *Miscelánea. Boletín de la Asociación Defensora del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera* (Barcelona), núm. 10 (12-07-1849), ps. 110-112. L'elecció de la junta directiva, la composició de la "secció d'obers", la retirada de Vicheto i la incorporació d'un segon delegat dels teixidors (Simó Boldú): Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial de Catalunya...*, ps. 153-154 i 185-186; sobre Vicheto, Boldú i l'Associació de Teixidors durant el trienni 1840-1843, cal veure Genís BARNOSELL (1999): *Orígens del sindicalisme...*

Madoz, el diputat Progressista Jacint Fèlix Domènech o el mateix marquès de Viluma), homes que havien importat de França el model del *lobby* proteccionista i anticobdenita. No cal dir que en la conjuntura de discussió aranzelària, propaganda cobdenita també a Espanya, i primers estralls a la Península de la crisi econòmica europea del bienni 1846-1848, la consolidació legislativa d'un ben precís proteccionisme comercial havia de ser el primer mòbil del projecte d'Associació barcelonina.¹⁶⁹ Però, tal i com ha explicat Roser Solà, l'encara projecte barceloní ja es desmarcà de l'exclusiu corporativisme aranzelari, en part perquè el capitanejaven tècnics i professionals més que no pas fabricants, en part perquè en les equacions industrialistes dels primers la incògnita de la "classe obrera", del problema social, hi jugava un paper d'alçada, gens marginal ni bandejable. Simptomàticament, els tres principals promotors de l'Associació a Barcelona, el metge Antoni Pujadas i Mayans, l'apologista i emprenador maldestre Jeroni Ferrer i Valls, i l'advocat i propietari Magí Soler i Espalter, coincidiren en la conveniència d'afegir el complement "*de la Clase Obrera*" quan presentaren públicament el projecte la tardor del 1847. Per bé que els tres procedien de tradicions ideològiques i polítiques diferents, havien acordat que "*el principio de fraternidad y respeto entre los dueños de establecimientos industriales, agrícolas y mercantiles con sus operarios, es el norte de esta asociación*", idea que Antoni Pujadas concretà una mica més arran d'una de les primeres accions públiques d'aquest triumvirat -abans de la constitució formal de l'Associació-, aleshores en suport del restabliment d'un jurat mixte dels "fabricants i treballadors de teixits de Barcelona": "*Debe envanecer a los catalanes el ser los primeros que han establecido la concordia fraternal entre fabricantes y operarios, concordia tanto más laudable cuando se ha verificado en circunstancias tan difíciles como las que atravesamos. [...] Mientras unos buscan la felicidad y la fortuna en las intrigas políticas, los catalanes se han propuesto encontrarla en la concordia y en el trabajo nacional.*"¹⁷⁰

Per a Pujadas, metge educat en la tradició higienista i en el Progressisme il·lustrat que jutjava indèstriables malaltia física i malaltia social, la defensa de la indústria autòctona resultava inconcebible sense instruments d'arbitratge laboral que la legitimessin socialment i en

¹⁶⁹ La visita de Richard Cobden a Espanya l'any 1846, i la seva contribució a la cristallització d'un pensament lliurecanvista autòcton, ha estat tractada amb detall per Ernest LLUCH (1988): "La gira triomfal' de Cobden...".

¹⁷⁰ "*Manifiesto de la Asociación, dirigido a los Srs. fabricantes y trabajadores de tejidos de Barcelona*", a *Diario de Barcelona*, 29-11-1847 [Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial...*, p. 152]. La citació literal sobre "el principi de fraternitat...": manifest públic de l'Associació de 01-02-1848, consultat a AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 2.735: "*Disminución de trabajo en los operarios...*" (1847-1849). Objectius dels promotors de l'Associació: Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial...*, ps. 140-149.

neutralitzessin els potencials conflictes interns.¹⁷¹ Ferrer i Valls, que com ha explicat Francesc Artal havia transitat de preocupacions específicament agraristes a d'altres genèricament industrialistes durant l'última dècada llarga, aportava, a més d'un currículum de publicista proteccionista, les seves connexions amb el Moderantisme balmesià, aleshores una elaborada però poc escoltada reflexió industrialista que com ha fet notar Josep M. Fradera havia situat la "*relación entre fabricantes y trabajadores*" -i fins la conveniència "*de un tribunal de paz para regular los salarios*"- entre les prioritats de la seva agenda, sobretot després de les últimes bullangues barcelonines i de la lectura pública que n'havia fet el sacerdot de Vic. Si fem cas de les notes amb què Ignasi Casanovas introduí la reedició dels escrits de Jaume Balmes, fou Jeroni Ferrer i Valls qui anà a trobar el vigatà per tal que no restés al marge del renovat desplegament institucional dels industrialismes autòctons, i cal pensar que fou també Ferrer qui col·locà un Balmes gairebé moribund en la primera junta directiva de l'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Obrera, el 4 de juny de 1848.¹⁷² Per la seva banda, l'advocat Magí Soler i Espalter procedia de la revifada Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, des de la secretaria de la qual havia impulsat i impulsaria no poques discussions sobre el problema obrer, això sí, sempre dins de les coordenades d'un paternalisme patrici tan voluntarista com temorós i previngut de les iniciatives més autònomes de la Barcelona plebea. La seva insistència, un cop engegada l'Associació, en aspectes com l'estalvi i el mutualisme tutelats dels treballadors, l'elaboració d'un "*plan de socorro por la falta de trabajo*", o l'ensenyament tècnic i la creació d'un gabinet de lectura per als socis "obrers", delata les limitacions de la seva percepció de les relacions socials a la ciutat industrial, percepció que

¹⁷¹ L'experiència política i professional d'Antoni Pujadas i Mayans, inclosos el seu exili francès dels anys 1830s i la seva estada a Londres dels primers 1840s, ha estat reconstruïda per Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial...*, ps. 172-180.

¹⁷² Sobre Jeroni Ferrer i Valls: Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial...*, ps. 169-172; Francesc ARTAL VIDAL (1991): ps. 67-73; el seu trànsit de les preocupacions agraristes a les industrialistes es pot resseguir en el recull Gerónimo FERRER y VALLS (1846): *Cartas históricas, filosóficas, estadísticas, agrícolas, industriales...*; exemples de la seva tasca publicística: BC, Fons Junta de Comerç, Lligall LVIII, Carpeta 29 (publicació de *El Tecnológico Nacional* a Madrid (1834)), i AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes, Vol. IV: sessions de 04-01-1847, 14-01-1847 i 27-01-1847 (edició i difusió de les seves *Cartas históricas, filosóficas, estadísticas...*); la nota de Casanovas a propòsit de les seves relacions amb Balmes la trec de Jaume BALMES (1998): *Escritos sobre Catalunya*, p. 41. Sobre Balmes i les seves propostes de reordenació de les polítiques del patriciat industrial barceloní respecte dels grups treballadors, abans i després de la Jamància, cal veure Josep M. FRADERA (1996): *Jaume Balmes, els fonaments...*, ps. 191-208 (i en general tot el capítol 4: "La Civilització-Vapor"); els textos originals de Balmes sobre això, presentats per Josep M. Fradera, a Jaume BALMES (1998): *Escritos sobre Catalunya*, ps. 39-206, i particularment l'article "*Relaciones entre fabricantes y trabajadores*" (07-09-1844) de la sèrie "*Barcelona*" [ps. 195-206]. Balmes a la junta directiva de l'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Obrera: Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial...*, p. 153.

expressava més fidelment la posició de molts nous fabricants que no pas ho feien la confiança en polítiques arbitrals del Progressista Pujadas o la clarividència de les concessions al servei de l'ordre de Balmes.¹⁷³

Certament, la confluència d'aquests tres personatges, i del que podien representar a la Barcelona de la segona meitat dels anys 1840s, no desembocà en la creació d'una plataforma que desafies les regles del joc laboral i social imposades per les autoritats Moderades i beneïdes pels fabricants després del 1843. L'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Obrera amb prou feines posà en marxa alguns dels propòsits expressats en un reglament ben prudent -el mont de pietat per als socis obrers malalts, un pla d'auxili obrer per a conjuntures de crisi industrial, l'alfabetització dels socis adults i les classes "tècniques" gratuïtes, l'obertura d'una "*Sala de Asilo*" de dia per als fills de curta edat dels socis treballadors...-, i quan es presentà alguna ocasió que convidés a complir el que la direcció havia promès el lípticament el juliol de 1848 ("*...apoyará [la direcció de l'Associació], con su prestigio y con sus medios de influencia y relaciones, las justas y mesuradas quejas de los socios por indebidos quebrantos que sufriesen en el ejercicio de su industria*"), actuà amb una passivitat que fregava la desídia. No obstant això, l'Associació fou tractada per molts grans fabricants amb una barreja de displicència i incomoditat, i homes com Joan Jaumandreu, Nicolau Tous i Soler o Joan Güell i Ferrer abandonaren ben aviat els càrrecs que se'ls havien assignat durant la primera meitat de l'any 48.¹⁷⁴ De fet, els suports més convençuts gairebé sempre els proporcionà una certa mesocràcia ciutadana, sovint de filiació Progressista, que semblava recuperar, amb modèstia, l'estratègia dels anys del Trienni Esparterista d'erigir-se en potencial intermediària institucional i per tant política de menestrals i treballadors manuals, tot plegat per eixamplar la pròpia clientela social i de partit alhora que per dotar de credibilitat l'interclassisme d'ordre que proclamava. Fou així que el farmacèutic Josep Oriol Ronquillo, publicista bon coneixedor del món industrial barceloní i "*profesor que hace años se ha impuesto la noble misión de vulgarizar entre los artesanos las nociones de la ciencia*", cedí l'estiu del 1849 la seva *Miscelánea de Artes, Oficios y Agricultura, de Economía Doméstica, Rural e Industrial...* amb l'objectiu que esdevingués el butlletí oficial de l'Associació.¹⁷⁵ I que l'antic

¹⁷³ Magí Soler i Espalter, la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, i la "qüestió obrera": ASEBAP, C. 25/3: "*Regularizar Clases industriales*" (1847) [vegeu més endavant, aquest mateix subcapítol]. Propostes concretes des de la direcció de l'Associació: Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial...*, ps. 181-185.

¹⁷⁴ Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial...*, ps. 143-149 (reglament i objectius de l'Associació), 154-157 (realitzacions 1848-1850), 146 (manifest de la direcció de 10-07-1848), 187-188 (passivitat en la participació en un projecte de comissió mixta laboral sol·licitada pel Cap Polític el setembre de 1848) i 187 i 189 (incorporacions i dimissions de Jaumandreu, Tous i Soler i Güell i Ferrer).

¹⁷⁵ Sobre Ronquillo, la reconversió de la seva *Miscelánea* i la seva "*noble misión*": *Miscelánea. Boletín de la Asociación...* (Barcelona), núm. 16 (15-07-1849), p. 113 [també Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial...*, ps. 161 i ss.]. El millor

responsable Progressista de les escoles municipals, Miquel Dubà i Navas, ja en la presentació pública de l'Associació l'octubre de 1847, havia advocat sense reserves per tal que “*algunos artesanos, algunos jornaleros, algunos mancebos, oficiales y aprendices de esos que pueblan las fábricas y talleres, tomasen parte desde el principio en esta Asociación, que se uniesen con esos señores que han de componer la junta, y que tal vez les hiciesen conocer alguna cosa que quizá ignoran*”; i havia sentenciat: “*no todo ha de ser abogados, propietarios, periodistas, porque entonces caeríamos en el vicio que se notó en otro tiempo, pues para todo se aplicaban los frailes.*”¹⁷⁶ Setmanes després el nom de Joan Miralles apareixia al peu de tots els documents públics de l'Associació.

Solà i Montserrat ha explicat amb detall els factors conjunturals que, atiadors de les angoixes socials d'un ampli patriciat barceloní, proporcionaren l'empenta definitiva a la fundació i arrencada de l'Associació Defensora...: les males collites castellanes dels anys 46 i 47, la consegüent caiguda de les vendes catalanes de teixits i les retallades de treball cotoner, els Matiners a la Muntanya catalana des de principis del 47 i, per acabar-ho d'adobar, la revolució francesa de febrer del 48 i els seus efectes de contagi insurreccional entre republicans i Demòcrates de l'altra banda de la frontera.¹⁷⁷ Però aquestes raons, per elles mateixes, no semblen suficients per explicar per què un significatiu bloc de patricis capitalins trencà amb la política sistemàtica post-1843 d'ignorar o perseguir el que pogués quedar de les associacions obreres, i els atorgà no l'existència legal però sí un reconeixement públic que era alhora un aval social. Sobretot quan algunes d'aquestes societats d'ofici, malgrat la clandestinitat més o menys tolerada, demostraven capacitat per fer respectar preusfets o unes determinades polítiques de contractació i organització del treball a un ampli espectre de fabricants, com es comprovà amb les accions dels filadors de cotó a Sant Martí de Provençals i Sant Andreu de Palomar entre 1850 i 1853 (i, gairebé simultàniament, amb les dels filadors d'altres places fortes de la filatura catalana de *mule-jennies*¹⁷⁸). O suggerien, aquestes societats obreres, una ràpida i sorprenent

exemple del seu esforç per “*vulgarizar las nociones de la ciencia*” fou l'esplèndid José Oriol RONQUILLO (1851-1857): *Diccionario de materia mercantil, industrial y agrícola...* (4 vols.). La seva complicitat amb el Progressisme industrialista governant a Barcelona durant els primers 1840s es pot documentar a AMAB, Governació, Sèrie A, Expedients 901 (1841), 565 (1842) i 1.114 (1842).

¹⁷⁶ El “*Discurso del Sr. Dubá y Navas de 17 de Octubre de 1847*” el reproduí *Miscelánea. Boletín de la Asociación...* (Barcelona), núm. 2 (17-05-1849).

¹⁷⁷ A propòsit de la conjuntura econòmica del bienni 1846-1848 i de la seva contribució a l'aixecament Matiner cal veure Joan CAMPS GIRÓ (1978): *La Guerra dels Matiners...*; la mateixa situació vista des de la perspectiva dels fabricants: Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial...*, ps. 113 i ss. i 207-223; una excel·lent visió de conjunt, a Josep FONTANA (1988): *La fi de l'Antic Règim...*, ps. 307-320. Sobre l'impacte de la revolució francesa del 1848 entre les diverses famílies de l'oposició al Moderantisme espanyol: Sonsoles CABEZA SÁNCHEZ-ALBORNOZ (1981): *Los sucesos de 1848...*

¹⁷⁸ Vegeu les mobilitzacions col·lectives dels filadors de Sallent (1848-1852) en el Capítol 6 d'aquest treball.

adaptació a les noves tipologies del treball fabril, com fou el cas de la Societat de Paradors (o treballadors responsables de les màquines “de parar”, específiques de la preparació del tissatge cotoner ja mecanitzat), associació que existí a Barcelona almenys des de principis del 1850.¹⁷⁹ Reveladorament, tots dos exemples fan referència a col·lectius treballadors molt majoritàriament masculins que, a més de representar fraccions menors de la suma del treball cotoner (molt més “menors” els paradors que no pas els filadors de *mule*), es definiren des de ben aviat per la seva autoritat laboral sobre altres treballadors i treballadores de la fàbrica i per uns ingressos salarials nets que acostumaven a encapçalar els del ram del cotó (majordoms i encarregats al marge).¹⁸⁰ I, també simptomàticament, els promotors de l'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Obrera escolliren el director de la ben viva Societat barcelonina de Filadors de Cotó per començar a omplir de sentit el mateix nom de l'Associació, i res fa pensar que la capacitat de maniobra sindical d'aquests filadors (tot i la prohibició governamental) desaconsellés l'elecció de Joan Miralles, ans al contrari.

El que cal preguntar-se, doncs, és per què els homes de l'Associació triaren Miralles. O, amb més precisió, per què fou precisament el representant de la Societat de Filadors el que, més que cap altre delegat “obrer”, contribuí a bastir la mena de pont entre la ciutat patrícia i la ciutat jornalera que a la seva manera simbolitzava l'Associació.¹⁸¹ Òbviament, això no exclou que la

¹⁷⁹ De l'existència d'una *Sociedad de Paradores* en donà raó *El Padre de Familia* (la revista capitanejada per Narcís Monturiol) el gener de 1850 [informació que proporciona Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial...*, p. 158, qui la confon amb “una societat d'obres en atur”]. Les funcions i característiques tècniques de la màquina “de parar” (o d’“adobar”) introduïda amb el tissatge mecànic: José Oriol RONQUILLO (1851-1857): *Diccionario de materia mercantil...*, vol. IV, ps. 345-346.

¹⁸⁰ Als pocs anys d'engegar la fàbrica de Sants, els paradors de *La España Industrial* figuraven entre els treballadors més ben pagats de l'empresa. Per exemple: entre novembre de 1857 i gener de 1858, 7 homes paradors percebien un jornal de 20 rals/dia, mentre que els seus 9 ajudants oscil·laven entre els 9 i els 6,66 rals/dia; cap altra categoria laboral preferentment masculina que treballés a jornal (bataners, cardadors, cilindradors, blanquejadors...) s'acostava, pel que feia als seus treballadors més ben pagats, als 20 rals/dia; fins i tot els contramestres adults menys estratègics es movien en aquest jornal -els de la preparació de la filatura (20 rals/dia) o els de les brigades de tissatge (entre 18,33 i 15 rals/dia)-, i només els contramestres de la filatura estricta i els del conjunt del tissatge el superaven amb escreix (entre 26,66 i 23 rals/dia) [Elaboració pròpia a partir d'ANC, Fons *España Industrial*, 10/Fulls de salaris: 11-1857/01-1858; vegeu també els índexs salarials presentats, a partir de la mateixa font i per als mateixos anys, per Enriqueta CAMPS CURÀ (1990): ps. 467-468 i 248-250]. Aquesta rellevància salarial dels paradors també l'ha detectat Roser NICOLAU NOS (1983): ps. 72-73, en el cas de la Colònia Sedó d'Esparreguera (1841-1860).

¹⁸¹ Sobre el protagonisme “obrer” de Miralles en els òrgans de direcció i representació de l'Associació es pot consultar “*Personal de la Ilustre Comisión Consultiva de la Asociación Defensora del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera*” [*Miscelánea. Boletín de la Asociación...* (Barcelona), núm. 10 (12-07-1849), ps. 110-112], relació que inclou els representants de nombrosos gremis i corporacions d'ofici, però sempre els mestres o amos de taller (cap referència als “*mancebos, oficiales y aprendices*” que havia reclamat Dubà i Navas). L'altre representant explícitament “obrer” hi és Simó Boldú, de la Societat Mútua de

principal motivació del mateix Miralles -i amb ell de la Societat de Filadors- per acceptar la proposta de l'Associació fos el fer-se amb un paraigües institucional de prestigi amb el qual aixoplugar l'activisme il·legal de la societat d'ofici de la persecució de les autoritats.¹⁸² Però aquesta constatació estratègica, comprovada l'estretor legislativa i política que ofegava la vida de les associacions de treballadors durant aquells anys, em sembla força irrellevant. Té més interès, en canvi, tractar d'esbrinar quines virtuts, als ulls del nucli estable de l'Associació, feien dels emergents filadors mecànics uns candidats preferents al rol d'intermediaris institucionals -i de retruc polítics i culturals- dels treballadors de fàbrica, particularment en els potencials tractes d'aquests amb aquelles fraccions patrícies disposades a repensar la ciutat industrial. Un interrogant, aquest, que implícitament n'inclou un altre, anterior i potser de més volada: ¿per què, a mesura que avançaven els 1840s, alguns sectors influents del patriciat barceloní es persuadiren de la conveniència de consolidar públicament una mena d'"aristocràcia fabril" cotonera, una minoria obrera que via la projecció i el reconeixement fora de la fàbrica reforçés una determinada influència dins d'aquesta, i viceversa?

Dues respostes parcials conflueixen, em sembla, per explicar aquest últim punt.

5.4.2. D'entrada, el record ben viu del que havia succeït amb la potent Associació de Teixidors de Barcelona durant els anys 1840-1843, des de l'èxit de la seva implantació sindical i ciutadana fins les suposades complicitats d'alguns dels principals dirigents amb l'aixecament Centralista del setembre de 1843 i amb la seva expressió més plebea, la Jamància. Genís Barnosell, que n'ha explicat tots els detalls, tanca la seva investigació sobre l'Associació de Teixidors recordant que les demostracions de realisme polític que féu la direcció després de la derrota de Progressistes i Centralistes li valgueren de poca cosa, i que "si fins aleshores [novembre de 1843] l'associació no havia obtingut una autorització de dret però havia estat permesa per les autoritats i havia rebut el suport clar i explícit d'algunes (com les municipals), s'obria ara un període en el qual l'actitud de les autoritats fou molt més ambigua i la seva situació molt més precària."¹⁸³ Un exemple d'això el proporciona l'informe que redactà amb data 2 de gener de 1844 la Junta nomenada pel Cap Polític provincial "*con el fin de que se manifestase si la Sociedad conocida con el nombre de Tejedores y las de otros oficios deberían o no continuar bajo el carácter de asociaciones permitidas cuando su objeto no fuese otro que el de socorrerse y protegerse mutuamente los asociados*", i de proposar-ne

Teixidors de Cotó, qui tingué un pas per l'Associació més breu i menys visible que el de Miralles.

¹⁸² Motivació que subratlla Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial...*, p. 188, i que alguns episodis demostraren gens equivocada, com mostraré més endavant.

¹⁸³ Genís BARNOSELL (1999): *Orígens del sindicalisme...*, p. 246, i en general tota la Tercera Part: "Política i ideologia" (ps. 161-251).

les condicions en cas de resposta afirmativa. El dictamen de la Junta, que desaconsellava “*que deban reprimirse ni sofocarse los conatos que se advierten para aumentar las asociaciones de operarios, al contrario, que se deben dirigir y encaminar a su utilísimo y verdadero objeto*” (socors mutus però també arbitratge laboral, tot sota control directe i estricte de les autoritats), exhibia precisament la trajectòria recent de l’Associació de Teixidors com el paradigma del mal camí: “*V. E. sabe que para impedir y contrarrestar las coaliciones que se han organizado en varias épocas en los países extranjeros [sic], fundándose en el sentimiento de enemistad y venganza contra los fabricantes, como si éstos fueran la causa directa de los males producidos por las crisis comerciales... [...] Y como haya observado [la Junta] que la tendencia de la asociación de tejedores se encarrila menos al fin filantrópico y plausible de los socorros mútuos que al de organizar una de esas funestas coaliciones, ha tratado de evitarla.*”¹⁸⁴ Que tot plegat obeïa a la temptativa de represa pràctica del sindicat teixidor es demostrà durant el gener de 1844, quan, arran d’una reclamació al Cap Polític de diversos teixidors comissionats per l’Associació protestant per les retallades dels preus de les peces aplicades per alguns fabricants, aquesta autoritat sol·licità d’algunes institucions ciutadanes l’opinió sobre el cas i per extensió sobre què fer amb l’Associació mateixa. La resposta de la Societat Econòmica Barcelonesa d’Amics del País, via una comissió capitanejada per fabricants de reconeguda adscripció Moderada com Tomàs Illa i Balaguer i Valentí Esparó, il·lustra fins a quin punt havia estat escombrat de l’escenari ciutadà l’espai polític de relatiu compromís que autoritats municipals i patricis (Progressistes) havien forjat amb l’Associació de Teixidors sobretot durant els anys 1841 i 1842. Per als homes de l’Econòmica res havia modificat la vigència del ban del Capità General Antonio Seoane, de gener de 1843, que prohibia específicament la continuïtat de l’Associació de Teixidors, i des del legalisme més escrupolós, que tant convenia a fabricants i Moderats després dels episodis dels tres últims anys, la comissió no podia sinó “*opina[r] que Francisco Gordó, Luís Segú y Agustín Martínez [els teixidors signants de la reclamació al Cap Polític] no tienen facultades para representar en nombre de tal asociación y que cualquiera reclamación a que se crean con derecho los trabajadores deben interponerla individualmente ante la autoridad o tribunal*

¹⁸⁴ ASEBAP, C. 21/4B: “*Expediente sobre tejedores*” (1844): còpia del dictamen elaborat per la Junta nomenada pel Cap Polític el 13-12-1843 (02-01-1844) [sobre la composició de la Junta i el nomenament: Genís BARNOSELL (1999): *Orígens del sindicalisme...*, ps. 246-247]. La posició de la Junta sobre l’impacte que l’Associació de Teixidors havia tingut en la vida barcelonina durant els últims anys era ben contundent: “*En la ley de mayorías que tanto se acata en la actualidad, no puede ni debe permitirse que 5 o 6 mil tejedores asociados amarguen o alteren el reposo de más de 25 mil jornaleros que no lo están en Barcelona...*”, i afegia, reveladorament, “*...así como a la quinta parte de su riqueza [de Barcelona] representada por la fabricación algodonera no debería (como por desgracia ha sucedido quizás) sacrificarse las cuatro quintas partes que la propiedad urbana, que el comercio y que las artes representan en esta Ciudad populosa.*”

que corresponda.” Les disposicions governatives a venir confirmarien la força d’aquesta manera de veure les coses.¹⁸⁵

Alguns indicis suggereixen que la intransigència d’aquest viratge institucional i polític en relació amb l’Associació de Teixidors de Barcelona no tranquil·litza molts fabricants ni tapà la boca de molts teixidors. I això en bona mesura, probablement, perquè d’ençà el 1844 s’accelerà la difusió del tissatge mecànic en detriment del manual, un procés de canvi tècnic que capitalitzaren els fabricants “grans” i “mitjans” identificats per Barnosell (les fàbriques dels quals havien estat els principals teatres d’operacions de l’Associació de Teixidors), i que segons totes les informacions *coincidirí* amb una disminució del salari nominal teixidor, amb una perceptible feminització del govern dels nous telers, i amb l’agudització de la saturació de l’ofici que es feia notar des de principis de la dècada.¹⁸⁶ Si a la Barcelona del 1841 hi corrien a penes una cinquantena de telers mecànics, a la cotoneria de l’any 1850 n’hi corrien 1.250, mentre que els set milers llargs de manuals s’havien estancat i l’any 50 incloïen una significativa porció de màquines infrautilitzades o aturades del tot. Les sèries salarials recollides per Ceferí Tresserra -i validades per Genís Barnosell pel que fa al tissatge- mostren que la davallada global del període 1840-1855 fou més aguda durant el quinquenni 1845-1850, quan coincidiren mecanització, excedents de treball teixidor i prohibició continuada de les associacions (una caiguda salarial que, com he documentat, no sembla que es produís entre els filadors de cotó, malgrat que compartien l’avenç d’una altra mecanització i la prohibició sindical). A propòsit de la feminització, si el 1841 hi havia gairebé tants homes com telers en el tissatge d’estricta cotó a Barcelona -i les dones es concentraven en la preparació i les feines auxiliars, tal i com ha mostrat Barnosell-, el 1856 quatre de cada 10 “teixidors” que comandaven telers mecànics eren dones (mentre el tissatge manual continuava essent aclaparadorament masculí). Finalment, els 6.683 “hombres” censats en el tissatge “*de puro algodón*” l’any 41 s’havien reduït, quinze anys després, a 3.854, si descomptem de tots els teixidors barcelonins comptats per Ildefons Cerdà (1856) els que ho eren de teixits de mescla, de seda i de cintes i galons.¹⁸⁷ Certament,

¹⁸⁵ ASEBAP, C. 21/4B: “*Expediente sobre tejedores*” (1844): reclamació dels teixidors Gordó, Segú i Martínez al Cap Polític provincial (17-12-1843); carta del Cap Polític al director de la SEBAP (12-01-1844); informe de la comissió de la SEBAP (24-01-1844). Vegeu també Genís BARNOSSELL (1999): *Orígens del sindicalisme...*, ps. 201 i ss. (“entesa” entre el Progressisme i l’Associació de Teixidors), 224 i ss. (prohibició de Seoane) i 247 (disposició del Cap Polític de 21-10-1844).

¹⁸⁶ Genís BARNOSSELL (1999): *Orígens del sindicalisme...*, ps. 137-139 (implantació de l’Associació de Teixidors en les fàbriques “grans” i “mitjanes” (1842-1843)), 136 (“saturació” del mercat de treball teixidor barceloní) i 132-133 (paralelismes amb la “pèrdua de posició social” dels teixidors de cotó anglesos).

¹⁸⁷ El nombre i tipus de telers el 1841 i el 1850: Genís BARNOSSELL (1999): *Orígens del sindicalisme...*, p. 120. L’evolució dels ingressos nominals de teixidors i filadors: Ceferino TRESSERRA (1855): *Porvenir de las asociaciones...*, ps. 18-19 [i la validació pel que fa al tissatge de Genís BARNOSSELL (1999): ps. 134-135]. Tant el grau de feminització com els homes teixidors estrictament “cotoners” -descomptats els ocupats en les mescles- el 1841 i el

aquesta trajectòria s'assemblava més aviat poc a la dels filadors que governaven les *mule-jennies* capitalines, un ofici que durant els anys 1840s amplià significativament el nombre dels seus membres -arraconant, en tot cas, les dones que havien filat amb les últimes berguedanes i amb les *mules* prevapor- però que alhora els comptà sempre per centenars (800 el 1856, 1.200 amb els nuadors). Així les coses, no ha de sorprendre que el silenci que autoritats i fabricants imposaren a l'Associació de Teixidors els retornés en forma d'ombra d'una amenaça permanent, una mena de potencial esclat que covaven el canvi tècnic i empresarial en el tissatge, les conseqüències laborals d'aquest, les polítiques repressives dels Moderats i la crisi econòmica que s'acostava. D'aquest temor genèric devia parlar el cònsol francès Ferdinand de Lesseps en un dels seus informes barcelonins adreçats a París, quan explicava que el 1846 "l'autorité" havia volgut dissoldre -cal suposar que en la pràctica i definitivament- "*la société des tisserands, dont l'organisation lui semblait dangereuse pour la tranquillité publique, et elle leur retira leurs status mains cette société ne continua par moins d'exister malgré la défense du Gouvermt.*" Com reconeixia el mateix Lesseps, l'Associació de Teixidors malvivía sota l'aparença d'una societat de socors mutus, sense reconeixement oficial, ignorades les seves reclamacions d'arbitratge laboral però no el seu ascendent sobre un mar de teixidors a mà colpejats per la reordenació del sector i per la conjuntura de crisi: l'abril de 1848, en plena aturada industrial i puja de preus dels aliments bàsics, l'ajuntament de Barcelona es veuria obligat a recórrer a la *Sociedad de Socorros Mutuos de Tejedores* per posar ordre en una de les principals brigades de treballs públics que havia organitzat com a resposta a la crisi, l'anomenada "*brigada de tejedores*", desbordada per les peticions de feina i revoltada pels criteris d'admissió i retribució.¹⁸⁸

La bomba social que podien suposar els teixidors barcelonins segons fos la combinació d'autoritarisme polític, transformació tecnològica i empresarial, i batzegades del mercat, no

1856: AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 1.232: "*Sobre estadística. Noticias pedidas por la Junta de Comercio...*" [1841], i Ildefonso CERDÀ (1867): "*Monografía estadística de la clase obrera...*", ps. 607-614 [1856] [i les observacions de Genís BARNOSELL (1999): ps. 119-121]; sobre la frontera entre el teixidor de cotó i el més específic teixidor de vels, vegeu el Capítol 1 d'aquest treball.

¹⁸⁸ La carta-informe de Lesseps, "*Renseignements sur les conditions de travail en la Catalogne*" (22-03-1848), a Joan CAMPS GIRÓ (1978): *La Guerra dels Matiners...*, ps. 167-174, d'on trec la citació literal i les altres referències [p. 169]. La petició de l'ajuntament a l'Associació de Teixidors i els incidents de l'abril de 1848: AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 2.735: "*Disminución de trabajo en los operarios...*" (1847-1849), i Roser SOLÀ MONTSERRAT (1997): *L'Institut Industrial...*, ps. 216-217 (i nota 29) i 221; finalment fou l'Associació de Teixidors la que es féu càrrec dels teixidors sense feina de la brigada, opció subvencionada per la Comissió de Treballs municipal amb un tant per teixidor dels ocupats fins aleshores per l'ajuntament. Seguint aquest últim patró, ja l'octubre de 1844, quan el Cap Polític havia fet per tal que uns quants fabricants ocupessin teixidors sense feina, s'havien produït incidents -sobretot insults- entre teixidors recol.locats i teixidors vinculats a l'Associació, que semblaven exclosos d'aquell repartiment de feina [*La Verdad* (Barcelona), núm. 343 (01-10-1844), p. 4; i núm. 346 (04-10-1844), p. 3].

s'escapava als contemporanis més perspicaces. Jaume Balmes advocà el setembre de 1844 a favor de *“que por ciertas temporadas se fije una relación entre el trabajo y el salario”* (tasca que encomanava a un *“tribunal de paz”* mixte i tutelat, de perfil més persuasiu que executiu pensant en els fabricants), precisament perquè entenia que la sobreoferta de treball teixidor i la concentració empresarial associada a la mecanització del tissatge definien un marc de relacions laborals d'imprevisibles derivacions socials, que al seu entendre recomanava més mà esquerra que mà dura.¹⁸⁹ Convé recordar aquí el dictamen de l'Econòmica d'Amics del País a propòsit de què fer amb el creixement meteòric del nombre de vapors cotoners a la Barcelona emmurallada, el gener de 1845, i la distinció que s'hi feia entre la *“independencia honrosa”* a la qual podien aspirar *“los artistas y la mayor parte de los aprendices de los oficios comunes a todas las ciudades como albañiles, carpinteros, cerrajeros, sastres, zapateros”*, i *“los tejedores de algodón [que] no podrán pasar a maestros ni aun competir con el producto de los telares mecánicos que la industria debe adoptar si no quiere suicidarse”*; exemple, el teixidor mecànic, del *“miserero operario que nada sabe por completo [...], que viene a convertirse en un pordiosero el día en que se le despide del trabajo, puesto que sus ahorros y economías apenas le bastan para acudir a los percances de su profesión en la cual nunca podrá ser jefe de un taller a causa de los inmensos caudales que para ello se necesitan.”* Idealitzacions de la Barcelona menestral al marge, el cert és que tant les propostes de Balmes com les reflexions dels homes de l'Econòmica revelaven l'impacte que les insurreccions radicals i últimes bullangues -sobretot les de la tardor del 1842 i setembre-novembre del 1843- havien tingut en la manera de veure les coses d'un heterogeni patriciat ciutadà, patriciat que si no coincidia en les solucions sí que ho feia en el diagnòstic que la *“creciente desproporción entre las clases acomodadas y pacíficas y la infeliz de los proletarios”* tornava *“mucho más contingente y peligrosa [...] la comodidad y la seguridad pública.”*¹⁹⁰ Òbviament, el que resultava indisputable per a fabricants i professionals amb

¹⁸⁹ *“La relación entre el trabajo y el salario depende en gran parte del estado de la industria [...], cuanto mayor sea el número de los trabajadores menguará el valor del jornal, por la sencilla razón de que la abundancia acarrea baratura... De estas consideraciones resulta la dificultad de establecer una regla general y las oscilaciones a que está sujeto el valor del salario independientemente de la voluntad de fabricantes y trabajadores, pues que la variación proviene de la misma naturaleza de las cosas.”* [com la citació literal del text, de l'article *“Relaciones entre fabricantes y trabajadores”* (que enceten unes *“observaciones sobre la sociedad de tejedores”*) que Balmes publicà a *La Sociedad* el 7 de setembre de 1844, l'últim de la sèrie *“Barcelona”*; vegeu Jaume BALMES (1998): *Escritos sobre Catalunya*, ps. 195-206, i particularment ps. 201-203; també Josep M. FRADERA (1996): *Jaumes Balmes, els fonaments...*, ps. 206-208].

¹⁹⁰ Totes les citacions literals i el dictamen de l'Econòmica d'Amics del País: ASEBAP, C. 22/2B: *“Sobre concesión de permisos para establecer en Barcelona máquinas de vapor...”* (1844-1845) [còpia del dictamen elaborat per una comissió de la Societat Econòmica Barcelonense d'Amics del País (27-01-1845)]. Balmes i les revoltes barcelonines dels primers

interessos industrials era la naturalesa del capitalisme fabril; per exemple, el sense sentit que el reglamentisme corporatiu d'arrel gremial pogués fer algun servei a l'hora d'enquadrar laboralment i socialment els "proletaris" cotoners. Quan el desembre de 1844 el Cap Polític de Barcelona, a instància de Capitania General, encetà l'estudi d'un projecte "*relativo a la reorganización en esta capital de los Cuerpos Gremiales*", amb l'objectiu gens dissimulat de recuperar mecanismes de control institucional sobre la població treballadora que la dissuadissin de segons quins comportaments, patricis i fabricants s'afanyaren a reclamar el "*no confundir los artesanos con los fabricantes, la industria parcial o doméstica con la industria colectiva [...] cuya base es la maquinaria*". Tant les bases per a unes noves ordenances gremials, elaborades per una comissió municipal inequívocament Moderada, com l'informe que sobre aquestes redactà una comissió menys parcial de l'Econòmica d'Amics del País, començaven amb l'exclusió única i ben explícita de la indústria cotonera de qualsevol punt del projecte, aquest hàbilment despullat -en tots dos casos- dels dirigismes preliberals que podien resultar més anacrònics i incordians per a la nova cultura del mercat. Dit d'una altra manera: els problemes d'ordre i control social que tenien a veure amb la consolidació del nou sistema de fàbrica exigien solucions noves, a l'alçada de les noves expectatives i dels nous temps. Els teixidors, en el seu trasbalsat desplaçament del taller i el teler manual cap a la fàbrica i el teler mecànic, en la seva decadència com a "indústria parcial i domèstica", engolida per la "indústria col·lectiva", simbolitzaven amb precisió aquesta mena de contradiccions i constituïen doncs el primer d'aquells problemes.¹⁹¹

anys 1840s: Jaume BALMES (1998): *Escrits sobre Catalunya*, ps. 161-176, i particularment ps. 174-175; també Josep M. FRADERA (1996): *Jaume Balmes, els fonaments...*, p. 199.

¹⁹¹ Les bases per a unes noves ordenances gremials redactades per una comissió municipal -integrada entre d'altres per fabricants de reputació Moderada com Tomàs Illa i Balaguer i Antoni Ortells i Pintó- les he consultat a AHCB, Fons Gremis, General, Capsa "Col.legis i Gremis" [s. n.]: "*Plan general de Ordenanzas Gremiales para Barcelona*" (10-12-1844), pla que s'obre amb uns propòsits ben clars: "*Han cundido doctrinas de igualdad mal entendida, e inútiles son por consiguiende en la generalidad de los jóvenes las reprensiones y advertencias que por faltas marcadas se ven los Amos obligados a dirigir a sus dependientes. El orgullo, el desacato y la insolencia está entre la juventud, descuidadamente educada, en la orden del día, y con tales elementos no es posible a los novicios de un oficio adquirir cosa de provecho, y mucho menos lo es a un Maestro dedicarse con el esmero que corresponde en utilidad de aquéllos. [...] Para establecer un sistema que proporcione los adelantos que se buscan y la subordinación que nos falta y de que es tan susceptible nuestra Capital, es menester colocar una linea divisoria entre los que mandan y los que deben obedecer; es indispensable en los oficios y en todas las clases de la sociedad lo que en las familias, lo que en los gobiernos, fijar una regla, un método, una ley a que estén todos respectivamente sujetos.*" L'informe sobre aquest pla que elaborà l'Econòmica d'Amics del País (19-11-1845) -una comissió amb fabricants vinculats al Progressisme com Vilaregut i homes com Magí Soler i Espalter-, a ASEBAP, C. 22/2E: "*Reorganización en esta Capital de Cuerpos Gremiales*" (1845), informe d'on trec la citació literal del text i que mostra amb rotunditat les prevencions del patriciat liberal barceloní davant qualsevol temptativa seriosa de recuperar l'enterrada legislació gremial i les seves implicacions